

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

ЛИК

Часопис за књижевност, језик и културу

Излази једном годишње

За издавача
Емир Кустурица
Андрићев институт, Република Српска

Главни и одговорни уредник
Проф. др Милош Ковачевић

Уређивачки одбор

Проф. др Мило Ломпар, Универзитету Београду, Филолошки факултет, Србија
Проф. др Марина Ремњова, Универзитет Ломоносов, Филолошки факултет, Русија
Проф. др Ала Шешкен, Универзитет Ломоносов, Филолошки факултет, Русија
Академик Слободан Грубачић, Српска академија наука и уметности, Србија
Проф. др Милош Ковачевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Србија; Универзитет
у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, Република Српска
Проф. др Сања Мацура, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Република Српска
Проф. др Валентина Питулић, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет Косовска
Митровица, Србија
Проф. др Људмила Ивановна Ручина, Државни Универзитет у Нижњем Новгороду, Русија
Проф. др Лариса Игоревна Жуковскаја, Државни Универзитет у Нижњем Новгороду, Русија
Проф. др Роберто Вералди, Универзитет Габријел Д'Анунцио у Пескари, Италија
Др Гордана Станчић, Андрићев институт, Република Српска

Секретар Одбора
Др Гордана Станчић, Андрићев институт, Република Српска

Сарадници
Жељка Остојић, Андрићев институт, Република Српска
Мср Милан Ружић, Андрићев институт, Република Српска
Желидраг Никчевић, Андрићев институт, Република Српска

Рецензенти
Проф. др Миланка Бабић
Проф. др Даница Андрејевић
Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Зоран Аврамовић

ISSN 2303-8640
УДК 82

ЛИК

Година X
Број 15

Андрићград, 2024

САДРЖАЈ / CONTENT

„ВЕЛИКА НАГРАДА ИВО АНДРИЋ” АНДРИЋЕВОГ ИНСТИТУТА У АНДРИЋГРАДУ ЗА 2023. ГОДИНУ

Одлука о додјели „Велике награде Иво Андрић”
за животно дјело Абдулразаку Гурни..... 9

Одлука о додјели „Велике награде Иво Андрић”
за најбољу књигу Саши Радојчићу..... 11

Бесједа Абдулразака Гурне, добитника
„Велике награде Иво Андрић” за животно дјело 17

Бесједа Саше Радојчића, добитника
„Велике награде Иво Андрић” за најбољу књигу..... 19

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

Слободан Антонић
БЕОГРАДСКА ОПЕРА ОСАМДЕСЕТИХ..... 23

Александра Савић
ПРЕИМЕНОВАЊЕ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА
У СРПСКИ ЈЕЗИК У СРБИЈИ И РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ 53

Светлана Обрадовић
СИМБИОЗА АУТОРСКОГ ГОВОРА И СЛОБОДНОГ
НЕУПРАВНОГ ГОВОРА У ТРЕЋЕМ ЛИЦУ
У ЋОСИЋЕВОМ РОМАНУ *ВРЕМЕ СМРТИ* 71

Тања Илић
О НЕКИМ СЕМАНТИЧКО-ПРАГМАТИЧКИМ
РЕАЛИЗАЦИЈАМА ПРИДЕВА *МАЛИ* У ПЛЕОНАСТИЧНИМ
ДЕМИНУТИВНИМ ИМЕНИЧКИМ СИНТАГМАМА..... 93

Јелена Китановић
ПАНОРАМИКС ИЛИ АСПИРИНИКС, ТАНДАРАБРИКС ИЛИ
ДРМАТОРИКС, ГЕРИЈАТРИКС ИЛИ КЛЕЦОВИКС:
ВЛАСТИТА ИМЕНА У СТРИПУ *АСТЕРИКС* И *ОБЕЛИКС* 105

Иван Зечевих

ХРАНА КАО ОСНОВА ЗА НОВУ КЛАСНУ РАЗЛИКУ
(С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ПОСТСОВЈЕТСКИ ПРОСТОР).....129

ПРИКАЗИ

Иван Раданових

КОНАЧНИ РАЗЛАЗ ИЛИ О ОТРЕЖЊЕЊУ РУСИЈЕ
(Слободан Антонић, *Украјински рай – буђење царства*,
Београд: Catena Mundi, 2023, 237 стр.) 177

Душан Пејић

КЊИГА БРАНКА СТОЈАНОВИЋА О
(СТИЛИСТИЧКИМ) КЊИГАМА МИЛОША КОВАЧЕВИЋА
(Бранко Стојановић, *Ни дана без научној рејка – Рецензије
о књигама Милоша Ковачевића*, Београд: Јасен, 2023).....183

Марија Недељковић

СВЕ ШТО ТРЕБА ЗНАТИ О ДВОСТРУКОЈ
НЕГАЦИЈИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(Јелена Петковић, *Двострука нејација у српском језику*,
Андрићград: Андрићев институт, 2023, 319 стр.).. 189

Жељана Голијанин

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА МОДАЛНИХ ГЛАГОЛА
У ЊЕМАЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(Младен Папаз, *Модални глаголи у контрасту*,
Источно Сарајево: Dis Comranу, 2023, 203 стр.) 203

БИБЛИОГРАФИЈА

Гордана Станчић

СЕЛЕКТИВНА БИБЛИОГРАФИЈА
САШЕ РАДОЈЧИЋА ЗА ПЕРИОД 2013–2023 213

Упутство за ауторе.....223

ОДЛУКЕ И ОБРАЗЛОЖЕЊА
О ДОБИТНИЦИМА „ВЕЛИКЕ
НАГРАДЕ ИВО АНДРИЋ”

ОДЛУКА О ДОДЈЕЛИ НАГРАДЕ ЗА ЖИВОТНО ДЈЕЛО АБДУЛПАЗАКУ ГУРНИ

Жири за доделу „Велике награде Иво Андрић” у саставу Желидраг Никчевић, Мило Ломпар и Слађана Илић (председник), на седници одржаној 29. априла 2024. године, донео је

ОДЛУКУ

да се „Велика награда Иво Андрић” за животно дело за 2023. годину додели књижевнику и академику Абдулпазаку Гурни.

Абдулпазак Гурна (1948) рођен је у Занзибару, који је део данашње Танзаније. Са 18 година је напустио острво, након свргавања арапске елите током Занзибарске револуције. Као избеглица је стигао у Енглеску 1968. године.

Студије је започео на Крајст Черч Универзитету у Кнетерберију, а потом је прешао на Универзитет у Кенту, где је докторирао 1982. године.

Од 1980. до 1983. године Гурна је предавао на Бајеро Универзитету у Каноу, у Нигерији, а потом је постао професор енглеске и постколонијалне књижевности на Универзитету у Кенту, где је предавао до пензионисања, 2017. године. Сада је професор емеритус енглеске и постколонијалне књижевности.

Док није постао лауреат Нобелове награде (2021), Гурнини романи нису објављивани ван Велике Британије. Потом се повећава интересовање за његово дело. На српски језик преведени су његови романи *Најушишање*, *Поред мора*, *Рај* и *Животи после животи*, и објављени у Чаробној књизи.

Поред 10 романа, Гурна је објавио и бројне приче и есеје.

Почео је да пише из носталгије за домом. Доминантни мотиви у његовом делу су: питање идентитета, искуство избеглице, осећање расељења, раскол између два живота – оног прошлог, у домовини, и оног након тога, у Европи, као и дуготрајне трауме, узроковане колонијализмом и ратом.

Приповедани простор његових дела је источна обала Африке, али и Уједињено Краљевство. Готово сви јунаци његових романа рођени су у Занзибару, но Гурна приповеда о њиховом, увек нелагодном, сусрету са Европом, о недобродошлицы Европе у којој су утврђене одређене вредности које је, по мишљењу једног од Гурниних јунака, „цео свет плаћао, и плаћа, никако не добијајући прилику да мало и ужива у њима”. Европа је, разумемо читајући Гурнине романи, место на којем се чувају „превише крхки и ломљиви предмети, да би остали у неспретним и немарним рукама староседелаца”. Реч је, наравно, о једном бескрајном списку.

Читајући Гурнине романи, у прилици смо, уколико нам је то потребно, да освежимо знања о тековинама европских колонизатора и да уочавамо нове ликове тих тековина, то како се они трансформишу кроз време, иако им је, наравно, суштина увек иста.

Употребљавајући најчешће иронију и алузију, врло опрезно се служећи речима са свешћу о томе колико су опасне, Гурна нас уводи у свет знаковите тишине својих јунака. Она је често мучна, тешка, изнуђена ситуацијама у којима су јунаци затечени, а неопходна на почетку њиховог новог живота у свету „демократије”. Она је услов опстанка у њему, а некада је посве интимна и усмерена на сећања на детињство, на домовину и живот који се на том месту завршио. У сваком случају – „у ћутању је сигурност”. И у Гурниним делима потврђује се универзалност тог исказа док у његовим јунацима остаје „оно неизрециво, што искусни и напаћени људи чувају у себи као скровито добро, и што им се, само покатакд, несвесно одражава у погледу, кретњи и речи” (Андрић „Мост на Жепи”).

Због свега наведеног, сматрамо да је Абдулразак Гурна достојан добитник „Велике награде Иво Андрић” за 2023. годину.

Чланови жирија:

1. Желидраг Никчевић
2. Мило Ломпар
3. Слађана Илић, председник

ОДЛУКА О ДОДЈЕЛИ НАГРАДЕ ЗА НАЈБОЉУ КЊИГУ САШИ РАДОЈЧИЋУ

Жири за доделу „Велике награде Иво Андрић” у саставу Желидраг Никчевић, Мило Ломпар и Слађана Илић (председник), на седници одржаној 29. априла 2024. године, донео је

ОДЛУКУ

да се „Велика награда Иво Андрић” за 2023. годину додели Саше Радојчићу за збирку песама *Тобојан* (Културни центар Новог Сада, 2023).

Саша Радојчић (1963) дипломирао је и докторирао на Филозофском факултету у Београду, а магистрирао на Филолошком факултету Универзитета у Београду. На Факултету ликовних уметности у Београду предаје Филозофију уметности у звању редовног професора. Објавио је једанаест књига песама: *Узалуд снови* (1985), *Камерна музика* (1991), *Америка и друге њесме* (1994), *Елеџије, ноктурна, епиге* (2001), *Четири јодишња доба* (2004), *Cyber zen* (2013), *Дује и крајке њесме* (2015), *То мора да сам ипак оће ја* (2020), *За вајру надлежна је душа: изабране њесме* (2022), *Тобојан* (2023) и *Глад за њесмом: изабране њесме* (2023).

Уз то, Радојчић је и изврстан тумач српског песништва и уметности. Објавио је пет књига критика и огледа: *Провидни анђели* (2003), *Поезија, време будуће* (2003), *Реч њосле* (2015), *Једна њесма* (2016), *Слике и реченице* (2017), *Оледало на ијјаци Бајлони* (2019).

Аутор је пет теоријских књига о филозофији уметности и песништва: *Нишња и њрах. Антиројолошки њесимизам Стеријиној Даворја* (2006), *Сјањање хоризонаја. Песништво и интерпретација њесништва у филозофској херменеутици* (2010), *Разумевање и збивање. Основни чиниоци херменеутичкој искуства* (2011), *Увод у филозофију уметности* (2014), *Уметности и стварности* (2021).

Предео је са немачког језика више филозофских и теоријских дела Х. Г. Гадамера, В. Дилтаја, Р. Зафранског, Е. Јингера, Х. Кајзерлинг, Л. А. Саломе, В. Вајблингера и В. Ајленбергера.

За поезију је добио награде: „Бранко Ћопић”, „Ђура Јакшић”, „Венац Лазе Костића”, „Ленкин прстен”, Змајеву награду и Дисову награду, као и Награду „Десанка Максимовић” за целокупно песничко дело. Добитник је и признања „Милан Богдановић” за књижевну критику.

*

И збирку песама „Тобоган” (КЦНС 2023) написао је онај који зна све „што треба знати о стиху, о песми”. Томе се, наравно, не треба чудити, имајући у виду да је реч о аутору ерудити, филозофу, професору, читаоцу и песнику Саши Радојчићу чија је ово десета песничка збирка.

Мајстор певач испуњава белину листова, и тишину времена, и попут својих значајних претходника и попут савременика, даље испитујући „промену света” (Стерија), говор који је „опстанак у нади” (Иван В. Лалић) и однос ствараоца и песме, њене моћи...

Одмичући са читањем ове збирке, учачамо како се лирски субјект, из позиције човека чије се животно искуство увећава, често осврће на време и места на којима је био дете. То чини са драгошћу, каткад са сетом и меланхолијом јер је реч о нечему што припада само сећањима, а што је, ипак, било тако важно за његово формирање, за специфично отварање према свету и према песми, и што, упркос знању о обичности промене света, увек обнавља озареност на почетку сваке игре. То сећање везивно је ткиво онога што чини његов пут – од каменчића догађаја и осећања. Куда води тај пут? Шта чини његову непоновљивост јер он је, стихови ове књиге сведоче, заиста јединствен? И шта је заправо та игра?

Тај пут, по природи, и правди, увек води надолу. Свестан је тога, сад већ помало и времешни лирски субјект који се неупитно бори против бесмисла, а који оклева да „сиђе степеништем” јер зна да више неће проћи кроз врата која је управо затворио... („Чај ваздушни”). Путем надолу, али с

лакоћом и безбрижношћу, спуштају се и „дивни дечаџи” јер „им је свет још увек непознат и леп”, јер још увек нису „потрошили и проћердали будућност” („Тобоган”). Да, то је баш та драж игре – спуштања низ тобоган, драж варки јер „души су / варке потребне” („Варљива душа”), али и драж стварања песме, која није варка, која је господарица и која се како жели игра са својим створитељем релативизујући његове моћи, ускраћујући му слободу („Љубавник песме”).

И ето, баш она, песма, која је узела целог песника, чини јединственост његовог пута. „И ту је круг затворен.” Не може се након ње о нечему другом бринути, не може се остати непотрошен. Ипак, у том „трошењу” побеђена је тишина света – „одсуство гласа / изгнанство смисла” („Глад за песмом”), створени су нови светови, речи... У њима, осим песника, покатакд могу поборавити читаоци. Њих песма храни, медоносна.

Због посвећености Саше Радојчића песми и свему што неимарски, зналачки гради, сматрамо да је он достојан добитник „Велике награде Иво Андрић” за 2023. годину.

Чланови жирија:

1. Желидраг Никчевић
2. Мило Ломпар
3. Слађана Илић, председник

БЕСЈЕДЕ ДОБИТНИКА
„ВЕЛИКЕ НАГРАДЕ
ИВО АНДРИЋ”

БЕСЈЕДА АБДУЛРАЗАКА ГУРНЕ, ДОБИТНИКА „ВЕЛИКЕ НАГРАДЕ ИВО АНДРИЋ” ЗА ЖИВОТНО ДЈЕЛО

Част ми је да примим „Велику награду Иво Андрић”. Захвалан сам Андрићевом институту на овом избору и на позиву да дођем овде и будем са вама у част овог изузетног писца.

Прочитао сам Андрићев роман *На Дрини ћурија* пре много година. Било је то почетком деведесетих година и мора да сам наишао на ово дело и на име аутора у различитим извештајима о Босни у то време.

Знам да је Андрић био плодан аутор: романа, кратких прича, поезије и есеја. Имао сам среће да прочитам само два његова романа, *На Дрини ћурија*, као што сам већ поменуо, и постхумно објављени роман *Омер-паша Лаџас*. Обе књиге су дубоко укорене у историју Босне и Херцеговине, и у том смислу нам много казују. Ми смо на губитку јер његово дело није више превођено и доступно на енглеском језику.

Важно је читати књижевности из различитих делова света. Као прво, књижевност нам причињава задовољство, огромно задовољство коме није циљ да нас насмеје или разони, већ задовољство које нас заокупља и проширује нам видике. Ако не осећамо ово задовољство док читамо књигу, престајемо са читањем и одлажемо штиво. Као друго, књижевност нам доноси новине, говори нам о стварима за које нисмо знали или из угла који претходно нисмо разматрали. Затим нам говори и о ономе што знамо, уверава нас да је наше разумевање света заједничко са другим људима, да наша осећања осећају и други. Другим речима, уверава нас у нашу човечност.

БЕСЈЕДА САСHE РАДОЈЧИЋА, ДОБИТНИКА „ВЕЛИКЕ НАГРАДЕ ИВО АНДРИЋ” ЗА НАЈБОЉУ КЊИГУ

Добри обичаји налажу да се у ситуацијама јавног награђивања, онај коме је почаст указана захвали краћим словом у којем ће покушати да се одреди пре свега према ономе чије име носи награда. Ни ја нећу одступити од тог обичаја, али ћу осим тога рећи и нешто сасвим начелно о језику и песништву, у најмању руку, о томе како схватам њихов однос. То ћу учинити одговарајући на питање

КОЈИМ ЈЕЗИКОМ ГОВОРИ ПЕСНИК?

Једноставно питање призива једноставан одговор: песник говори својим језиком, или прецизније: језиком своје заједнице. У мом случају, то је српски, за мене природан као рад срца или дисање. И готово да би ту могао да буде крај приче. Али дозволите ми да у тај једноставан одговор унесем неколико додатних слојева.

Сваки песник говори својим језиком, а тај језик одлучује о томе како ће песник видети свет. Збир партикуларних погледа на свет утемељених различитим језицима, не даје целину слике. Сваки поједини језик омогућен је постојањем једног заједничког језика човечанства, којим нико стварно не говори – осим можда Бог када се дошаптава са својим светитељима и анђелима. Постојање тог језика је једна стара идеја – грчки стоици су га називали λόγος ἐνδιάθετος, говор душе, Блажени Августин *verbum cordis* (односно *verbum mentis, verbum interius*), реч срца, духа, унутрашња реч, у двадесетом веку Валтер Бенјамин га је звао Божјим језиком, а Ханс-Георг Гадамер универзалним језиком ума. Сваки конкретни језик неке историјске људске заједнице је појавни вид тог општег језика. Са друге стране, конкретни језик је услов и претпоставка постојања историјске заједнице, рецимо

народа, као слике или одраза идеалне екумене човечанства.

Оно што чини песник (а под тим изразом схватам све оне који учествују у уметности речи, па дакле и приповедаче, што је пре свега другог био Иво Андрић), јесте настојање да што више и што боље прочисти свој конкретни, појединачни језик, како би што више наликовао језику светитеља и анђела.

Погледајмо, уосталом, Андрићево дело. Могли бисмо да издвојимо три његове најважније вредности; прве две га чине великим, светским писцем, а трећа му задаје важност у оквиру језика којег дели са читаоцима којима се примарно обраћа. Реч је, са једне стране, о дубоком и темељном разумевању историјских дешавања и човекове психе, односно, са друге стране, о савршеној реченици. Да, Андрићева реченица је савршена: истовремено сложена и јасна, богата смислом и прецизна. По томе би он за српски језик могао да буде оно што је Сервантес за шпански, Шекспир за енглески или Толстој за руски. Еталон националног стила.

Но, савршена Андрићева реченица не може да се сведе само на питање стила. Она обавезује. Подсећа сваког песника и писца српског језика на то да му је основни задатак, чак и када није свестан да га има, да језик којим говори прочисти што боље може. Јер тиме ће и тај језик и заједницу која њиме говори, приближити оном исконском језику. Мени остаје само да се надам да сам бар у неким тренуцима дошао надомак том идеалу.

И, на самом крају, да избегнем утисак како говорим исувише апстрактно, понудићу вам једну конкретну илустрацију овог односа. Сви ће се сагласити да је Морава српска река. Она тече кроз Србију. Али српска река је и Дрина. Јер они који живе на њеним обалама говоре истим језиком, а језик заснива заједницу. Она је, гледано споља и у садашњем историјском тренутку, гранична линија између двеју држава. Али суштински, као и Морава и многе друге реке и речице, *Дрина тече по сред српској језика.*

Још једном захваљујем што сам имао прилику да то кажем, овде, на њеној обали.

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

Слободан Антонић*
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за социологију

Прегледни научни рад
УДК:792.82(497.11 Beograd) "1980/1990"
DOI: 10.7251/LIK2415023A
Рад примљен: 20.5.2024.
Рад прихваћен: 19.7. 2024.

БЕОГРАДСКА ОПЕРА ОСАМДЕСЕТИХ

У раду се коментаришу репертоар опере Народног позоришта у Београду 1978-1986, наступи најзначајнијих солиста, поједина гостовања, као и реакција публике. Аутор демистификује фаму око, наводне, светске славе појединих наших примадона из тог времена, позивајући се на архивске податке и литературу. Из чланка се може стећи јаснији утисак о карактеру кризе Београдске опере осамдесетих, тадашњој репертоарској политици, као и о укусу публике.

Кључне речи: социологија музике, музички укус, Народно позориште (Београд), културна политика.

Овај рад је мемоарског карактера, али потпомогнут литературом. С једне стране, већ сам довољно стар да могу да пишем сећања¹ – Михиз је своју *Аудиобиографију о друјима* започео негде у мојим годинама – а видим да моји социолози од делова мемоара већ праве и целе научне студије². Ову

---

* Редовни професор, santonic@fbg.ac.rs. Овај рад је урађен у оквиру истраживања које је финансијски подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451- 03- 66/2024-03/200163).

1 Краћа верзија ових сећања први пут је објављена у три наставка, на сајту Андрићевог института (1. део, 20. септембра 2023: <https://sn.rs/ba4v1>; 2. део, 21. октобар 2023: <https://sn.rs/vamux>; 3. део, 9. новембар 2023: <https://sn.rs/x8fou>), а ово је њихова целовита и знатно прерађена и допуњена верзија.

2 Куљић, 2023; његов текст носи ознаку „оригинални научни чланак”, а изашао је у часопису који код министарства науке има изузетно висок ранг М23 – међународни часопис. Чланак, био бих слободан

тему сам, међутим, одабрао зато што ми се чини да је о њој у нашој литератури недовољно, а каткад и погрешно писано³. Има, наиме, прегршт снимака данашњих оперских извођења – свако може да укључи телефон и сними певање на позорници. Зато сасвим добро знамо како ко данас пева. Али, готово да нема снимака живих оперских наступа из Београда осамдесетих. Отуда појава да, који год певач из тог доба да се помене, сви наједном постају „велики уметници”, „незаборавне примадонне” и „љубимци публике”. А није тако било.

Овде ћу да изнесем сведочење, уз помоћ расположиве литературе, како је млађа оперска публика доживљавала тадашње наше певаче и Београдску оперу. У то време сам имао двадесетак година и био сам у групи од десетак студената и гимназијалаца који су редовно долазили на представе. Наравно, када сте толико млади, често имате заострене судове, а вероватно и недовољно изграђене. Али, с друге стране, ти судови су најчешће безинтересни – не познајете никога од извођача да бисте имали неког посебног обзира, не знате позадину онога што видите и чујете, једноставно судите онако како вам се чини да јесте, по свом непосредном естетском доживљају. Пишући овај текст видео сам, ипак, и да се неке од тих оцена поклапају са судовима које су својевремено дали поједини угледни музички критичари, као што су Слободан Турлаков (1929–2018) или Бранка Радовић (1949–2023).

Дакако, овај рад нема амбицију да буде никакав коначни и свеобухватни естетски суд о било коме (ако тако нешто уопште и постоји), већ само сведочење о укусу млађег дела публике из осамдесетих, уз делимично позивање и на расположиву литературу. Млади људи оштро суде, па су таква и моја сећања, односно оцене које следе. Наравно, оне не представљају непоштовање

да приметим, не носи неку посебну ни мемоарску, ни историографску, ни теоријску вредност, већ је још једна варијација на стару ауторову, „милићевску” тему: већина српских социолога су конвертити и националисти, док сам ја непоколебљив и аутентичан левичар. Саму „милићевску школу” критиковао сам у: Анђионић 2022.

3 У књизи Владимира Јовановића амбициозног наслова *Сјмо јодина Ојере Народној позоришћа у Београду* (2020), раздобљу од 1970. до 2000. године посвећено је свега шест страница (Јовановић 2020: 59–64). О неким грешкама види доле фусноту бр. 6.

ничијег труда и посвећености – који морају бити огромни, како би се стигло само до тога да се изађе на позорницу и пусти глас. Али, уметност је сурова господарица: рачуна се само оно што је успело, само оно што је прекорачило границу између „не ваља” и „ваља”. А музика је, поврх свега још, и такав сој уметности да се у њој свака, па и најмања грешка чује.⁴

Интензивно сам пратио Београдску оперу од 1978. до 1986. године. Тада је почела реконструкција зграде Народног позоришта (1986–1989), а програм је пребачен на Сцену у Земуну (данашњи Мадленијанум). Ја сам тада и престао да идем у оперу – не само што ми је било далеко, већ и што сам променио редослед интересовања. Али управо због тога, моје сећање на Београдску оперу из осамдесетих није прекривено неким другим утисцима. Веома јасно се могу свега прisetити, као да је тај део меморије остао сачуван у својеврсној временској капсули. Зато мислим да моје сведочење може да буде корисно. Може да помогне пре свега нашим музичким историографима да разумеју укус и рецепцију (дела) тадашње београдске публике. Музиколошко писање о том времену често је важно и занимљиво. Али, видим да они млађи, који нису били део аудиторијума, умеју да направе и елементарне грешке – једноставно нису били у прилици да чују оне о којима пишу⁵. То је разлика између искуства и литерарног знања.

4 Не рачунам, наравно, „авангардне” којештарије, у којима се више производи бука него музика. „Добро је позната чињеница (...) да Шенберг (приликом слушања интерпретације својих дела – С. А) није ни примећивао када је неко свирао погрешне ноте” (Јермић–Молнар и Молнар 2009: 137–138). „Гал је студентима музике пустио снимак трећег клавијског комада из Шенберговог оп. 19, заједно са снимцима на којима је сам насумично ’лупао’ по диркама клавира. Студенти су имали задатак да идентификују музички ’оригинал’ и одвоје га од насумичне буке коју је створио сам Гал. Тачан одговор је дало само двоје студената — а и они су одмах изјавили да су одговорили случајно.” (Исто 185)

5 Тако се Душан Поповић, Никола Митић и Горан Глигорић у једном раду представљају као „тенори” (Спасић 2020: 186). Они су наравно били баритони, а свако ко их је слушао не би могао да направи такву омашку.

1. Репертоар

Београдска опера осамдесетих имала је две лепе врлине и више мана.

Прва врлина била је класични репертоар. Наравно, непрестано се покушавало са „осавремењивањем” уметничке понуде. Али, будимо искрени – публика воли оперу првенствено због Росинија, Доницетија и Вердија, не због авангардних експеримената. Из литературе видим да су и наши певачи одбијали да певају савремени репертоар, јер им „квари глас” (Спасић 2021: 160; 170). Тада је владало самоуправљање, па нико није могао да их натера да певају оно што неће (Винавер 1995: 257). И тако су због мрзовоље како публике тако и певача, савремене опере скидане с репертоара већ после десетак извођења. Не сећам се да је иком због тога било нарочито жао.⁶

Ту је судбину доживела и опера *Орфеј XX вијека* (1981–1983), Бруна Бјелинског (1909–1992), која је можда била и понајбоља у категорији савремених опера. Ипак, извођена је свега две сезоне, укупно 14 пута. Ова опера је на моменте била духовита – Бјелински се поигравао с различитим музичким цитатима и жанровима, чак је пародирао и авангардне смицалице (попут „алеаторике”). То пародирање је, у извесном смислу, била храброст за укус наших музичких снобова (који су публици непрестано доцирали „шта је добра музика данас”). Извођачка постава била је сасвим солидна (Слободан Станковић и Дубравка Зубовић – о њима касније), а посебно ефектан је био крај, када су се појавила нека деца, која су се држала за руке и певала.

Али, ако се одгледа једна представа није било потребе да се дође поново. У музичком смислу није било партије коју би

6 Заправо се за већину тог „савременог репертоара” може рећи да га чине праве *анђиојере*. А као што је за „антидраме” приметно Михиз (2019: 364), „драма се написало милион, и написаће их се бар још толико, за антидраму је била довољна ова једна” – ту мисли на „Чекајући Годоа”. Исто тако, написано је на стотине добрих опера, а што се тиче *анђиојера*, ко је чуо једну, чуо их је све. За критику производње музичког укуса кроз наметање какофоније као наводне модерне уметничке музике, видети опширније у: Антонић 2020: 42–43.

слушалац желео опет да чује – осим можда цитата из Глука, али онда ће да слуша оригиналног *Орфеја*, неће парафразе код Бјелинског. Такође, ефектни делови заснивали су се првенствено на „штос” – ма колико да је добар, зашто би се исти виц слушао више пута?

И пошто је заједничким снагама певача и публике опструиран едукативни пројекат „слушам какофонију и претварам се да ми је лепо”, Управа је морала да попусти. Тако смо Доницетија, Вердија и Пучинија, као и њихов распевани белканто, могли да слушамо до миле воље.

Друга врлина Београдске опере осамдесетих била је певање на српском. Опера уживо заправо је као и свака друга позоришна представа, само што се у њој пева. А када имате певаче који: 1. лепо певају; 2. ликом одговарају улози (Ђилду певају са двадесет година, а не са шездесет); 3. добро глуме; 4. имају ваљану дикцију, и 5. певају на свом и вашем језику – што је, узето све заједно, редак, али не и немогућ стицај услова – естетски доживљај је врхунски.

Управо таква је била, почетком осамдесетих, Доницетијева *Лучија од Ламермура* у Београдској опери (премијера је била у фебруару 1981). У најбољем саставу, Лучију је певала Влатка Оршанић (1958), тај „вараџдински славу” (Турлаков 1981)⁷ и „несумњиво најбољи југословенски колоратурни сопран” (Бисерка Цвејић, у: Шале 1981а), Едгарда је певао сјајни Игор Филиповић (1946–2023), ту су били, у алтернацији, беспрекорни Слободан Станковић (1948–2023) и Горан Глигорић (1948), одличан је био и бас Александар Ђокић (1933–2019)...

Настојао сам да не пропустим ни једну представу, ма у ком саставу да се *Лучија* изводи. Не знам ни колико сам је пута гледао, престао сам да бројим после двадесетог пута.

7 Турлаков (1981) за Оршанићкин наступ на премијери каже: „Њена Лучија импонувала је најпре вокално, мада не мање и изражајном снагом, који више носи својим сигурним високим регистром, у ком звучи здраво и моћно, чак толико да се од ње могу очекивати успешни излети и у драмскији фах. Управо због тога, њена Лучија мање је крхка, мање сладуњава. Да је чувену сцену лудила решавала са мање покрета, а са више одликавања унутрашњег стања, њеној Лучији би припадала најласкавији комплименти, који ни овако нису знатно умањени”.

Али, тај снажни, комплетни утисак музичке драме био је могућ само зато што је *Луџија* извођена на српском.⁸ Знам да данас ово звучи као анахронизам – сад се у Београдској опери, колико чујем, све пева на италијанском,⁹ а изнад позорнице иде титл, и никоме више не пада ни на памет да се враћа на српски. Али, то је као да у Народном позоришту гледате наше глумце како играју Шекспира на енглеском, а горе читате српски превод. Може и тако – али естетски доживљај стварно је потпуно другачији.¹⁰

Дуга је прича зашто се, можда и неопозиво, одустало од певања на српском. Видим да је једна млађа ауторка из Музиколошког института САНУ оперу на српском чак протумачила као израз *српског национализма* (Спасић 2021: 158). Можда је и то разлог зашто се данас чак и српске опере, попут *Марайонаца* Исидоре Жебељан, изводе – на немачком¹¹. Али, можете ми веровати на реч (уметнички

8 На српском је Луџију певала и Гертруда Мунитић (1939), сарајевска првакиња, на свом гостовању у Београду 1983. (што се може видети и из: Турлаков 1983).

9 *Кармен*, Гуноов *Фаусиј* и Маснеов *Дон Кихои* се, наравно, певају на француском. Гордана Крајачић (2019: 150) каже да је *Дон Кихои* „неразумљив”, а да се *Кармен* изводи „на очајном, готово неразумљивом француском” (219). Могу мислити на шта то личи – француски не знају ни извођачи, ни публика, али сви се претварају да је тако боље, ваљда „светскије”, него да се пева на „паланачком” српском.

10 Проблемом превода у опери бави се зборник радова *Ѕerban and Chan* (2020). Начелно, свака опера је изворно писана за публику која разуме језик извођења. Отуда, и титлована опера заправо не може да произведе ни приближно исти естетски доживљај код публике као изворно извођење. Препев је компромис, који наравно има извесне техничке проблеме (попут текстуалне транспозиције поетичности и певљивости), али као што показује овај зборник (*Ѕerban and Chan* 2020), ти проблеми су далеко од нерешивих – само је потребно да продукција (оперска кућа) и певачи уложе мало више труда. Али на то наши певачи и управе очигледно да нису спремни.

11 На 40. Бемусу, српска премијера ове опере по драми Душана Ковачевића окупила је, записала је Гордана Крајачић (1944), „све саме странце – редитељку (Никола Раб) и певаче који су домаћи сценарио, са све псовкама, интерпретирали на немачком. И диригент, Премил Петровић је већ годинама у Немачкој. Сама композиторка је у програму објаснила употребу 'фраза карактеристичних за албанску традиционалну музику' – 'драгих нам суседа'. Читава та 'српска пре-

доживљај се, наравно, тешко може дискурзивно пренети): опера на српском је заиста умела да покрене емоције, што је онда било толико добро да би ми последња жеља, пред смрт, свакако била да поново чујем Лучију – у добром саставу и на српском – па да умрем. И уопште се не шалим.

После објављивања првог дела ових сећања, јавила ми се писмом, 24. септембра 2023, професорка Академије уметности у Новом Саду, Жељка Милановић (1965), и љубазно понудила карте за премијеру опере *Еро с оноћа свијетла* (1935) Јакова Готовца (1895–1982), где је она диригент представе. То је ваљда једна од последњих опера које се још изводе на српском. Волим ту оперу, али Готовец ипак није српски композитор, а једна од грешака наше репертоарске политике јесте и то да се избегавају класичне српске опере које би и публика волела, само када би их чула у одговарајућем извођењу и контексту. Још је у критици из 1994. Гордана Крајачић (2019: 231) предлагала да се заједно прикажу две прве, иначе једночине, српске опере: *На уранку* (1903) Станислава Биничког (1872–1942) и *Кнез Ива од Семдерије* (1911) Исидора Бајића (1878–1915). „Тако би се остварило целовечерње идејно јединствено сценско дело вање засновано на нашој традицији, којој остајемо велики дужници” (Крајачић 2019: 231). Такође, у педагошке сврхе, за упознавање деце са српском оперском традицијом, могла би одлично да послужи кратка опера *Снежана и седам њајшуљака* (1912) Петра Крстића (1877– 1957)¹². Нажалост, те опере српска публика слабо познаје, па их и не воли. У том погледу, наша музичка култура је испод хрватске – *Никола Шудић Зрињски* (1876) Ивана Зајца (1832–1914) само у ХНК до 2012. изведен је 680 пута – „толико представа нису имале све српске опере заједно у свим нашим позориштима” (Крајачић 2019: 361).

Реално, то је ваљда исто као и са кастратима. Данас њихове улоге певају жене, али оне немају капацитет плућа

мијера³ више ми је личила на оно хрватско *Danke Deutschland*, него на домаћу продукцију” (Крајачић 2008).

12 Ова полчасовна опера може се видети и на мрежи: <https://sn.rs/jsnge>.

као мушкарци (па много чешће морају да узимају ваздух), имају слабију снагу гласа и другу боју, а кастрати су се, кажу, неупоредиво лакше и лепше кретали и по доњем регистру. Тек мушки фалсети слабо шта ваљају – кад они узму да певају човек мисли да ће да се угуши, колико само стискају грло и напињу се. И тако, ми данас можемо само да претпоставимо колико је величанствено било певање кастрата (на основу наших знања о њиховим физичким диспозицијама и на основу историјских описа) – пуним гласом, из груди, с лаким кретањем у свим регистрима, способношћу да се једним удахом отпевају и најдуже фразе... (Салазар 1984; Rosselli 1988).

Само, гледано из данашње перспективе, колико је вероватно да ће се обновити опера с кастратима, толико ваљда има и изгледа да ћемо икада још у Београдској опери поново да слушамо Доницетија или Вердија на српском. Зато нека и остане забележен овај утисак једног припадника београдске оперске публике из осамдесетих – добро изведена опера на српском може да пробуди тако снажне емоције да је човек неколико дана под утиском. И штета је што ова тврдња више не може да се провери.¹³

2. Ансамбл

А сад о манама.

Београдска опера осамдесетих није била добра, а основни разлог био је тај што је, када је реч о сталном саставу, имала слабе теноре, сопране, па и мецосопране (заправо, једино су стандардно квалитетни били баритони), а није имала новаца да плаћа гостовања добрих солиста чак ни из Југославије, а камоли из иностранства.

У наставку ових сећања детаљно ћу прокоментарисати сваког од наших тадашњих солиста. Али, општи утисак

---

13 Осим можда у Нишу; у њиховом позоришту сам још 23. фебруара 2015. гледао *Севилској берберина* на српском — и било је одлично; али видим да ту представу више не играју, а да ли *Кармен* и *Чаробну фрулу*, који су им на репертоару, певају на српском то не знам.

је био, прво, да су „велике звезде” Београдске опере биле далеко од оног шта су о себи умишљале и какву су фаму око себе правиле; друго, да су њихове певачке способности биле на убрзаном заласку (у литератури видим израз: „гласовно онемоћали певачи” (Спасић 2021: 130); и мислим да им приличи), а и физички су све мање одговарали улогама које су певали; и треће, да су звезде на заласку и они који никада нису умели да певају, све користећи самоуправљање, успели да направе блок за онемогућавање доласка млађих певача, чак и у споредне улоге.¹⁴

Лучија од Ламермура је била изузетак. Очигледно да се нико из ансамбла није претерано отимао да пева тако тешке улоге као што су Лучија и Едгардо, па су онда ангажовали Оршанићеву и Филиповића из Љубљанске опере. Обоје су тада били млади, и претпостављам да су више због каријере, него због новца, прихватили да гостују у Београду (Оршанићка чешће од Филиповића).

То је заиста била врхунска представа, док је остало добијало на сјају тек ако би дошао неки гост који би евентуално „повукао” остали ансамбл. Моја сећања на уобичајене представе увек су у монотonoј, прљавоплавој боји – каква је била како позорница, тако и гледалиште (са столицама пресвученим у плави сомот, који се временом испрљао). Али, добра гостовања памтим као јарко *жуије* представе: вероватно зато што су сјајни гласови осветљавали и грејали целу, већ оронулу и запуштену салу Народног позоришта, доносећи нама у публици чисту радост. Као *жуиои* сећам се, рецимо, гостовања Владислава Пјавка (Владислав Иванович Пјавко, 1941), руског драмског тенора, снажног гласа и страсне глуме.

14 Пад квалитета београдске опере види се и по томе што је у раздобљу о коме овде пишем (1978-1986) она гостовала у иностранству свега два пута: у Одеси и у Москви 1979. (Јовановић 2020: 59). Од тада до 2000. године забележено је још само једно гостовање, 1997. у Атини (*истио*) – мада за деведесете треба имати у виду и санкције УН према СРЈ, које су онемогућавале сваки промет с иностранством, укључив и у области културе (Антонић 2002: 126; 150). Ради поређења, само између 1954. и 1969. београдска опера је имала 43 гостовања у иностранству (Јовановић 2020: 157).

Гостовање Пјавка у *Трубадуру* хвали и Турлаков (1982б), као и његовог Хозеа у *Кармен* (Турлаков, 1984б), а о његовом Херману у *Пиковој дами* пише: „Из четворочасовне представе, на један управо фасцинантан начин, дајући целог себе, Пјавко је кроз сваки тон, кроз сваки трептај, живео интензивним сценским животом укупне велике изражајности. Сцене са грофицом, у Касарни, на Неви и, најзад, за карташким столом, испуњене читавим калеидоскопом најразличитијих психолошких стања, између јаве и сновиђења, кад нам је било јасно да тај јадни Херман више не влада собом, кад се халуцинација поистоветила са животном збиљом – остаће као недокучиве тајне Пјавкове уметничке имагинације и експресивности” (Турлаков 1982а).

Одлични као гости били су и Љиљана Молнар Талајић (1938–2007), која је долазила из Загреба, и Виктор Бушљета (1932–2020), из Ријеке. Љиљана је имала чист, леп, топао и мекан глас, којим је просто грејала тада увек прохладну салу Народног позоришта. Једино што је била предебела, па си морао да занемариш све драмске аспекте и представу гледаш као какав костимирани концерт. Бушљета је такође био изврстан драмски тенор, снажног и интонативно поузданог гласа, супериорних висина, мада и он матор и дежмекаст, са великим стомаком и подваљком. Али, на сцени су некако били добар пар, њихова *Норма* је свакако била за класу боља од свих осталих извођења Белинија тих година у Београду¹⁵.

Београд није имао првокласног драмског тенора, па је често гостовао Стојан Стојанов-Ганчев (1929–2018), из Загреба. И он је био збиља одличан, иако се мени увек некако више свиђао Бушљета. Ипак, већина гостовања тих година далеко су била од импресивних, Опера једноставно није имала пара за боље певаче (морала је да моли, 1984, предузећа за помоћ, како би уопште могла да изведе предвиђене премијере; Спасић 2020: 195). Углавном су нам

15 О Талајићкином извођењу *Норме* изузетно похвално је писао Турлаков, хвалећи њену „баснословну вокалну моћ”, и специфични, готово јединствени начин на који Талајићка износи ову улогу (Турлаков 1980б).

долазили гости из Источне Европе. Сећам се да је пар пута Едгарда певао пољски тенор Паолос Раптис (1936–2021), изразито ниског раста, готово патуљак, на огромним штиклама – његов глас, премда чист и музикалан, звучао је, како смо говорили, као да сте плочу од 33 обртаја пустили на 78.

Нас из млађе публике посебно је нервирало што се шанса слабо даје најмлађим певачима. Видим да је та врста блокаде регистрована и у литератури, мада више у односу на средње–млађе, него на најмлађе солисте (Спасић 2020: 190). Ми смо, међутим, желели да, у редовном репертоару, гледамо Јадранку Јовановић (1958) као Розину у *Севиљском берберину*,¹⁶ а Гордану Кесић (Протић 1960–2023) као пажа Оскара, у *Балу њод маскама*¹⁷. „Сад кад имају двадесетак година право је време за то”, говорили смо. „Шта, треба ли да чекамо да напуне шездесет година да би им коначно дали те улоге?”¹⁸

-
- 16 Јовановићева је пуштана да пева Мерцедес у *Кармен*, али не и насловну улогу опере. Њу је пак држала „гласовно бледа Дубравка Зубовић”, због чега је публика „пожелела њихову рокаду” (Крајачић 2019: 214). Прилику да пева Кармен добила је Јадранка Јовановић тек 1990, када је већ после Хабанере доживела „овације публике” (Исто). Међутим, Гордана Крајачић пише 2007, а поводом наступа Јовановићеве у *Италијанки у Алжиру*, да „њен глас показује евидентне знаке умора, смањене покретљивости и лепоте дубоког регистра” (Крајачић 2019: 198). Тада је Јадранка имала 49 година. Сувише су је касно пустили да пева, спречавали су је онда кад је била најбоља, али ће зато њен „уморни глас” београдска публика, због погрешне кадровске политике Београдске опере, морати да слуша у последњих двадесет година завршетка њене каријере.
- 17 Кесићка је добила прилику да пева пажа у *Балу* тек у јуну 1990. године. „Гордана Протић (удато, од 1990. – С. А) представљала је прави ‘зачин’ представи, освајајући висине перластим колоратурама, лако, једноставно, у улози која јој изузетно одговара” (Радовић 1990а). Но, она је, нажалост врло брзо напустила оперу. Била је члан Народног позоришта само од 1986. до 1994. године, а по одласку из Београдске опере радила је као наставница у Музичкој школи „Мокрањац” (МПУС 2017).
- 18 Уопште, ми смо тада горљиво грактали да улоге седамнаестогодишњих девојака и младића треба давати младим певачима – само тако оно што се на позорници дешава има неког смисла. Мучно је када видиш нафракану госпођу с кикицама и машиницама, како глуми девојче – Ђилду или Микаелу. А управо то се, осамдесетих, готово по правилу дешавало. Каже се да младе солисткиње тако покрваре глас. „Баш нас

Такође из литературе видим да су ови и други (тада) млади солисти своју праву шансу добили тек почетком деведесетих (а тад сам већ престао да идем у оперу). Надам се да Јовановићева и Кесићева доцније, кад су и саме постале важне (нарочито Јадранка), нису блокирале нове младе певаче, као и да се нека нова млада публика није због тога на њих срдила.

3. Женски солисти

Какав су утисак остављали наши оперски прваци, почетком осамдесетих? Почећу од сопрана. За две певачице је знала најшира публика, захваљујући њиховим честим гостовањем на ТВ: за Радмилу Бакочевећ (1933) и Милку Стојановић (1937–2023). Али ова млађа редовна публика, којој смо и ми припадали, није их превише волела.

Радмила Бакочевећ певала је суво и стегнуто, била је често превисока у интонацији, а у највишем регистру звук који је испуштала више је личио на контролисано врштање него на певање. Верујем да је она некада звучала знатно боље (певала је од 1955). Али, почетком осамдесетих, у њеним наступима било је више неоправдане ароганције него белканта. Нисмо је волели ни због њеног мужа¹⁹, који је сматран функционерским бирократом. Ипак, Бакочевећка је у улогама злоћа била више него прихватљива. Сасвим јој је, рецимо, пристајала улога леди Макбет – та је представа (премијера 23. децембра 1981), заправо, била једна од бољих (Макбета је певао Душан Поповић [1927–2001], коме је такође улога одговарала, Александар Веселиновић је био Банко, па се чак и Миленце Петровић прилично добро носио са Макдафом...).

брига”, пенушали смо ми, „нека пет сезона прави ватромет, па да после буде легенда, то је боље него да добије своју прву шансу у тридесетој, да пева Ђилду у четрдесетој, а да публика преврће очи на њено старачко пренемагање у шездесетој”. Али, нисам данас баш превише сигуран колико смо били у праву...

19 Александар Бакочевећ, 1928–2007.

Милка Стојановић имала је топлији и мекши глас од вокално ригидне Бакочевевићке, али у оно мало наступа у којима сам је гледао (певала је ређе од Радмиле) остављала је утисак интонативне неуредности, ма о ком регистру да је реч, док би највише тонове на крају арије само цикнула. После тога би јој, по правилу, једна старија жена, која је увек седела на другој галерији, скроз десно, викала „браво” и „бис”, и бацала јој цвеће (што се у Народном позоришту готово никада није радило, осим баш у изузетним случајевима). Али, ми смо ту жену и иначе сматрали ћакнутом, те је стога она остајала усамљена у свом одушевљењу Милком. Таман посла да поново слушамо „набадање тонова и цијук прикљештене волухарице”.

Турлаков (19846) њен наступ у финалу 4. слике *Трубадура* описивао је као „извикивање, грубо форсирање, вапијуће ловиште тонова”. Бранка Радовић оцењује наступ Милке Стојановић у Вердијевој *Ајили* 1987. као „интонативно непрецизно певање и мучење, и у високом и у ниском регистру” (Радовић 1987). За Стојановићкину Леонору из *Моћи судбине* она каже: „Не знамо зашто је избор пао на Милку Стојановић, јер она ову улогу не може да отпева и оствари до краја, па тиме цео вокални учинак представе у потпуности доводи у питање. Свака даља анализа ове интерпретације звучала би поражавајуће” (Радовић 19906).

И за Стојановићку верујем да је некада много боље певала (у опери је била од 1962). Но, прилично сам скептичан према многим легендама о њеним „великим интернационалним успесима”. У то време није било интернета, па су се приче о „освајању публике” у иностранству далеко теже могле проверити. Данас је другачије. Рецимо, *Nova S* недавно је за Милку Стојановић устврдила (заправо, однекле преписала) да је „овенчана наградом *Golden Voice* (Златни глас) часописа *Opera News* у Њујорку, публика и јавност Америке сврстали су је, заједно са Ренатом Тебалди, Мариом дел Монаком и Бењамином Ђиљјем, међу четири најлепша гласа света” (Копривица 2023). Међутим, чак и најједноставније претраживање интернета одмах показује непоузданост оваквих судова. Страница *Википедије* о овом

часопису²⁰ не помиње ни да постоји таква награда, а ни пре-траживањем у архиви самог магазина не може се доћи до макар неког сличног податка о Милки Стојановић²¹ - што је искључено ако је таква награда икад постојала, или ишта значила.

Такође, у истом тексту *Nova S* каже да је „Међународни биографски центар у Кембриџу чак два пута, 2007. и 2017. године, уврстио Милку Стојановић у стотину највећих музичких уметника света, а 2011. у сто највећих професионалаца света” (Копривица 2023). Али, „Међународни биографски центар” позната је адреса за узимање пара лаковерним сујетницима, где свако за пар стотина долара може да добије титулу коју пожели. На нету о тој шеми преваре одмах излази одредница из *Википедије*²², или на српском (Вугделић 2012), па је право чудо да ико још пада на такве којештарије. Све те нарације о „великим интернационалним успесима” наших оперских величина ваља ипак узимати *cum grano salis*. Неке од њих су ловачке приче самих дива, а неке су подсмевајуће измишљотине млађег дела публике које је, ваљда, неки невежа после узео за озбиљно.

Рецимо, за Радмилу Бакочевевић тврди се да је „у миланској Скали и Метрополитен опери” имала „наступе који су је прославили” (ОП 2023), да су јој „у Миланској скали врата увек била широм отворена” (ЧР 2023), на РТС се за њу каже да „скоро лаконски говори о наступима у њујоршком Метрополитену, миланској Скали, о светским метрополама где је најчешће певала премијере” (!? - РТС, 2017), пише се како је „наступала по цијелом свијету, од Метрополитена до Бољшоја... али јој је најизазовнија увијек била... - Миланска Скала! Чини ми се да је то, ипак Скала... - каже Радмила Бакочевевић” (М. Њ. 2016).

Међутим, данас су на интернету доступне архиве миланске Скале, из којих се лепо види²³ да је Бакочевевићка, у целој својој каријери, тамо певала свега четири пута: два

20 https://en.wikipedia.org/wiki/Opera_News

21 <https://operanews.com/?s=Milka+Stojanovi%C4%87>

22 https://en.wikipedia.org/wiki/International_Biographical_Centre

23 Teatro alla Scala, archive, <https://sn.rs/9tguj>.

пута Норму (31. децембра 1972. и 5. јануара 1973), и два пута Тоску (20. и 31. децембра 1974), при чему је једном била замена за Грејс Бамбри, која је у последњем тренутку отказала наступ (што се види и из афише, где је руком прецртана Бамбрица, а дописана Бакочевићка²⁴). Наравно, ни то није за потцењивање - није мали успех певати главну ролу у Скали (Стојановићка има нула наступа). Али, све је то километрима далеко од паланачких надувавања типа „врата су јој увек била отворена” и „најчешће је певала премијере”.

Милка Стојановић је, у односу на Радмилу, имала више наступа у Метрополитен опери (Њујорк) - укупно једанаест²⁵, а Бакочевићка осам²⁶. Али, то је доста скромно према Бисерки Цвејић (1923-2021), која је, уз десет у Миланској скали²⁷, у Метрополитену отпевала чак 53 представе.²⁸

Од лирских сопрана стални део ансамбла чинили су Радмила Смиљанић (1940), Олга Ђокић и Гордана Јевтовић (1947-2007). Њих није пратила фама о „интернационалним успесима”, нити су се оне тако понашале. Зато су од публике, којој сам припадао, прихваћене какве јесу - солидне певачице на заласку каријере, али које носе већи део редовног репертоара.

Радмила Смиљанић је имала леп и мелодичан глас, али су нам она и Ђокићка деловале некако престаро за улоге девојчурака какве су Ђилда, Маргарита или Микаела (ми смо тада имали двадесетак година, а оне по четрдесет; данас више не мислим да су жене од четрдесет година маторе)²⁹. Ђокићка је певала „тање” од Смиљанићке, и сматрали

24 <https://sn.rs/e010b>

25 *Моћ судбине*, 11. 11. 1967; *Ђоконда*, 2. 12. 1967. и 12. 3. 1968; *Ауга*, 28. 2. 1968; *Турандој*, 3. и 9. 10. 1968; *Симон Боканеира*, 6. и 11. 11. 1968; *Боеми*, 5, 14. и 28. 12. 1968.

26 *Боеми*, 4. 4, 26. 4. и 31. 5. 1969; *Фаусџ*, 20. 5. 1969; *Трубадур*, 10. 5. 1969; *Кармен*, 11. 4. 1969; *Мадам Бетерфлај*, 2. и 5. 4. 1968.

27 <https://sn.rs/4zmbp>

28 Претраживач архиве Метрополитена је: <https://archives.metopera.org/MetOperaSearch/search.jsp>.

29 И Турлаков (1984а) критикује доделу улоге Марженке, у *Проганој невесџи*, Смиљанићки и Ђокићки, указујући да им та улога свакако

смо је за нијансу слабијом, док је Јевтовићка имала продоран глас, али са превише израженим вибратором, што је знатно кварило општи утисак. Била се и по средини доста заокружила, те је у улози пажа (*Бал њог маскама*) деловала смешно, као „дете-кретен”.

Од мецосопрана, најлепше је изгледала Дубравка Зубовић. Њен глас је био чист, мелодичан, мада донекле и мутан. Али заправо, није био за оперу већ за концерте. Чим би оркестар мало гласније засвирао она се више није чула. Једноставно, тешко је могла да пробије звучну баријеру коју је испред ње стварао оркестар (на концертима, оркестар је иза певача - због чега и слабији гласови више могу да дођу до изражаја). Зубовићка због тога није била за Кармен, али је била солидна Адалђиза, и права је штета што таквих мецосопранских улога (девојака-супарница) није било више у класичној оперској литератури. Дубравка је лепо изгледала, задржала је девојачку линију и имала допадљиво лице с израженим очима, тако да би она с таквом спољашношћу тим улогама баш пристајала, без обзира на мане гласа.³⁰

Од осталих мецосопрана ваља поменути Бреду Калеф (1930–2023) и Олгу Милошевић (1937). Бреда је, почетком осамдесетих, већ била прешла да пева роле старијих жена-вештица, што је некако било сасвим у реду. Глас јој је био снажан, али с таквом мешавином претераног вибрата и тремола да је њено певање звучало као штектање митраљеза. Та „раскоканост” гласа била је донекле присутна и код Олгице Милошевић, мада у далеко мањој мери код Бреде. Олгица је била задржала зрелу женску лепоту и са доста страсти је тумачила Кармен, тако да је у тој улози уопште нисмо сматрали неприхватљивом.

Али, ми смо желели више да гледамо млађе певачице, којима заиста није, почетком осамдесетих, давана довољна

пристаје пре двадесет година, али не и сада (када Смиљанићка има 44 године, а отприлике толико и Ђокићка [која је крила године, као и Зубовићка, јер се њихове године рођења нигде не могу наћи]).

30 И око ње су се плеле легенде о „интернационалним успесима” – познат је случај „специјалног признања за улогу Кармен”, коју је донела са неког шпанског гостовања, да би се после испоставило да је реч о обичној захвалници, коју су добијали сви учесници представе.

шанса да наступају и да се развијају. Поред Јовановићке и Кесићке, желели смо више да гледамо, рецимо, и Светлану Бојчевић (Џицовић) и Миску Шћепановић. Оне су тада биле младе и у пуном напону снаге, и права је штета што баш у то време нису имале прилику да више певају. Бојчевићка је после ипак некако успела да се пробије у Народном позоришту (али ја сам тада већ престао да будем редовни посетилац опере), док се Шћепановићка, која је крајем седамдесетих била главни солиста Дома Армије у Београду, негде изгубила, и о њој више нема чак ни трагова на нету.

4. Мушки солисти

Сада ћу да опишем какав су утисак на нас, у то време, остављали мушки солисти Београдске опере. Почећу од доајена Звонимира Крнетића (1930-2016). Био је искусан тенор (наступао је још од 1959) и на позорници је показивао пријатан осећај за музикално. Изградио је лепу фразу и сигурно се кретао у свим регистрима. У висинама, што је за тенора најважније, био је поуздан и уједначен. Уопште, у наступима му се видела посвећеност, скромност и дисциплина – особине које су толико недостајале многим другим члановима ансамбла.

Али, Крнетић је крајем седамдесетих већ практично окончао редовни ангажман у Народном позоришту. Наступао је по позиву, мада учестало, јер међу млађима у Београдској опери – што је опет била брука своје врсте за Београд – није било тзв. *сѝинѝо ѝенора* (Манрико, Каварадоси, Дон Хосе, Калаф, Радамес...). Због година, Крнетићу је глас већ био приметно ослабио, мада није попримио онај претерани вибрато који долази са старошћу. Но, све теже се пробијао кроз оркестар (храбро се држећи још читавих десетак година³¹). Ипак, нама је сметало што

31 Београдска опера је, почетком деведесетих, била у тако лошем стању да је морала да позове Крнетића да пева премијеру *Дон Карлоса*, октобра 1992. године. Бранка Радовић (1992) том приликом је забележила: „Питамо се ко је смислио да нам прикаже јад, немоћ, ислуженост некад сјајних певача”.

је његово певање почело повремено да прати и извесно шиштање у гласу („као код гусана“). Какогод, ми смо га ценили због прилежности и пожртвовања. Без његових ускакања, током тих сивих осамдесетих, репертоар Београдске опере вероватно би се распао. Жао ми је што нема више снимака Крнетићевих наступа из његове тенорске младости. Волео бих да сам га могао чути кад је певао Едгарда у Лучији.

Други тенор био је Предраг Протић (1945–2021), који је тада још био млађи човек (у касним тридесетим). Али, Бог му једноставно није дао леп глас – ни пуноћу, ни заобљеност, ни лакоћу кретања. Уз то је певао с некаквим немогућим портаментима, с непрекидним узлазним глисандима, стално се клижући од ноте до ноте. Када би Лучија умрла и пала завеса, ми бисмо најчешће излазили напоље, како не бисмо морали да слушамо Протићево мучење с Едгардом, у завршној сцени трећег чина. Ипак, Протић нам је био симпатичан, јер је стоички подносио млаке аплаузе публике и превртање очима на своје певање. Храбро је настављао да спрема све главне улоге лирског тенора, држећи тако велики део репертоара уопште присутним на београдској сцени³². Наше друштво се смејало када нам је једна девојка, која је познавала неког иза позорнице, причала како је чула да је „Протић у Чешкој, у *Пуришанцима*, отпевао високо еф”. Та опера се код нас није изводила и ми смо мислили да је посреди још једна од ловачких прича – „ма где Протић то може?”. Међутим, данас се на нету могу наћи два његова висока еф: у *Пуришанцима*³³ и у *Италијанки у Алжиру*³⁴.

32 И Протић је, почетком деведесетих, морао да се излаже негодовању критике и публике. Крајачићка (2019: 494) пише о „певачки немоћном грофу Алмавиви (у *Севиљском берберину* - С. А.) Предрага Протића”, а Бранка Радовић (1990а) да је Протић у *Балу под маскама* добио „звиздуке и негодовање публике”, мада каже да он то ипак „није заслужио” јер је морао, „недовољно припремљен за велике вокалне захтеве своје партије”, у последњи час ускочити уместо Звонимира Крнетића, који је отказао представу.

33 „Predrag Protic In Memoriam - Credeasi Misera (high F) (in Slovenian), Ljubljana”, 2. 10. 2021, <https://sn.rs/c199h>.

34 „L'italiana in Algeri - Predrag Protic - Languir per una bella”, 3. 3. 2019, <https://sn.rs/dyvau>.

Значи да је та скаска ипак била истинита³⁵. Протић је очигледно имао те висине и био довољно храбар да их пева.

Миливоје Петровић („Миленце”, 1938–2008), био је други лирски тенор. Имао је лепшу боју гласа од Протића, чак и извесну пунину у средњем регистру. Али, није имао висину – просто је бежао од највиших тонова и улога које су их подразумевале. Иако тих година најављиван у програму, није запевао Едгарда све до 1990. (Крајачић 2019: 271–272), те се уместо њега на сцени ипак на крају појављивао „одважни” Протић.³⁶

Најбољи део мушких гласова били су баритони. Од старијих, већ сам помињао Душана Поповића. Био је знатне телесне масе и снажног, премда већ отежалог гласа. Сасвим су му пристајале карактерне улоге злоћа – од Скарпије, до Макбета. Ипак, и он је био на самом крају каријере. У гласу су му били све израженији некаква храпавост и шкрипање, „крешчендирајући глисандо на сваком дужем тону” (Турлаков 1978г), док је глумачки био све мање покретљив (због големог стомака).

Десетак година млађи од њега били су Никола Митић (1938–2019) и Зоран Александрић (1941–2023). Митић је био јаког, облог, мада на моменте мутног гласа, а Александрић је више био лирски и кавалер баритон. Први је уредно и посвећено носио велики део репертоара, док је други тих година ређе наступао.³⁷ Митић је био стандардно добар,

35 Пишући овај чланак нашао сам у литератури да је Протић у јесен 1982. са Словеначким народним позориштем (Slovensko narodno gledališče) и *Пуришанцима* имао турнеју у више градова Чехословачке (Р. 1982). Певао је *Пуришанце* на словеначком, што се види и из горњег снимка.

36 Петровићев наступ као Војводе у Риголету Турлаков је прокоментаришао речима да „његове моменталне гласовне могућности не дозвољавају да успешно тумачи ову тако познату улогу, те га није требало ни стављати пред тако тешка и непотребна искушења” (Турлаков 1978в).

37 Не знам зашто. Из литературе видим да је норма за примадоне била ниска – две до четири представе у сезони (Спасић 2020: 193); међутим, Крнетић се жали да је својевремено морао да пева и по осам представа месечно (Антонијевић 2016); зашто су неки наступали учестало, а неки ретко, то остаје тек да нам објасне музиколошки историографи.

поготово као Риголето и Жорж Жермон у *Травијати*, а из литературе видим да је певао још читаве две деценије.³⁸

Ипак, ми смо највише волели најмлађе баритоне: Слободана Станковића и Горана Глигорића. Они су у то време збиља били одлични: чистог, свежег, младалачки снажног гласа, лепе дикције, изврсне глуме, супериорно су владали позорницом.

Станковића већ 1978, као Валентина у *Фаусту*, хвали Турлаков: „Остварио је брилијантну ролу. Већ после прве арије било је јасно да се једна креација, за сећање, рађа. Смрт његовог Валентина не само да је то уверење заокружила, већ је то, уједно, био и врхунац целе представе” (Турлаков 1978б). Месец дана доцније Турлаков, поводом наступа у *Дон Карлосу*, пише: „Ова сезона, више но раније, указала је на праве могућности младог баритона Слободана Станковића, које му, с правом, одређују истакнуто место у ансамблу наше Оперe. Полазећи од тих његових реалних могућности, његова најновија креација Маркиза Позе, никако не изненађује, већ само потврђује једно наше устаљено мишљење. Одиста, требало је чути његово култивисано певање, које, мада није западало у уобичајену оперску патетику ни једног часа није престајало бити активно и смишљено суделовање у свеколиком збивању. Последица таквог живљења за сцену, за прави и плоносни однос у игри и певању са партнером, јесте Станковићево неинсистирање на спољашњим ефектима, а поготову не на оној тако ружној навици: на ’исфорсирању’ аплауза, подвлачењем крајева арија. Ми то истичемо и као знак већ изграђеног укуса и става, који су утолико вреднији јер долазе од једног младог уметника. Отуда његов Поза умире као што се борио, мушки достојанствено, сав опседнут будућношћу Фландрије и аманетом који оставља Карлосу. Једна креација чији се велики обриси већ јасно помаљају...” (Турлаков 1978а).

38 Крајачићка за Митића каже да је био „непревазиђени Риголето, најбољи који се видео не само на нашој сцени, него и на многим светским” (2019: 474), а у приказу *Набука* из 2007, да је „још увек крепког, моћног, волуминозног гласа” (347).

Навијали смо да што више наступају, и да добију што више нових улога. Међутим, видим из литературе да је Бане Станковић морао да пише писма Управи са захтевом „да му се повећају радне обавезе ради уметничког развоја” (Спасић 2021: 173). Његова каријера у Београдској опери је, у деведесетим, нажалост прекинута³⁹ (зашто – не знам; и о томе бих волео да прочитам код музиколога).⁴⁰

Од басова ваља споменути Александра Ђокића (1933–2019) и Живана Сарамандића (1939–2012). Обојица су имали лепе и звучне гласове, и били у напону снаге за басове (по својим годинама). Ђокић је био фино уједначен у свим регистрима, док је Сарамандић, по тембру и снази гласа, био изванредан у средњем и вишем регистру. Али, у најнижем домену, који је за баса и најрепрезентативнији, Сарамандићев глас одједном је губио снагу. Што се више спуштао у великој октави, звучао је некако све прозуклије⁴¹. Ипак, ми смо их обојицу волели – јер су на позорници били „личности”. Својом појавом и глумом чинили су сцену Народног позоришта одмах важнијом и драматичнијом.

Што се тиче мушких оперских нада, у то доба смо највише навијали за Славољуба Коцића (1949–2014). Коцић је имао, веровали смо, све предиспозиције да се развије у успешног лирског тенора, бољег и од Протића и од Петровића. Не пуштају га само из суревњивости – мислили смо. И стварно га никад нису озбиљно узели у Београдску

39 Последња забелешка о његовом наступу у Београду, у архиви *Борбе*, потиче из априла 1992. године, а код Крајачићке (2019: 493) из септембра 1992.

40 Што се Глигорића тиче, Павле Анагности (1944–2005) га хвали, почетком осамдесетих, пишући да се, у обновљеном *Фаусту*, од осталог ансамбла „издвојио сценском појавом и третманом улоге” (Анагности 1980). Почетком деведесетих Бранка Радовић примећује да је на премијери *Оњећина* „неким чудним маниром певања, који раније нисмо примећивали, Горан Глигорић од кантилене правио јаукање” (Радовић 1991). Како се види у архиви *Борбе*, Анагности помиње Глигорићеве наступе на сцени Народног позоришта у Београду, увек у афирмативном контексту, све до 2005. године.

41 Сарамандићеве „проблеме с дубоким регистром”, у *Кнезу Ијору*, уочила је и Бранка Радовић (1988).

оперу. Но, Коцић је доцније направио сасвим лепу тенорску каријеру у Новосадској опери (СНП).

Турлаков је Коцића још 1980. препоручивао за Алфреда у *Травијати* (Турлаков 1980а). Коцић је у то време наступао у Позоришту на Теразијама, а био је запослен и као солиста Дома Армије. У новосадску оперу СНП отишао је 1984. године, и тамо остао до пензионисања. Из литературе видим да је, током деведесетих година, био редован гост Београдске опере, готово држећи тенорски репертоар, певајући скоро све главне улоге. Гордана Крајачић за њега 1994. пише да „носи све тенорске роле у новосадској, а добрим делом и у београдској опери” (2019: 231), 1996. и 1997. да је „наш најзапосленији и најпоузданији тенор” (293; 279), док је 2007. записала да је „најпоузданији и најтоплије осенчени тенор и београдске и новосадске сцене у протеклих тридесетак година” (559). Када је Миливоје Петровић отказао наступ у *Риолеџу* (1994), Коцић га је „у последњем тренутку заменио, у улози блазираног Војводе од Мантове, и публика га је бурно поздравила” (471). Каква штета што га Београдска опера није узела још 1980. када је Турлаков то предлагао, а ми, публика с друге галерије, за њега навигали. (Чак ни тада Коцић више није био у првој младости - имао је 31 годину). Жао ми је и што га нисам чуо као Едгарда у *Лучији* 1994. (Крајачић, 2019: 273). Од многог певања, и код Коцића се већ 2001. јавила „местимична гласовна истрошеност” (Крајачић 2019: 298). То је иста грешка наше кадровске политике у опери као и код Јадранке Јовановић - не пуштају те док си млад, али кад истрошиш глас онда певаш и преко временских граница својих гласовних могућности.

5. Публика

Београдска публика, у то време, била је шкрта на аплаузима, а певање на бис било је веома ретко. Из чланка о Игору Филиповићу (Шале 1981б) види се да, ако је тај податак тачан, нико у Београду све до њега („140 година”) није

бисирао арију „Жена је варљива”. И ја сам био присутан те вечери и то је заиста било чудесно. Још само једном сам присуствовао певању на бис - када је поновљен чувени секстет из Лучије. Ето, то су била два пута за осам година и не сећам се да је икада више, осамдесетих у Београду, било извођења на бис.

С друге стране, није било ни протестног звиждања певачима, нити узвика „уа”, или каквог другог гласног негодовања. Ако се публици нешто није свидело, уздржала би се од аплауза, и то је било све.

Истина, није било ни неких великих пропуста. Из литературе видим да се 2004. десило да је извођење *Евџенија Оњџина* - и то још на гостовању у Мишколцу - „прекинуто због потпуног разилажења певача на сцени и оркестра” (Јовановић 2020: 184). Тако шта се, уз све слабости београдске опере осамдесетих, доиста није дешавало, барем колико је мени познато.

Али наша публика је и иначе била мирна. Сећам се скандала који се десио 18. априла 1996. на великој сцени новосадске опере, на „Интернационалном гала концерту 'Сећање на Марија дел Монака’”. Уз прваке опере СНП учествовали су и солисти Бонске опере, а приредба је директно преношена на Другом програму РТС. Међутим, првакиња СНП Драгана Југовић дел Монако (1963), иначе супруга тадашњег директора Опере СНП Клаудија дел Монака (Claudio del Monaco 1947), завршни дует из 4. чина *Кармен* отпевала је у видно алкохолисаном стању⁴². Павле Анагности је то еуфемистички описао као „напречац је била запала у ненадани замор” и „за тренутак је била подлегла 'празном ходу' на сцени” (Анагности 1996), *Свети* је то приказао као „појавила се на сцени у стању недоличном за њен реноме” (Предојевић 1996), док је Бета јавила да је примadona певала „под утицајем алкохола и седатива”, те да „није била у стању да коректно изведе предвиђене нумере”⁴³. Брачни пар дел Монако је после тога напустио СНП („добили отказ”; Р. 1996), а Драгана Дел Монако је тврдила

42 Снимак: <https://sn.rs/dhp3h>.

43 Извор: <https://sn.rs/3j1yp>.

да је непозната особа „у примадонину чашу с пићем пре наступа усула неки отров или опојно средство” (Р. 1996).

Оно што, међутим, импресионира јесте не само савршено професионално држање, у поменутом дуету, Алексеја Стебљанка (Алексеј Алексевић Стебљанко, 1950), који је певао Дон Хозеа, већ и мирноћа публике, која је стрпљиво, преко осам минута, слушала ово „извођење”, па чак на крају и учтиво тапшала. Један Француз је прокоментарисао снимак скандала: „Да се то догодило у Марсејској опери следећег дана више не би било поврћа доступног за продају” (Nouveau, s. a.). Али наша публика у осамдесетим, а очигледно и у деведесетим годинама, није била нимало размажена, и стрпљиво је подносила лоше певање и неодговарајуће наступе.

Улазница је, осим за премијере и гостовања, била релативно јефтина и приступачна. Ми смо обично узимали четврту галерију, а онда бисмо, пред сам почетак представе, сели на неко боље слободно место, на првој или другој галерији. Никада нам нико због тога није правио питање. Улазница за четврту галерију 1981. године коштала је 30 динара, а мислим да је толико стајао и програм. Улазница за најбоља места на првој галерији, и то за гостовања 1983, била је 300 динара⁴⁴ (инфлација између те две године је била око 50%, али цена улазнице није толико подигнута, ако је уопште промењена).

Крнетић прича да је, кад је он био тек млади заљубљеник у оперу (раних 50-их), младеж с треће галерије, после представе, остајала на углу испред позоришта и до касно у ноћ коментарисала наступе (Антонијевић 2016). Ми бисмо пак, када смо имали пара, силазили у позоришни бифе који је, практично, радио до дубоко у ноћ. Кафане су се, у то доба у Београду, затварале најкасније у 23.00. Позоришни бифе је, међутим, био једно од ретких места где се могло седети и иза поноћи. Наравно, ако вас пусте – а нас су пуштали, јер смо били пристојан млад свет, и никада нисмо правили проблеме. Могли су се појести ћевапчићи и помфрит, све

44 <https://sn.rs/kjrfm>

по прихватљивим ценама. Радо се сећам тих дружења, уз пиво и једну порцију помфрита за све нас.

Данас, захваљујући нету, можете да слушате оперу кад год пожелите, и кога год од певача хоћете. Онда, међутим, оперу сте могли да чујете ретко, само ако сте имали сопствену плочу или је од неког позајмили. Извођења на радију су била тек повремена, а на ТВ занемарљива. Један једини пут на ТВ давао се циклус филмованих опера, и то је било све, за цео овај период⁴⁵. И избор плоча је био ограничен на Југотонова лиценцирана издања (углавном Десса и His Master's Voice), никад више од једног извођења по опери.

Ипак, ми смо брзо научили шта су добри гласови и таквој публици је било све теже продавати „рог за свећу“. Били смо критични према свакој врсти надобудности, пренемагања и примадонског понашања солиста. А опера је, уосталом, таква уметност да у њој тешко да може бити претварања: *Hic Rhodus, hic salta*.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Слободан. „Српски социолози о Слободану Јовановићу (до 1990)“, *Књижевност и култура у чишћању Слободана Јовановића*, зборник радова, ур. Драган Хамовић и Недељка Бјелановић. Београд: Институт за књижевност и уметност, (2022): 77–98, <https://sn.rs/hw7tg>
- Антонић, Слободан. *Демонијажа културе: ирилози за социологију српској друштва*. Београд: Catena mundi, 2020. <https://sn.rs/4ysha>.
- Антонић, Слободан. *Заробљена земља: Србија за владе Слободана Милошевића*. Београд: Откровење, 2002. <https://sn.rs/yzkz4>.
- Винавер, Константин. „Репертоарска политика опере Народног позоришта од оснивања до данас“, *Српска музичка сцена*, зборник радова с научног скупа одржаног од 15. до

45 На мене је највећи утисак оставила, наравно, *Лучија од Ламермура*, с Аном Мофо (Анна Мофо, 1932–2006). Ова филмована опера из 1971. (данас доступна на нету: <https://sn.rs/l62k7>) давала се на Другом програму ТВ Београд, како видим из архиве (<https://sn.rs/r7rxa>), 7. септембра 1980.

18. децембра 1993. године поводом 125. годишњице Народ­ног позоришта, прир. Ана Матовић и др., Београд: Музиколошки институт Српске академије наука и уметности, (1995): 248-268. <https://sn.rs/cra1r>.
- Јеремић-Молнар, Драгана и Александар Молнар. *Нес­тајање узвишеној и овладавање аван­гардној у музици модерне епохе*, књ. 1, „Музички узвишено у делима Бетовена и Шенберга”. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију и „Филип Вишњић”, 2009.
- Јовановић, Владимир. *Свој година Ојере Народ­ној позоришта у Београду*. Београд: Чигоја штампа, 2020.
- Крајачић, Гордана. *Музичке светлости позоришта (ојере)*. Београд: Г. Крајачић, 2019.
- Куљић, Тодор. „О начелима аутобиографског контрасећања: самоанализа једног социолога”, *Социологија*, год. 65, бр. 1, (2023): 5-26. <https://sn.rs/98eca>.
- Rosselli, John. „The Castrati as a Professional Group and a Social Phenomenon, 1550-1850”, *Acta Musicologica*, Vol. 60, Fasc. 2 (May - Aug.), (1988): 143-179.
- Салазар, Филип-Јозеф. *Идеологије у ојери*, превела Иванка Павловић. Београд: Нолит, 1984.
- Џербан, Adriana and Kelly Kar Yue Chan (eds.). *Opera in Translation: Unity and Diversity*. Amsterdam: John Benjamins, 2020. <https://sn.rs/f8hmd>.
- Спасић, Вања. *Самоујрављање у култури: ојера Народ­ној позоришта у Београду (1970-1990)*, докторска дисертација, ментор Соња Маринковић, Београд: Универзитет Сингидунум, 2021. <https://sn.rs/c9pnz>.
- Спасић, Вања. „Репертоар опере Народ­ног позоришта у Београду (1970-1990)”, *Традиција као ин­спи­рација*, тематски зборник с научног скупа 2019. године „Владо С. Милошевић: етно­музиколог, композитор и педагог”; ур. Гордана Грујић, стр. 184-201. Бања Лука: Академија умјетности Универзитета; АНУРС; Музиколошко друштво Републике Српске, 2020. <https://sn.rs/jocvy>.

ИЗВОРИ

- Анагности, Павле (1996): „Церемонија с благом сенком”, *Борба*, 22. април, стр. 14, <https://sn.rs/2exty>.

- Анагности, Павле (1980): „Обновљени Фаусџ“, *Борба*, 11. мај, стр. 9, <https://sn.rs/7v4jf>.
- Антонијевић, Љиљана (2016): „Сећање на професора Крнетића“, *Музика Lilian*, <https://sn.rs/w936r>.
- Вугделић, Драган (2012): „Академски вашар таштине“, *Аналишка*, 26. децембар, <https://sn.rs/30gsm>
- Копривица, Јелена (2023): „Сећање на златни глас примадоне Милке Стојановић“, *NovaS*, 12. октобар, <https://sn.rs/ms6s9>.
- Крајачић, Гордана (2008): „Бледа завршница“, *Борба*, 21. октобар, стр. 7, <https://sn.rs/pvsm8>.
- Михиз, Борислав Михајловић (2019): *Ауџобиографија – о груписама*. Београд: Контраст издаваштво.
- М. Њ. (2016): „Слављена као Норма, у срцу остала Татјана“, *Дан*, 17. март, <https://sn.rs/do1ab>.
- МПУС (2017): „Гордана Протић“, одредница у *Театрослову*, Музеј позоришне уметности Србије, <https://sn.rs/mqx04>.
- Nouvion, François (s. a.): „Alexei Steblianko“, *Historical tenors*, <https://sn.rs/s9kdf>.
- ОП (2023): „Срећан рођендан српској оперској примадони“, *OzonPress*, 5. јануар, <https://sn.rs/4d6lu>.
- Предојевић, Ванеса (1996): „Кривци: министарка културе, ’развијачка група’ или старо проклетство?“, *Свеј*, 9. децембар, стр. 21, <https://sn.rs/edb3s>.
- Р. (1996): „Мозаик“, *Свеј*, 13. мај, *стр.* 15, <https://sn.rs/lj1f9>.
- Р. (1982): „Госивање ојере СНИ“, *Борба*, 14. октобар, стр. 9, <https://sn.rs/6r40h>.
- Радовић, Бранка (1992): „Фалш у раскошном костиму“, *Борба*, 13. октобар, стр. 16, <https://sn.rs/7mvxl>.
- Радовић, Бранка (1991): „Наговештај обнове: млади“, *Борба*, 27. мај, стр. 20, <https://sn.rs/vhlxi>.
- Радовић, Бранка (1990а): „Искорак ка квалитету“, *Борба*, 14. јуни, стр. 12, <https://sn.rs/lpzwq>.
- Радовић, Бранка (1990б): „Мушке снаге из полумрака“, *Борба*, 3. јануар, стр. 10, <https://sn.rs/eq9y4>.
- Радовић, Бранка (1988): „Шири спектакл“, *Борба*, 26. април, стр. 8, <https://sn.rs/4jf2c>.
- Радовић, Бранка (1987): „Режија испред певања“, *Борба*, 9. јуни, стр. 8, <https://sn.rs/w2wzr>.
- РТС (2017): „Аутопортрет: Радмила Бакочевић“, *РТС*, 30. новембар, <https://sn.rs/fypol>.
- Турлаков, Слободан (1984а): „Изван традиције“, *Борба*, 1. јуни, стр. 7, <https://sn.rs/y6zek>.

- Турлаков, Слободан (1984б): „Пјавков изазов”, *Борба*, 28. јуни, стр. 10, <https://sn.rs/abt3q>.
- Турлаков, Слободан (1983): „Ново дело В. Мокрањца”, *Борба*, 6. мај, стр. 7, <https://sn.rs/8nigx>.
- Турлаков, Слободан (1982а): „Велике креације”, *Борба*, 4. новембар, стр. 8, <https://sn.rs/m8p26>
- Турлаков, Слободан (1982б): „Тренуци за сећање”, *Борба*, 9. јуни, стр. 9, <https://sn.rs/0mlz9>.
- Турлаков, Слободан (1981): „Користан потез”, *Борба*, 26. фебруар, стр. 9, <https://sn.rs/aml51>.
- Турлаков, Слободан (1980а): „Варљиви сјај”, *Борба*, 12. мај, стр. 11, <https://sn.rs/f0ges>.
- Турлаков, Слободан (1980б): „Вокалне неодољивости”, *Борба*, 25. фебруар, стр. 11, <https://sn.rs/2qo9t>.
- Турлаков, Слободан (1978а): „Два дебија у Дон Карлосу”, *Борба*, 12. април, стр. 11, <https://sn.rs/p8a8y>.
- Турлаков, Слободан (1978б): „Фаусџ са воведњем и пиротехником”, *Борба*, 20. март, стр. 10, <https://sn.rs/0k2z4>.
- Турлаков, Слободан (1978в): „Изузетна Ђилда”, *Борба*, 21. април, стр. 13, <https://sn.rs/67vrw>.
- Турлаков, Слободан (1978г): „Груби неспоразуми”, *Борба*, 26. јуни, стр. 8, <https://sn.rs/hytig>.
- ЧР (2023): „Примадона”, *Чачанска родна*, април 2023, <https://sn.rs/tzw7r>, стр. 21.
- Шале, Винко (1981а): „Лучија умире величанствено”, *Илустирована њолиџика*, <https://sn.rs/ue405> и <https://sn.rs/gf6ck>.
- Шале, Винко (1981б): „Кад запева генерални”, *Илустирована њолиџика*, <https://sn.rs/medhr> и <https://sn.rs/jp4cf>.

Slobodan Anđić

THE BELGRADE OPERA IN THE EIGHTIES

Summary

The article comments on the opera repertoire of the National Theater in Belgrade 1978–1986, the performances of the most important soloists, individual guest appearances, as

well as the audience's reaction. The author demystifies the fame surrounding the alleged global successes of some of our prima donnas from that time, referring to archival data and literature. From the article, one can get a clearer impression of the nature of the crisis of the Belgrade Opera in the 1980s, the repertory policy at that time, as well as the taste of the audience.

Key words: sociology of music, musical taste, National Theater (Belgrade), cultural policy.

Александра Савић*
Филолошки факултет
у Београду
Докторске студије из језика

Оригинални научни рад
УДК 811.163.41/.2:811.163.41(497.11)
DOI: 10.7251/LIK2415053S
Рад примљен: 19.4.2024.
Рад прихваћен: 19.7.2024.

ПРЕИМЕНОВАЊЕ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА У СРПСКИ ЈЕЗИК У СРБИЈИ И У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

У раду¹ се говори о једном од пресудних догађаја у савременој спољашњој историји српског језика. Након дугогодишњег спровођења језичке политике српскохрватског језика у Србији и језичке политике босанскохерцеговачког књижевнојезичког израза у Босни и Херцеговини, на територији новоустостављене Републике Српске санкционише се назив *српски језик* 1992. године. То је уједно и прво формално увођење српског као језика у службеној употреби након вишедеценијских политичких манипулација и језичког инжењеринга на овим просторима. За то вријеме у Србији се спроводи званична политика српскохрватског језика све до 2006. године, када се и на овој територији службено потврђује назив *српски језик*. У раду се расветљавају мање познате околности увођења српског језика у законодавство Републике Српске, уставни и законски положај српског језика на подручју Србије, као и могући узроци и посљедице различитог именовања језика.

Кључне ријечи: Закон о службеном језику, Закон о службеном језику и писмима, Република Српска, Србија, назив језика, српски језик, српскохрватски језик.

1. Увод и методолошки оквир рада

У социолингвистичким истраживањима која се баве језичким политикама Републике Српске и/или Србије

---

* aleksandra.savic@unibl.org

1 Овај рад представља допуњену и проширену верзију једне од тема обрађених у докторској дисертацији „Језичка политика у Босни и Херцеговини од 1992. до 2002”.

углавном се говори о супротстављеним аспирацијама трију народа на простору Босне и Херцеговине, формирању нових политичких језика или о околностима увођења екавице у Републици Српској, а само се у ријетким случајевима пропитује сврсисходност званичне српске језичке политике². Овај рад тиче се управо односа према језику у Републици Српској и у Србији и трага за одговором на питање да ли је деведесетих година двадесетог вијека, у једном од најтежих периода за српски језик у цијелости, експлицитна политика српског народа у области именовања језика била јединствена или је представљала комбинацију разједињених и међусобно супротстављених идеја и рјешења. Поред тога, други циљ рада јесте да прикаже историјски преглед самог преименовања језика у важећим уставним и законским актима, будући да ово питање још увијек нема своју прецизну хронологију³.

На основу прегледа релевантних докумената утврдићемо мање познате околности увођења српског језика у законодавство Републике Српске, уставни и законски положај српског језика на подручју Србије, као и могуће узроке и посљедице различитог именовања језика на двије српске територије. Биће разматрана језичка политика у области назива језика вођена од 1990. до 2006. године. Прва назначена година доба је кад је донесен нови устав Србије, умногоме другачији од претходног из 1974. године, који је заправо представљао одговор на коначно потврђивање хрватског језика у Републици Хрватској. Друга гранична година односи се на увођење српског језика у законску регулативу Републике Србије и дјелимично преименовање језика на овим просторима, које ће се коначно довршити 2010. године доношењем Закона о службеном језику и писмима. У међувремену је у Републици Српској санкционисан нови

2 О овим темама говоре подробније, свако из свог углаа: Greenberg, 2004; Okuka, 2006; Ковачевић, 2015; Ковачевић, Шћепановић, 2011; Ковачевић, 2017; Filipović, 2018.

3 На примјер, Хенрик Јарошевич, један од познатих пољских социолингвиста чија је област интересовања управо бивша Југославија, у својој књизи непровјерено истиче како се Устав Босне и Херцеговине из 1993. може сматрати „последњим правним актом који регулише постојање стандардног српскохрватског језика” (2012: 169).

устав 1992. године, као и Закон о службеном језику и писму. Наведени се акти, што се тиче назива језика, неће мијењати до 2002. године, када је нови назив службеног језика наметнуо високи представник.

Назив језика прилично је разнолико одређен у нашој (социо)лингвистичкој литератури. Док се он, са једне стране, лингвистички одређује као историјска, дијакрона категорија која настаје на почетку стандардизације једног језика (Ковачевић 2015: 36), овој дефиницији придружују се и оне које га посматрају кроз његов уставноправни положај⁴. Милан Шипка назив језика дефинисао је на следећи начин:

С одредбама о службеној употреби језика појединих народа, или пак слободној употреби језика националних мањина (у образовању, култури, медијима итд) у устав и законе уносе се и називи тих језика. На тај начин назив језика постаје уставна (и шире: правна) категорија. То би онда требало да обавезује све грађане, барем у службеној комуникацији. Треба рећи да устав име језика не прописује директно (не нормира службени назив језика, него службену употребу језика означену називом који је уобичајен, или посебно одабран вољом одређеног друштвеног колектива). То значи да утврђивање самог имена није уставноправна материја. То је домен лингвистичке терминологије, а може бити и предмет политичког договора. Устав назив језика прихвата као готову (објективну) чињеницу, па га узима само као ознаку језика чија се употреба регулише. Уношењем у устав, или одговарајући закон, употреба неког језика, заједно с његовим устаљеним именом, постаје уставна, односно правна категорија. (Шипка 2001: 125)

Наведена дефиниција, у ширем смислу гледано, поготово узимајући у обзир дешавања на овим просторима, показује како су правне категорије неријетко и саме предмет политичке манипулације, нарочито кад су посриједи „право свакога народа да свој језик назива сопственим именом” (Ковачевић 2015: 46) и одређивање статуса језика путем

---

4 Милан Шипка говори још о лингвистичком и политичком стајалишту (2001: 121).

његовог назива (Шипка 2001: 125), што значи да се често „догађа да реално стање језичке дјелатности у јавној комуникацији не одговара у потпуности својој правној пројекцији” (Škiljan 1988: 21). Стога, узимајући у обзир чињеницу да је назив језика превасходно лингвистичко питање, али истовремено подложно идеолошким и политичким злоупотребама, проблем именовања у овом раду истражујемо као предмет спорења међу српским лингвистима и политичарима, те као одговор српске језичке политике на постојећу социолингвистичку ситуацију, а не као питање идентитета језика, јер преименовање⁵ српског језика није донијело „никакве измене у особинама тога језика”, како је то констатовао Павле Ивић (1999: 6), а касније у неколико радова образложио Милош Ковачевић (2011: 25–58; 2015: 14–28)⁶.

2. Преименовање језика у Србији

У хронолошком смислу, прва је Србија започела регулацију језика у службеној употреби проглашењем новог устава. Скоро у исто вријеме, и Хрватска је донијела свој нови устав 1990. године, у чијем је 12. члану одређено:

У Републици Хрватској у службеној је упораби хрватски језик и латинично писмо. У појединим локалним јединицама уз хрватски језик и латинично писмо у службену се употребу може увести и други језик те ћирилично или које друго писмо под увјетима прописанима законом. (Ustav Republike Hrvatske 56/1990)

Хрватска је заправо Уставом потврдила самосталну језичку политику коју је спроводила од *Декларације о називу и њоложају хрватског језика* (1967), док је на српској страни „већи део лингвиста полазио од претпоставке да јединство српскохрватског језика још увек може

5 Више о преименовању српског језика у Ковачевић 2011; Ковачевић 2015; Ковачевић 2007.

6 „Срби су и у Србији и у Републици Српској и у Црној Гори само враћали српско име језику, тј. укинули важеће политичке одлуке о преименовању српског Вуковог језика у српскохрватски”. (Ковачевић 2015: 46)

да се спасе” (Јарошевич 2012: 168). Српски устав прописивао је следеће:

У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик и ћирилично писмо, а латинично писмо је у службеној употреби на начин утврђен законом. На подручјима Републике Србије где живе народности у службеној употреби су истовремено и њихови језици и писма, на начин утврђен законом. (Устав Републике Србије 1/1990)⁷

Устав Србије представља приличну промјену у односу на претходни када је језик посриједи, јер се, наиме, у Уставу из 1974. године⁸ не дефинишу назив језика и службена писма (*Пројиси Социјалистичке Републике Србије*, 1974). Иако 1974. године није наведен службени назив, језик се помиње у члановима 146, 233, 234 и 240, али ниједном експлицитно, већ као језик прописа и административних поступака⁹ (Стефановић 2016: 353). Стога се може сматрати да је Србија именовањем језика у новом уставу започела другачију фазу своје дотадашње језичке политике. Међутим, у тој новој етапи српском језику још увијек није „враћено српско име” (Ковачевић 2015: 79) и та се политика, бар правно и експлицитно, није односила на српски већ на српскохрватски језик. Неколико је доказа за то: прво, нови устав очигледно „инсистира на заједничком и сложенем називу српскохрватски” (Окука 2006: 364)¹⁰, чак и када је он свуда постао анахрон и

7 Србија се ипак новим уставом јасно одређује за ћирилично писмо, за разлику од дотадашњих прописа.

8 Важно је напоменути да се ови коментари односе на тзв. ужу Србију и њен устав, будући да су САП Војводина и САП Косово другачије дефинисали ова питања.

9 Члан 146: „У Социјалистичкој Републици Србији равноправни су језици народа и народности и њихова писма”; Члан 233: „Закони и други прописи и општи акти републичких органа (...) објављују се на српскохрватском језику”; Члан 234: „Закони и други прописи и општи акти републичких органа објављују се у Службеном Гласнику Социјалистичке Републике Србије”; Члан 240: „Државни органи и организације које врше јавна овлашћења воде поступак на српскохрватском језику” (Стефановић 2016: 354).

10 Устав СРЈ донекле исправља ситуацију јер наводи само српски језик, али Србија и даље остаје при одредби српскохрватски (Окука 2006: 365).

одбачен¹¹; друго, то потврђују и остали одлучујући потези српске језичке политике. На примјер, „наставак излагања најзначајнијег српског лексикографског дјела, Речника САНУ, под српскохрватским именом” (Ковачевић 2015: 13), за шта у то вријеме није било „чак ни политичких разлога који су А. Белића вјероватно определијели да *Речник српској књижевности и народној језика* 1953. године, у Титовом режиму, преименује у *Речник српскохрватској књижевности и народној језика*” (Ковачевић 2015: 13). Поред тога, у то вријеме, 1990. године, издан је и *Језички приручник* аутора Ивића, Клајна, Пешикана и Брборића у којем стоји сљедеће: „ми у овој књизи редовно употребљавамо назив српскохрватски (стандардни/књижевни) језик – сматрајући га дакле једним књижевним језиком” (2007: 37–50). Према томе, назив језика у Уставу Србије није представљао изузетак у вођењу српске језичке политике већ само један у низу званичних докумената којима се она потврђивала као српскохрватска.

Након Устава 1991. године донесен је и Закон о службеној употреби језика и писама, који је посебан куриозитет када се говори о називу језика. Закон је прописао сљедеће:

У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком (у даљем тексту: српски језик). У Републици Србији у службеној је употреби ћирилично писмо, а латинично писмо на начин утврђен овим законом. На подручјима Републике Србије на којима живе припадници народности, у службеној употреби су, истовремено са српским језиком и језици и писма народности, на начин утврђен овим законом. (Закон о службеној употреби језика и писама 1991)

Ова рогобатна конструкција требало је да прецизира постојећу уставну одредницу, али је донијела још већу конфузију, с обзиром на то да није сасвим јасно шта, осим српског језика, још представља српскохрватски, како се одређује у којим приликама је језик српскохрватски, а у

11 Хрвати и Бошњаци одмах су одбацили назив српскохрватски, назвавши га „контаминираним”. (Brozović 1998: 67).

којим српски и, напосљетку, ко то одређује. Исту 'методологију српскохрватског језика' прати и нови правопис из 1993. године. Иако сам наслов нормативног приручника садржи одредницу *српски језик*¹², у цијелом се правопису за назив језика користе алтернативни термини попут 'српски језички израз', 'српски језички узус', 'српски израз', а никако назив српски језик (Сотировић 2013: 87).

Дакле, почетком деведесетих година у Србији су формално, а како се види по осталим потезима српске језичке политике, и суштински задржани име и статус српскохрватског језика. Овај потез дијелом се може објаснити жељом да Србија сачува однос са другим подручјима у некадашњој Југославији или чињеницом да се територија бивше државе оправдано сматрала једним комуникативним простором. Међутим, то никако не освјетљава чињеницу да је исти назив језика задржан и касније и да је све вријеме постојала необична ситуација да су „у употреби стари закон и нови устав, а њихова решења се разликују” (Брборић 2017: 97). Поготово што су услиједили, на основу подршке лингвиста из Србије, проглашавање екавског изговора у Републици Српској, те турбулентне и неповратне језичке промјене на простору Босне и Херцеговине, а касније и Црне Горе. Ако бисмо тај потез „катастрофалне језичке политике” (Ковачевић 2015) могли приписати првобитном несналажењу у новонасталим околностима, питање је зашто су ове мјере остале на снази све до 2006. године, када је новим уставом Републике Србије прописано сљедеће: „У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћирилично писмо” (Устав Републике Србије 2006). Поред тога, сам Закон о службеној употреби језика и писама мијењан је до 2010. године неколико пута, али нити једном се та промјена није тицала назива језика.

Уз детаљно праћење службених прописа установили смо тачно када је назив језика измијењен, будући да се у данашњим верзијама закона не види шта је и када конкретно

12 Према свједочењу једног од аутора као потенцијални називи разматрани су *Правопис Мајице српске* или *Правописна правила и уређује руке*. Ове занимљивости изнио је Митар Пешикан листу *Борба (Глас српски)*, 19. 12. 1992).

модификовано, па често долази до заблуде да је и у првим верзијама закона стајао назив *српски језик*. Према напоменама које стоје уз Закон, он је „ступио на снагу осмог дана од дана објављивања у ‘Службеном гласнику Републике Србије’, односно 4. августа 1991. године (види члан 31. Закона). Промењене су висине новчаних казни (види члан 75. Закона – 53/1993 – 2467, члан 2. Закона – 67/1993 – 3111 и члан 59. Закона – 48/1994 – 1497). Промењене су висине новчаних казни (види члан 113. Закона – 101/2005 – 28)” (Закон о службеној употреби језика и писама, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/1991/45/5/reg>).

Дакле, прве измјене Закона дошле су већ 1993. године, када су промијењени ставови који се тичу новчаних казни¹³. Надаље, исте године је Законом о валоризовању новчаних казни за прекршаје из републичких закона дошло до увећања постојећих казни хиљаду пута¹⁴. До увећања казни за преступе и прекршаје дошло је и 1994. и 1995. године и тако су прве четири промјене закона наступиле усљед инфлације¹⁵. Тек 7. маја 2010. године Србија доноси нови закон и у њему је, након 20 година од сецесије некадашње државе, језик у службеној употреби назван *српским*: „У Републици Србији у службеној је употреби српски језик” (Закон о службеној употреби језика и писама 2010).

13 „У Закону о службеној употреби језика и писма (‘Службени гласник РС’ број 45/91), у члану 25. став 1. речи ‘од 5.000 до 50.000 хиљада’ замењују се речима ‘у најмањем износу од 20.000.000’. У члану 26. речи ‘од 1.000 до 10.000’ замењују се речима ‘у најмањем износу од 5.000.000’” (Службени гласник 53/1993).

14 Та измјена тиче се Закона о изменама и допунама о валоризовању новчаних казни за прекршаје из републичких закона (67/1993). У наведеном закону стоји да се у одредбама од 3 до 99 претходног закона (Закон о валоризовању новчаних казни за прекршаје из републичких закона) износи новчаних казни поново увећавају хиљаду пута.

15 У Службеном гласнику 48/1994. 59. чланом поново се мијењају само износи новчаних казни за прекршаје. Остали дијелови закона и даље остају исти. Посљедња измјена новчаних казни наступила је Законом о изменама закона којим су одређене новчане казне за привредне преступе и прекршаје који је објављен у Службеном гласнику 101/2005. од 21. новембра 2005. године.

3. Преименовање језика у Републици Српској

Први устав Републике Српске, донесен 28. фебруара 1992. године, уводи у легислативу новоуспостављене државотворне заједнице назив *српски језик*:

У Републици је у службеној употреби српски језик ијекавског и екавског изговора и ћирилично писмо, а латинично писмо на начин одређен законом. На подручјима гдје живе друге језичке групе у службеној употреби су и њихови језици и писма, на начин одређен законом. (Службени гласник српског народа у БиХ 3/1992: 17–26)

Не само да је наведени устав пресудно промијенио дотадашњи однос према језику на овом простору¹⁶ него је Република Српска санкционисањем свог највишег акта постала прва територија која након дуго времена језик именује српским¹⁷. На Другом конгресу српских интелектуалаца Павле Ивић прокоментарисао је проблем назива језика у српској језичкој политици сљедећим ријечима:

Стварањем Републике Српске Крајине и Републике Српске тамошњи Срби су се ослободили језичке зависности од својих хрватских и муслиманских суседа и воде своју самосталну политику српског, а не српскохрватског јединства. Док је до јуче једино српскохрватско име могло обезбедити заједништво Србије с тим деловима нашег народа, сада такву улогу може имати само српско име (...) Што се тиче осталих језичких појава, ми у Србији и даље бисмо мудро поступали остајући отворени за све оно што у свом језичком осећању носе Срби из западних крајева". (Ивић 1994: 36, истицање А. С)

Овим је коментаром наш најзначајнији научник у области српског језика тога доба потврдио да су лингвисти учествовали у креирању језичких политика обију заједница и да

16 Република Српска потврдила је равноправност ијекавског и екавског књижевног изговора, након што је у социјалистичкој Босни и Херцеговини екавица скоро протјерана (Ковачевић 2021: 102).

17 Устав СРЈ донесен је 27. априла 1992, Устав Црне Горе 12. октобра 1992. године.

су очигледно прихватили различита рјешења у Републици Србији и у Републици Српској.

Формално је на истој сједници донесен и Закон о службеној употреби језика и писма, иако је он изгласан тек касније. Разлог антидатирања закона био је тај што је на првој сједници требало усвојити све неопходне законе за стабилно функционисање Републике Српске, али око појединих чланова Закона о службеној употреби језика и писма још увијек није била постигнута сагласност. Иако је, како видимо на основу докумената, ипак дошло до преименовања језика и коначног враћања српског имена, по записницима са засједања скупштине можемо установити да тај процес није текао нимало лако и да је једна од основних дилема законодавца у Републици Српској била да ли пратити Србију или кренути сопственим путем. О називу језика посланици Народне скупштине Републике Српске говорили су на 8. сједници, 25. фебруара 1992. године, још и прије доношења устава. Тада је посланик Војислав Максимовић, иначе један од најажурнијих и најчешћих дебатника када су питања језика посриједи, рекао понешто занимљиво о закону који се припрема:

Осјећам потребу да истакнем да клуб посланика треба да се састане у петак. Ја сам погледао ове законе, међу њима је и Предлог закона о службеној употреби језика и писма за који нема ни једног разлога да гласам. Тај предлог за нас је неприхватљив и предлажем да се до петка понуди нова варијанта, јер је овај недостојан Срба и српског имена. Председавајући наглашава да је сагласан са г. Максимовићем, истичући да на сваки законски предлог треба давати примједбе како би били што боље урађени¹⁸. (8. Сједница Народне скупштине Републике Српске 1992)

Већ из овог кратког осврта видимо да је првобитна намјера законодавца била да уједначи рјешења у Србији и у Републици Српској. То је постало и јасније на сљедећој сједници, 28. фебруара 1992. године, када је посланик Максимовић поново нагласио:

---

18 Изводи из записника дати су у оригиналу и нису лекторисани.

Да је на прошлој сједници упозорио надлежно Министарство да Закон о употреби језика и писма не одговара нашим жељама, интересима и фактичком стању. У разговору са чланом Министарског савјета сазнао сам да је тај Закон углавном преписан из Србије, то нисам провјеравао, али и ако јесте нећу за тај закон да гласам. Тај закон не може да се доноси у 'пакету'. Желим да се закон изузме и доради. (9. Сједница Народне скупштине Републике Српске 1992)

Захваљујући овим интервенцијама и критикама, закон је повучен и није донесен на тој већ на сједници одржаној 24. марта 1992. године. Записник са касније сједнице много нас више упућује у стварну позадину колебања посланика у Републици Српској. Први се за ријеч на поменутој сједници јавио Алекса Буха:

Ја сам за то да назив језика остане српско-хрватски и ево из којег разлога. Прво, у Уставу Србије је назив језика српско-хрватски. Друго, то је, по оном колико ја могу да судим, стварно српско-хрватски језик. Треће, узимајући у обзир да ми овдје живимо и с Муслиманима и са Хрватима бојим се да бисмо овим одређењем за српски језик Муслимане довели у ситуацију да сад они бирају назив за свој језик, па би то био дар с наше стране да створимо три језика. Дакле, ако сам био јасан ја сам из ових разлога за двојни назив језика (српско-хрватски). А ако се доцније ствари буду одвијале тако да свако иде на свој језик ми ћемо лако амандмански промјенити ову уставну одредбу. (12. сједница Народне скупштине Републике Српске 1992)

Надаље, посланицима ће се обратити и сам предлагач, министар Зуковић:

Као што знате ово се морало брзо да ради па смо се добрим дијелом ослањали на тај закон. Тамо тај став гласи овако: Назив језика у службеној употреби у Републици Српског народа Босне и Херцеговине (тамо је стајало Србије) је српско-хрватски језик који се када представља српски језички израз назива и српским језиком (у даљем тексту: српски језик). Значи да ће то изостати и стоји: српски језик.

Ја вас сада питам да ли то Срби из наше Републике (Српске Босне и Херцеговине) не говоре истим језиком као Срби из Србије и Срби из Црне Горе? Тамо ће говорити српско-хрватским, овдје српским. То је једна мала дилема. Једна група посланика је предложила да се то код њих измијени и у Уставу и у Закону. Комисија Српске академије на челу са водећим лингвистом не само код нас него и у Европи Ивићем, и једногласно је остала при старом ставу. Ми то не дозвољавамо, и добро. (12. сједница Народне скупштине Републике Српске 1992)

Из излагања министра Зуковића сазнајемо да су лингвисти у Србији већ били упознати са недоумицама око називања језика и да је њихов став био да се задржи претходни назив, што потврђује и већ наведени Ивићев коментар. Дакле, политика у овом случају није радила на своју руку већ је имала подршку водећих српских лингвиста. Потом, видимо и да су се у српској лингвистици тада само ријетки хватали укоштац са социолингвистичким аспектима ове компликоване ситуације и нудили образложења из угла језичке политике и стандардизације језика. Без обзира на то што су неки посланици, а међу њима и сам министар просвјете Зуковић, подржавали назив српскохрватски језик, ипак је одлучено да у закону стоји назив српски језик. За предложено рјешење гласали су сви посланици уз један суздржан глас.

Десет година након проглашења устава и закона, 2002. године, високи представник Петрич измијениће устав и наметнути називе: језик српског народа, језик бошњачког народа и језик хрватског народа (Ковачевић 2017: 249; Службени гласник Републике Српске 21/2002), чиме ће започети нова фаза у именовању језика.

4. Закључак

Поједини истраживачи већ су размирице међу српским лингвистима деведесетих година означили као контроверзне (Greenberg 2004: 86), подробно говорећи о проблему издавања два правописа и о подршци увођењу једног изговора

на простору Републике Српске. Установљено је и доказима поткрепљено и да тада „Срби немају свог филолошког програма, чија би начела, заснована на строго научним критеријумима, била обавезујућа за српску језичку политику” (Ковачевић 2015: 18). Овим становиштима можемо додати и чињеницу да српска лингвистика и социолингвистика у годинама које су биле кључне за статус српског језика нису имале ни ваљане теоријске поставке на којима би базирале своје одлуке нити разрађену језичку политику којом би те одлуке спроводиле, те изнијети прилично смио закључак да је неодговарајућа језичка политика, у периоду када су други народи имали дефинисан и детаљно осмишљен план дјеловања на пољу језика, увелико придонијела каснијем неповољном положају српског језика.

Ова истраживања показују да је питање назива српског језика у посљедњих најмање сто година првокласно идеолошко и политичко питање којим се мало ко бави, а потврђују и одавно изнесу чињеницу да се „политички аспект најјасније разазнаје у правној регулацији језичке политике” (Škiljan 1988: 83). Нажалост, у једном од најважнијих периода за српску језичку политику српски језик није никада, у периоду од скоро двадесет година, једнако именован на простору Републике Србије и Републике Српске. Иако знамо да уставно одређење језика није лингвистички критеријум и да се не може узимати као језички релевантан (Ковачевић 2015: 55–62), оправдано је поставити питање откуд другачија именовања на простору Србије и Републике Српске. Када томе придодамо различите одреднице у уставима Савезне Републике Југославије, Аутономне Покрајине Војводине и Аутономне Покрајине Косова и Метохије, као и у Уставу Црне Горе, наилазимо на потпуни хаос у именовању језика. Он засигурно, као што то дјелимично показује и овај рад, није настао спонтано већ политичком одлуком, али уз подршку лингвиста.

Понашање актера језичке политике у Србији свакако се може различито тумачити, од тога да се одредбе о језику у уставима СР Југославије, Србије и Црне Горе међусобно искључују, да Закон о службеном језику и писмима

прецизира одредницу *српскохрватски језик*, да је различито називање и законско регулисање имало идеолошку и политичку позадину, до тога да су ови потези били направљени на штету сопственог језика и народа. Без обзира на то коју ћемо опцију заступати, чињеница је да су уставне одредбе конфузне, неусклађене и међусобно контрадикторне, да је језичка политика која их је пратила подржавала употребу политичког термина *српскохрватски језик* и када је он изгубио сваки смисао, те да су српски лингвисти својим одлукама угрозили стабилност службеног језика на више основа – кориштењем застарјелог термина, инсистирањем на еквици у Републици Српској, непостојањем било каквог документа језичке политике који би се имплицитно или експлицитно проводио. Такође, ако знамо да идеолози понекад форсирају различите називе како би сугерисали да се ради о различитим језицима (Kordić 2010: 125), тим је прије било потребно теоријски обрадити и образложити поједине лингвистичке и социолингвистичке појмове, како би се спријечило неутемељено и ненаучно опхођење према једном од контроверзнијих социолингвистичких концепата на овим просторима. То значи да је именовање језика било централни проблем распада заједничког језика, чак и међу самим Србима.

Анализа службеног називања језика, тј. језичка политика *de iure*, представља важан дио укупне језичке политике и не треба је занемарити, јер се касније законодавцима, лингвистима или актерима језичке политике може обити о главу, као што је то био случај са Бечким књижевним договором у којем назив језика није дефинисан (Ковачевић 2011: 26). Поред тога што је неадекватно називање произвело језичке последице и говорницима створило додатну конфузију, оно је омогућило побједу политичких критеријума над језичким (Ковачевић 2015: 124). Детаљно и посвећено изучавање историје српске језичке политике треба да нам обезбиједи потпунији увид у поједине језичке, али и политичке одлуке на овим просторима, да разријеша одређене недоумице и уклони постојеће заблуде, те да нам помогне у обликовању и дефинисању језичке политике у будућности.

ИЗВОРИ

Документи:

8. Сједница Народне скупштине Републике Српске, 1992. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
  9. Сједница Народне скупштине Републике Српске, 1992. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
  12. Сједница Народне скупштине Републике Српске, 1992. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
- Ustav Republike Hrvatske. Narodne novine, 56/1990, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_12_56_1092.html, приступљено 1. 5. 2022.
- Закон о службеној употреби језика и писама, Службени гласник РС: 45/1991, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/>, приступљено 6. 3. 2024.
- Закон о службеној употреби језика и писама, Службени гласник РС: 30/2010, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/>, приступљено 6. 3. 2024.
- Службени гласник Републике Српске, 21/2002.
- Службени гласник РС: 101/2005, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/>, приступљено 6. 3. 2024.
- Службени гласник РС: 48/1994, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/>, приступљено 6. 3. 2024.
- Службени гласник РС: 53/1993, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/>, приступљено 6. 3. 2024.
- Службени гласник РС: 67/1993, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/>, приступљено 6. 3. 2024.
- Службени гласник српског народа у БиХ, 3/1992: 17–26. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
- Устав Републике Србије, 2006, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/>, приступљено 6. 3. 2024.
- Устав Републике Србије, Службени гласник, 1/1990, <https://pravno-informacioni-sistem.rs/>, приступљено 6. 3. 2024.

ЛИТЕРАТУРА

- Брборић, Вељко. „Српски изговори и писма у XX веку кроз уставна и законска решења”. *Предавања* б. Мршевић-Радовић, Д., Сувајџић, Б. (ред.). Vol. 6, 2017, 89–99.
- Brozović, Dalibor. „Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme”. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 45 No. 5, 1998, 161–200.
- Глас српски 2992: *Глас српски*, 19. 12. 1992.
- Greenberg, Robert D. *Language in the Balkans – Serbo-Croatian and its Disintegration*. Oxford: University Press, 2014.
- Ивић, Павле. „Актуелни тренутак српског књижевног језика”. *Српско јишњање данас*, конгресни материјал, Београд: Српски сабор – Матица Срба и исељеника Србије – Удружење универзитетских професора и научника Србије – Одбор САНУ за национално питање – Удружење Срба из РС Крајине и Хрватске – Црногорски сабор српске слоге – Удружење Срба из БиХ у Србији, 1994, 35–41.
- Ивић, Павле. „Језичко планирање у Србији данас”. *Језик данас*, 3/9, 1999, 5–10.
- Ивић, Павле и др. *Српски језички љриручник*. Београд: Београдска књига, 2007.
- Јарошевич, Хенрик. *Прилози историји српскохрватској језика*. Београд: Алма, 2012.
- Ковачевић, Милош. *Србистичке теме*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2007.
- Ковачевић, Милош. *Српски језик између линвистике и љолишке*. Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске, 2015.
- Ковачевић, Милош. „Улога Народне скупштине Републике Српске у очувању језика и ћирилице као националних идентитетских критеријума”. Савић, С. (ур.). *Двадесет љић година Народне скупшћине Републике Српске*. Бања Лука: АНУРС, Научни скупови, Књига LXI, Одјелјење друштвених наука, Књига 37, 2017, 233–245.
- Ковачевић, Милош и Михаило Шћепановић. *Српски језик у врљлоу љолишке*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2011.
- Ковачевић, Милош. *Србистички ољеди*. Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2021.
- Kordić, Snježana. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux, 2010.
- Okuka, Miloš. *Srpski na kriznom putu: povijesnica, ideologija, jezička*

- zbilja*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2006.
- Прописи СРС (1974). *Прописи Социјалистичке Републике Србије*. Београд: Службени лист.
- Сотировић, Владимир. *Социолингвистички аспекти распада Југославије и српско национално питање*. Виљнус: Едукологија, 2013.
- Стефановић, Сениша. „Бирилица у Уставу Србије: Преглед значајније изворне грађе (1974–2014)”. *Култура*, 152, 2016, 350–374.
- Filipović, Jelena. *Moć jezika*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2018.
- Шипка, Милан. (2001). Назив језика као уставноправна категорија. *Језик и демократизација*. Сарајево: Институт за језик, 2001, 121–136.
- Škiljan, Dubravko. *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed. 1988.

Aleksandra Savić

RENAMING THE LANGUAGE
IN REPUBLIC OF SRPSKA AND SERBIA:
FROM SERBO-CROATIAN TO SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper examines one of the most challenging periods in the modern history of the Serbian language. After the years of mutual language politics implementation, which includes Serbo-Croatian language in Serbia and special form of the Serbo-Croatian variant in Bosnia and Hercegovina, the newly formed Republic of Srpska declared a distinct name for the language. This shift marked the first formal ratification of the Serbian name, following years of language manipulation and control in the region. The new constitution of the Republic of Srpska designated Serbian as the sole official language, diverging from previous practices. Meanwhile, Serbia maintained its official Serbo-Croatian language policy until 2006 when it officially recognized Serbian as the only official language after more than a decade. This research scientifically explores the renaming of the language in the Republic of Srpska and examines the legal and constitutional status of the Serbian language in Serbia. It considers various laws in Serbia and analyzes the background of national assembly sessions in the Republic of Srpska. The aim of the paper is to investigate various causes and effect of different language politics within the same language.

Key words: Law on the Official Use of Language, Law on the Official Use of Languages and Scripts, Republic of Srpska, Serbia, language name, Serbian language, Serbo-Croatian language.

Светлана Обрадовић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Медицински факултет Фоча

Оригинални научни рад
УДК 821.163.41.09-31
DOI: 10.7251/LIK24150710
Рад примљен: 12.4.2024.
Рад прихваћен: 19.7.2024.

СИМБИОЗА АУТОРСКОГ ГОВОРА И СЛОБОДНОГ НЕУПРАВНОГ ГОВОРА У ТРЕЋЕМ ЛИЦУ У ЋОСИЋЕВОМ РОМАНУ *ВРЕМЕ СМРТИ*

Предмет рада јесте контрастивна анализа симбиозе ауторског говора и слободног индиректног говора у трећем лицу у Ћосићевој тетралогiji *Време смрти*, примјеном лингвистичко-нараторолошке методе на нивоу синтаксе текста. Сваки облик уланчавања појединачних реализација доживљеног говора у себи носи одређени стилогени ефекат, те је сврсисходност оваквог истраживачког пројекта анализа наративних ефеката који се остварују употребом ове двије врсте доживљеног говора. Када Ћосић завршава дискурсе ауторског говора, то чини једним исказом слободног неуправног говора у облику потврдне или, чешће, упитне реченице. Радије користи смјењујуће, кратке, исказе два типа доживљеног говора умјесто да параграфом доминира један израз доживљеног говора. У таквим случајевима, ауторски и слободни говор постају саставни дио једне реченичне целине, одвојени интерпункцијским знацима. Ћосић најчешће користи ауторски говор као уводницу у елементе слободног неуправног говора. Они могу формирати и цикличну структуру, када долази до прекидања већих нараторолошких структура да би се осликао унутрашњи немир протагониста ове тетралогije.

Кључне ријечи: ауторски говор, доживљени говор, тетралогija *Време смрти*, слободни неуправни говор.

---

* cecavuk119@gmail.com

1. Увод

Контрастивна анализа симбиозе ауторског говора и слободног неуправног говора у трећем лицу у роману Добрице Ћосића *Време смрти* основни је предмет овог истраживања. Било која анализа доживљеног говора нужно имплицира прекорачивање граница лингвистике, јер су лингвистички критеријуми преуски. Из тог разлога, у подлози овог рада налазе се лингвостилистички критеријуми, као шири и обухватнији, и то на нивоу синтаксе текста. Тетралогију чини унутрашњи конфликт прожет осјећајем страха који је укоријењен у свим актерима рата. Сваки облик употребе доживљеног говора, као и начин уланчавања његових појединачних реализација у себи носе одређени стилогени ефекат, те је сврсисходност једног оваквог истраживачког пројекта анализа наративних ефеката који се остварују употребом ова два облика доживљеног говора.

Доживљени њовор добија статус јединствене категорије само у поређењу са „недоживљеним говором”. Није нужно јединствена синтаксичко-семантичка категорија. Он се може реализовати и као подтип унутар одређених наратолошких и синтаксичко-граматичких типова говора, попут ауторског и управног говора, али, исто тако, и јавити као посебан тип говора који је равноправан основним синтаксичким формама туђег говора: управном и неуправном говору. Под *ауторским њовором* подразумевамо исказе којима нас аутор подсећа на своје присуство, у виду описа спољашњих околности (описи природе и перцептивна опажања) које окружују протагонисте *Времена смрти*, као и у кратким додатним описима ауторских дидаскалија. *Неуравни* или *индиректни њовор* [ИГ] описује се као једини представник неемоционалног говора будући да се ради о облику препричаног управног говора, па, стога, афективна вриједност израза не може бити остварена, односно он је стилистички најнеобилеженија форма преношења туђег говора и представља „израз чисте нарације” (Ковачевић 2011: 132). Синтаксичко-стилистички поступак који увијек носи епитет доживљености и представља прототип доживљеног говора

јесте *слободни неујравни њовор* [СНГ]. Он представља упо-риште око кога се окупљају сви остали типови доживљеног говора (Ковачевић 2018: 38).

Формалне разлике између СНГ-а у два језика највише се огледају у синтаксичкој организацији нарације: у српском језику постоји могућност опционе употребе наративног презента или перфекта са већим или мањим степеном прихватљивости приликом интерпретације, у енглеском то није случај. То нас наводи на закључак да је СНГ у српском језику тип „својеврсног редукованог директног говора, јер са њим дели већину одлика, али са помереном прономиналном фокализацијом, док се темпорално-спацијалне равни махом поклапају са изворним обликом” (Каравесовић 2010: 52). Презентски наративни оквир у енглеском језику не захтијева стриктно слагање времена, тако да се синтаксичке разлике између СНГ-а и слободног управног говора [СУГ-а], које се јављају у претериталном домену, укидају. Превод таквих конструкција прати временску линију оригинала, па не долази до транспозиције времена при преводу јер није дошло до њега ни у оригиналном тексту. На овакав начин се разлика између СНГ-а и слободног управног говора умањује и долази до структурног приближавања српском моделу (Каравесовић 2010: 50). Јавља се и проблем додјеливања референције: у српском језику повратна замјеница првог лица било коју недвосмисленост отклања. За разлику од српског језика који нуди могућност увођења нарације у другом лицу једнине, гдје се приповиједање прелама кроз призму замишљеног директног саговорника, у енглеском језику ово је крајње необично јер је нарација у транспонованом трећем лицу и претериталном временском оквиру карактеристика СНГ-а (Каравесовић 2010: 48–50). Такође, у енглеском језику писац може нагло прекинути нарацију у трећем лицу, пребацивши тиме у потпуности фокализацију на лик и његов ментални доживљај. Такви стилски ефекти се тешко могу пренијети у српском језику. Услед слободније употребе глаголских облика унутар СНГ-а у српском језику, тешко је задржати исту темпоралну линију нарације, која се у енглеском постиже варирањем фокализације. Могуће

је употребити облике који не прате конвенцију слагања времена, али то доводи до потенцијалне двосмислености јер долази до недостатка јасних маркера СНГ-а, па је тешко утврдити гдје је његов почетак, а гдје крај (Каравесовић 2010: 52–53). Када се феномен СНГ-а пореди у два језика, може се констатовати да: нема субординације; изостављају се глаголи навођења; у енглеском језику *испосијоји ирансиозиција глаголској облика, док у српском углавном нема ирансиозиције; у енглеском испосијоји инверзија унушар иишања*; присутне су парентетичке структуре и експресивни облици; прво лице и, рјеђе, друго прелазе у треће лице, остали деиктички облици задржавају изворни облик и нема ортографске маркираности (Каравесовић 2010: 46-47) (Каравесовић и Теодоровић 2015: 123–133, уп. Редекер 1996: 223).

Током овог истраживања, користили смо се различитим а компатибилним научним методама. Будући да се рад бави не само формалном интерпретацијом одређених типова доживљеног говора, већ и њиховим семантичким одликама, ослања се на трансформационо-генеративни модел контрастивне анализе. Српски језик има улогу језика А (језик оригинала), док је енглески језик Б (језик превода). Ради се о зависној (једносмјерној) контрастивној анализи која полази из смјера језика А ($\Rightarrow$). Јединица поређења је јединица на нивоу изнад реченице, односно на нивоу дискурса. Ради се о парцијалном контрастирању јер истражујемо један лингвистички феномен. У раду се користи објективна техника контрастивне анализе пошто преводилац има статус другог учесника анализе. Једносмјерни превод, као један од најзначајнијих типова ове технике, представља семантичку сагласност текста на језику А са текстом на језику Б. Да би се открили преводни еквиваленти, у тексту на језику А посматра се једна језичка појава, ауторски говор и СНГ у нашем случају, а у преводу тог текста на језику Б биљеже се они облици којима су ти облици доживљеног говор преведени (ради детаљније анализе в. Ђорђевић 2004.)

Наводимо радове који су од посебног значаја за ово истраживање, а успостављају паралеле између енглеског и српског језика: Видановић (2015) у *Тийови шуђеј ѿвора у*

дрийанским и америчким писаним медијима и њихови еквиваленци у српском; Франглеш (1973) у Слободни неуравни јовор у преводима римских класика на хрватски књижевни језик; Каравесовић (2010) у Слободни неуравни јовор: етилоско-српске паралеле, док Палибрк (2010) истражује преводне еквиваленте СНГ-а у романима *Госпођа Даловеј* и *Ка светионику*. Битно је још и поменути С. Зечевић (2013); Д. Каравесовић / Н. Бубања (2012); М. Кочовић (2015); Н. Манојловић (2016); С. Сарделић (2006); М. Станојевић (2011) итд. (Николић 2020: 294)

2. Методологија истраживања

Анализа корпуса се ослања на рад М. Ковачевића (2012а), који представља јединствени попис и опис свих језичко-стилских модела преношења туђег говора¹ у српском језику. Прије појаве рада М. Ковачевића под називом „О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора” нису пописани а камоли описани сви језичко-стилски модели преношења говора у српском језику.

1 Феномен *иуђеј* јовора представља синтаксичке шаблоне, односно „модификације тих шаблона и варијације тих модификација, које у језику служе за преношење туђих исказа и за укључивање тих исказа, управо као туђих, у везани монолошки контекст” (Бахтин 1980: 128), односно туђи говор је „говор у говору, исказ у исказу, али истовремено и говор о говору, исказ о исказу” (Бахтин 1980: 128). На основу свега што је речено, *иуђеј* јовор представља „сваки исказ некога лица који је укључен у ауторски текст” (Ковачевић 2012а: 13), а преношење туђег говора подразумева „укључење туђих ријечи у ауторски дискурс или текст, чији је резултат синтаксичка конструкција са туђим говором” (Ковачевић 2012а: 14). Другим ријечима, туђи говор се може дефинисати као „приказани говор (енгл. *represented speech*), тј. говор/исказ неког емитента поруке што га приказује други емитент поруке у властитом говору/исказу” (Катнић-Бакаршић 2001: 111), што значи да је дијаложке и метатекстуалне природе (Катнић-Бакаршић 2001: 111).

Анализирана грађа припада књижевноумјетничком стилу пошто истражујемо тетралогiju *Време смрти*, пето по реду остварење Добрице Ћосића, које је написано у периоду 1972–1979. Користили смо српско издање београдске Лагуне из 2014. године. Први дио тетралогije под називом *Време смрти. #Књ.#1, Прерова иде у рай* у анализи корпуса биће обиљежено као ВС 1; други дио тетралогije под називом *Време смрти. #Књ.#2, Суводорска бијка* означаваћемо као ВС 2; трећи дио под називом *Време смрти. #Књ.#3, Ваљевска долиница* представљаћемо као ВС 3, а посљедњи дио тетралогije *Време смрти. #Књ.#4, Излазак* као ВС 4. За потребе израде ове дисертације користили смо једину енглеску верзију оригинала издату од стране Harvest/НВJ Book и Harcourt Brace Jovanovich, под преводилачком „палицом” Мјуријела Хепела. Прва књига тетралогije преведена као *Into the Battle* биће означена као IB; друга књига под називом *A Time of Death* као TD, трећа књига, односно *Reach to Eternity*, као RE, док ће посљедња књига преведена као *South to Destiny* бити означена као SD.

У нашој књижевности тетралогija *Време смрти* представља један од најзначајнијих примјера полифоније, па, према томе, резултати добијени оваквом анализом представљају значајан допринос наратолошким контрастивним истраживањима у српском и енглеском језику, поготово ако се узме у обзир чињеница да је у научним круговима мало радова о доживљеном говору, као и радова који се баве лингвостилистичким анализама Ћосићевог језика.²

3. Анализа резултата истраживања

Ауторски говор најчешће слиједи као главно средство којим Ћосић припрема читаоца за наративну форму

2 Јовић (1975), Јовановић (2012) и Ковачевић (2018) баве се оваквом тематиком. Књижевна критика не поклања већу пажњу језику у дјелима Добрице Ћосића. *Корени* су побуђивали највише интересовања и то код: Лалевић и Георгијевић у дјелу *Белешке о језику и стилу у „Коренима” Д. Ћосића*, Илијашевић (1957) *Два аспекти и два стила Ћосићевих романа*; Ружић (1961) *Маија ритма и језика у „Коренима” Добрице Ћосића* (Јовић 1975: 116–117).

свезнајућег трећег лица. Примјери (1) и (2) показују гладак прелаз са пишчевог на јунаково гледиште. Читалац се налази пред тешким задатком: како разликовати ауторски говор од говора ликова? У примјерима који слиједе дијелови који су означени курзивом могу бити окарактерисани и као ауторски наративни дискурс.

1а) Алекса пробде ноћ у нади јачој од сна и умора. Сећа се својих надничарских мука, и како га Јелкин отац ишибао граном што се заиграо и пустио свиње у ланиште. Заветује се да надничара и слугу никад неће понизити; ако не буде плаћао више од Ђорђа Катића, боље ће их хранити и појити но иједан преровски газда. *Само да се ѿај крвнички раѿи оконча и да се он [←ја] чийѿав некако ѿровуче [←ѿровучем] кроз њеѿа; за власѿи у миру и да људе ѿледа [←ѿледам] ѿраво у чело, досѿиа му [←ми] је медаља и кайларски чин. Па ће [←ћу] да зайне [←зайнем] и удвосѿиручи [←удвосѿиручим] имање; ѿосле раѿиа диће мноѿо ѿусѿиих кућа и дудзашѿио земља. Тада ѿреба размицаѿии међе у сва чеѿири ѿравца. А кад умре Ђорђе, нераднику и лейѿоживићу Адаму неће [←нећу] дуѿо ѿледаѿии у лећа. Биће [←Бићу] ѿазда Алекса Дачић, њеѿовом [←мојем] се дно и крај неће видеѿии. Биће [←Бићу] Алекса Дачић...*(BC 3, 543)

16) Aleksa spent a wakeful night, in a state of hope that was stronger than weariness or the desire for sleep. He remembered his hardships as a hired man, and how Jelka's father had whipped him with a branch because he had been playing and the pigs had gotten into the hemp field. He vowed that he'd never humiliate the hired men and servants; and if he didn't pay any more than George Katić, he'd certainly give them better food and drink than any other man in Prerovo. *If only this damn war would end and he [← I] came through it safe and sound; his [← my] medal and his [← my] corporal's rank were enough for his [← my] authority in peacetime, enough to let him [← me] look people straight in the eye. Then he'd [← I'd] set out to double his [←*

my] property; after the war there'd be plenty of empty houses and land going for a song. He'd [← I'd] spread out in all four directions. He'd [← I'd] be Aleksa Dačić, a man of property, you couldn't see to the end of his [← my] land. Yes, Aleksa Dačić would be somebody. (RE, 401)

2а) Као да је некад чуо тај глас. Давно. Нешићо ја [←ме] молио. Збої нечеїа му [←ми] љреїио. Свађао се. Јаукао и љсовао. Вређао, молио. Збої њеїа је [←сам] мноїо љаїио, кајао се, сїицео, љрезирао себе, мучио [←сам] се да ја заборава [←заборавим], ко зна колико животиа ја није [←нисам] чуо овако и није [←нисам] ја заборавио; кресну жигицу, у тој светлости: он. У пламичак уноси лице, за цигаретом, у умирућој мокрој светлости севну црна брада, ситне очи и тешке обрве, увек исти: (BC 1, 196)

2б) Vukašin had heard that voice before somewhere-a long time ago. *It had asked him [← me] for something, threatened him [← me], quarreled with him [← me]; it had groaned and cursed, insulted him [← me] and begged him [← me]. He [← I] had suffered much because of that voice, felt remorse and shame, despised himself [← myself], tried hard to forget it; how many lifetimes ago he [← I] had heard it, and yet he [← I] hadn't forgotten it. He struck a match. The flame lit up the black beard; the small eyes under their heavy brows flashed briefly in its damp, expiring light. He had not changed. (IB, 143)*

Ћосић често завршава параграф ауторског говора упитним исказом СНГ-а у трећем лицу, у функцији изражавања јунакове недоумице или наступа као логична последица описа спољашњих околности (3). Исказ којим се завршава параграф ауторског говора може бити и потврдна реченица (4).

3а) Јуриша, пада, пуца. Трњаци утрине пуни су непријатеља. Небо је бескрајно и без иједног заклона, а сунце заслепљујуће. Чини оно што и Данило Историја, јер Бора Пуб, по обичају, забушава. Између плотуна зажели

да додирне руку Данилу Историји, том Новосађанину, добровољцу, до јутрошње смотре несимпатичном због националног фанатизма, пречестог позивања на историју, претњи историјом, због које је и надимак добио. После његовог јутрошњег одлучног покушаја да пође ка грудобрану, на стрељање, за њега је он други човек. Тај најдисциплинованији војник у чети неправедно је сматран улизицом. *Како да му нешто захвално каже [←кажем]?* (BC 1, 227–228)

36) Ivan charged, fell down, fired his rifle. The thorn bushes and meadows were full of enemies. In the boundless sky the sun had never shone with such a blinding light. He did whatever Danilo History-Book did, because Bora Jackpot shirked whenever he could, as usual. Between volleys he wanted to touch Danilo's hand. Of all the students, this volunteer from Novi Sad was the least congenial - until this morning's parade - because of his fanatical nationalism and his penchant for drawing lessons from history, which earned him the nickname History-Book. After his resolute step toward the parapet to be shot, he was for Ivan a different man. It had been unfair to regard this highly disciplined soldier as a toady. *How could he [← I] thank him?* (IB, 166–167)

4a) Припаљује цигарету. Дуж обале Рибнице, у помрчини, ломе се врзине, сламају баштенске ограде, чупа прошеће, ничу ватре с муком, једва. Ред ватара гаси киша; ка њима се сабласно повијају тополе и врбе, иза којих хучи мркла, надошла река. Мостом пролазе жене и стока. *То је [←сам] хѿео.* (BC 2, 48)

46) He lit a cigarette. In the gathering darkness along the bank of the Ribnica, people were breaking up hedges, smashing garden fences, and pulling out stakes; then fires appeared on the ground, kindled with the greatest difficulty, barely flickering. A whole row of fires was extinguished by the rain. Poplars and willow trees bent specter-like toward them, while behind the trees roared the dark, swollen river.

The women and animals were crossing the bridge. *That was how he* [← I] *wanted it.* (TD, 32)

Ауторски дискурс осликава напетост ситуације: Иван Катић осјећа велику физичку нелагоду усљед избезумљеног трчања по опасном камењару. Реченице су кратке, са мноштвом предикатских облика који обogaђују драматичност ситуације. Понегдје писац прошара такву наративну структуру елементима СНГ-а, који читаоцу приближава унутрашње мисли уплашеног Ивана Катића. Ћосић крши и ортографска правила српског језика (*дрво? човек?*), да би постигао горе наведени ефекат.

5а) Иван Катић се гуши од врућине, трчи што игда може уз камењар, *само наочари да му* [←ми] *не ѓагну, само Саву Марића да не изгуби* [←изгубим], *да не заостане* [←заостанем] *за њим.* Око њега промичу војници, нестају, налећу, узвикују имена: пуца из земље и неба. Налеће на јаук, па на псовку, спотаче се о нешто меко, паде преко меког и мокрог, трчи оглувео од праска, слепоо од пламсања, судара се с некима што трче, *јоне ја* [←ме] *или деже?* Пуца, маше пушком, бајонетом, удара у нешто, *дрво? човек?* Устукну, скочи и зари бајонет у мрак. Неко га шчепа за раме: (BC 2, 160)

56) Suffocated by heat, Ivan Katić ran here and there alongside the quarry, *intent only on keeping his* [← my] *glasses on his* [← my] *nose, and on not losing sight of Sava Marić or lagging behind him.* Soldiers moved past him, then disappeared, pushing against one another, calling out names; there was shooting everywhere, from the earth and from the sky. He ran into groans, then curses, stumbled against something soft, then fell over a wet, soft body. He ran on, deafened by explosions and blinded by flames, then collided with a few men who were also running: *were they chasing him* [← me] *or running away?* He fired, lunged his rifle, and dug into something with his bayonet. *A piece of wood? A man?* He moved back, jumped up, and plunged his bayonet into the darkness. Someone grabbed his shoulder: (TD, 115)

У наведеном примјеру региструјемо доминацију СНГ-а у чију структуру се мијешају елементи ауторског говора. Напетост ситуације поново осликавају не само смјењујући искази два различита типа доживљеног говора, већ и синтаксичке одлике реченичних структура: Ђосић уводи кратке реченице како би нагласио буру унутрашњих осјећања јунака.

ба) Од треска гранате не чу Саву: Испред њега, тамо где су биле ватре, сад пада земља и звечи камење. *Да су [←смо] седели још неколико ѿренуѿака, разнела би их [←нас] ѿранаѿа. Следећа ѿранаѿа удариће у њих [←нас]. Треба се ѿмериѿи. Куда? Коракну, сѿаде, коракну лево. Видеће војници. Сава сѿоји. Кад је ѿрава оѿасносѿи? У неѿресѿаној оѿасносѿи кад се ѿмаћи, усѿаѿи, ѿоћи? Није моѿуће. Цвокоће, не, ѿо је од зиме и умора. Мора [←морам] вероваѿи у Боѿа, судбину, случај, из ѿсихолошких разлоѿа мора [←морам]. Некако обмануѿи себе. Из ѿе обмане насѿаје храбросѿи. Бугалаѿиѿина. Треба знаѿи, диѿи удеђен да смрѿи не боли.* (BC 2, 159)

66) He couldn't hear Sava because of the tremors caused by the explosion. In front of him, where the fires had been, earth was falling and there was a sound of clattering stones; *had they [← we] stayed there just a few moments longer, the shell would have blown them [← us] sky high. The next one would get them [← us]. They [← We] must move about-every single moment. But where? He [← I] took a step forward, stood still, then a step to the left. The soldiers would see him [← me]. Sava was standing up. When was the moment of real danger? And if there was danger all the time, when did one move away, stand up, or move forward? His [← My] teeth were chattering – this was impossible, it must be from cold and fatigue. One must believe in God or fate or chance; one must do this for psychological reasons – one must find some means of deceiving oneself. From such deception, courage was born. No, this was all rubbish! One must know, and know with certainty, that there was no pain in death.* (TD, 114)

Једна од најчешћих комбинација јесте управо структура илустрована примјером (7): Ћосић користи једну уводну реченицу ауторског говора као припрему за опширни СНГ у трећем лицу. СНГ слиједи иза двотачке и почиње малим словом. Нису ријетке ни ситуације када је ауторски говор састављен од више узастопних исказа, након чега се уводе искази СНГ-а (8).

7а) Дрхтао је, чуо гребуцкање браде по гуњу: *ако умре [←умрем] док је раић? Док је мушки народ на дојишћу. Оићићи ће, изићнуће сви њећови [←моји] љасачи и љисћалице. Само неићио сћараца, доћља и деце осћаће у селима. Зар Аћима Каићћа жене да исћраиће на љродља и сахране? Жене и мук. А све је [←сам] своје жеље у ићу сахрану завезао. Пећнаесћ љодина ни на једним изборима није [←нисам] учесћивовао, у Чаршију и Паланку није [←нисам] одлазио. Издао ља [←ме] син Вукашин, Паићћ му [←ми] у Главном одбору Радикалне сћранке смрсцо конце и сачћерао ља [←ме] у Прерово. Осћало му [←ми] још једино да се у своју сахрану узда [←уздам], када ће се цела Србија уверићи с ким је и за коћа је моравски народ. Кад друкчије није моћло, нека свећама, воићаницама љласа народ за Аћима Каићћа. А ићи љласови неће моћи да се куће чокањем ракије и оћанком. Те изборне сћискове ићиће ће се оићеићуићи за њећовим [←мојим] ковчећом неће моћи да скроји Паићћ са својим среским љисарима. Кад друкчије није моћло, својом крсћачом клеићће [←клеићћу] Паићћа љо љлави. На Преровском љродљу оро ће да се вије и љева сељачка љесма из љимочке и љреровске дуне. То мора заболети и Вукашина, несина, издајника.* (BC 1, 33)

76) Acim was trembling: *what if he [← I] died while the war was still on? While the men were on the battlefield? All his [← my] supporters would go away and be killed. Only cripples, children, and few old men would remain in the villages. Surely Acim Katic would not be escorted to the cemetery by women? Women and silence. All his [← my] hopes rested on*

his [← my] funeral. For fifteen years he [← I] had not entered a single election. His [← My] son Vukasin had betrayed him [← me], and Pasic had cooked his [← my] goose at the executive committee of the Radical Party and buried him [← me] in Prerovo. All he [← I] had to look forward to was his [← my] funeral, when all of Serbia would learn who had the backing of the Morava folk. If there was no other way. Let the people vote for Acim Katic with candles! Those votes could not be bought with brandy. Pasic and his district clerks couldn't tamper with his [← my] election lists that would stretch out behind his [← my] coffin. The people would dance the hero, twisting and turning in the Prerovo cemetery, and sing peasant songs from the time of the rebellion in Prerovo and the Timok country. This would hurt Vukasin, that traitor who was no true son. (IB, 19–20)

8а) Новинару се лако поклони и, не журећи, кроз плусак уђе у Председништво, у нади да ће од људи бити заштићен све док лије дажд и док громови овако трескају по Нишу. Кроз предсобље свог кабинета, поред два секретара и Јована Јовановића Пиждона, који га чекају са телеграмима и извештајима, прође као да никога нема, и одмах затвори врата и прозоре, иако је неподношљива спарина. Приђе столу и оста са шеширом на глави, задовољан што је сам: *кад би Бој дар два дана подржао ово невреме. Да њлушћии праг и дију громови, ња да му [←ми] савезнички посланици не моју доћи у посеће које [←сам] им је јуче одложио за вечерас: захћевају хићан одговор српске владе на своју ноћу од 4. августиа. Одлаже он [←одлажем ја] одговор њећинаестї дана, одложио би ња њећинаестї година, на ћу је ноћу српска војска одговорила на Куманову и Брејалници. Али мали народ ниједан раћ не добија засвајда... Не добија ња ни човек који служи њаком народу. Иначе, с висине на којој се нашао, њад је смрћоносан. А човек нема савећодавца за своју судбину. Сам је [←сам сам] у мраку. Истћомишћенички савећии не вреде сада. Наврћу на лаку одлуку. У овом часу, једино ња [←ме] њроћивник може корисно по савећоваћии. Једна*

џамејџна бугала, која верује да јој истиџина не ишџеџи.
Неко као Вукашин Катџић... Заишџо му [←ми] џај није
оџоворио на џосљедње џисмо? (BC 4, 34)

86) He bowed slightly to the journalist, then entered the government headquarters, moving slowly through the downpour. He walked through the anteroom past two secretaries and Jovan Jovanovic Pizon, who was waiting for him with telegrams and reports. Immediately he closed the door and the windows, although it was stifling. Still wearing his hat, he went to his desk. He was glad to be alone: *if only God would keep up this bad weather for at least two days! If only it would hail and thunder, so that the Allied ambassadors could not pay the visits he [← I] had delayed until this evening. The Allies were demanding a reply from the Serbian government to their note of August 4. Pasic had postponed the reply for fifteen days, wishing he could postpone it for fifteen years. The Serbian army had replied to that note at Kumanovo and Bregalnica, but no small nation ever wins a war forever, nor does the man who serves a small nation. Anyway, a fall from the heights on which he [← I] now stood would be fatal. But a man cannot be advised about his own fate, he reflected, he is [← I'm] alone, and in the dark. The advice of people who thought as he [← I] did was of no use now – they would lead him to an easy decision. Right now only an opponent could give useful advice; a wise fool who believed that the truth could do him [← me] no harm. Someone like Vukasin Katic. Why hadn't Vukasin replied to his [← my] last letter?* (SD, 15–16)

И распоред типова туђег експресивног говора Ћосић често користи као важно композиционо начело структурисања самог (микро)дискурса. Посебно се то односи на случајеве прстенасте композиције дискурса. Једна од најчешћих цикличних структура у тетралогџи *Време смрџи* јесте комбинација ауторског говора на почетку и крају параграфа, при чему његову средину чине елементи СНГ-а у трећем лицу једине (9), односно у трећем лицу множине (10). У већини случајева ради се о наратолошким структурама уз помоћ којих се прекида ток већег дијалошког дискурса. Примјер (11)

илуструје комбинацију која приказује начин на који Ћосић прекида дијалог својих ликова:

9а) Стаде. Над градом, дрвећем и оцацима уплићу се модри вечерњи димови. *Каг се ујале сијалице, ући ће [←ћу] у варош. Не ћреба људи да виде како за жангармом улази [←улазим] у Пашићев кабинет. Раћи је људску плућосиј учинио још већом и безочнијом.* Седа на оборену врбу, припаљује цигарету. Иза његових леђа студно жубори река. (BC 1, 69)

9б) Vukašin stood still. Above Niš the blue evening smoke twisted among the trees and chimneys. *When the lights went on, he [← I] would go into the town. No need for people to see him [← me] going into Pašić's office following a policeman. War made people more stupid and brazen.* He sat down on a fallen willow trunk and lit a cigarette, the chill murmuring of the river behind him. (IB, 46–47)

10а) Бол у њеном гласу га посече. Жао му је. *Оћкуд им [←нам] овај ѿон који води у брачно разрачунавање, од коћа су [←смо] се они до сада некако сјасавали?* Она обухвата лице и шапуће: (BC 1, 114)

10б) The pain in her voice cut him deeply. He felt sorry for her. *How had they [← we] come to talk in these tones, which foreshadowed the martial recriminations they [← we] had so far managed to avoid?* She clatched her face with her hands and whispered: (IB, 80)

11а) Не може да попије другу шољицу кафе. Плаћа, полази. *И он [←ја] сад да ћражи [←ћражим] ћројекцију за сина? Гнусно.* (BC 1, 134)

11б) Vukašin couldn't drink his second cup of coffee. He paid his bill and moved toward the door. *Could he [← I] now ask for special favors for his [← my] son? It was all loathsome* (IB, 96).

Госић користи цикличне структуре не само како би прекидао веће нараторске структуре, већ и да уведе читаоца у унутрашњи свијет својих ликова. У конкретном случају, Олга Катић се враћа у прошлост покушавајући да схвати како је дошло до захлађења у брачним односима.

12а) Опет се приљуби уз прозор, са челом на гвозденој шипци. Па се мало помери, загледана у капију; сећа се Вукашинових повратака: *он долази исцрпен, корачајући кружно, маше јој [←ми] шеширом и шћайом са терасе њихове куће, дозива је [←ме] као да су у селу, казује ко ће ненајављен доћи на ручак; она [←ја] се узалудно љући [←љућим] шћо никад нису [←нисмо] сами, само са децом. С порасћом њејовој уледа и значаја, све су [←смо] мање сами, све су [←смо] мање своји. Када је [←сам] јокушавала да ја ујозори [←ујозорим] на шћо, дрзо је [←сам] увиђала да он не осећа да шћја туди и да ја није сћрах шћо су [←смо] све мање сами. Залудно [←сам] се ойирала сазнању да се и Вукашин у дићу не разликује мноо од оне мушке већине која наслеђује удећење да жена има све ако има доасћво и мужевљев значај. Пащила је [←сам] шћо јој [←ми] живошћ и свешћ односе Вукашина, шћо сваким огласком из куће њој [←мени] нешћо мање њеној [←мој] враћа. И чинило јој [←ми] се да он за шћо није крив; шћрудила [←сам] се да у шћо верује [←верујем]. А шћшила [←сам] се само децом, Миленом која јој [←ми] је узимала време, Иваном који је собом исцунувао кућу. Трза се од бола: челом је лупила о доњу прозорску шипку. (ВС 3, 50)*

12б) *Once more she pressed her head against the window, resting it on one of the iron bars until it grew warmer. She scarcely moved as she stared out at the gate, recollecting how Vukašin used to come home with his chest thrown out, walking with long strides, waving to her [← me] with his hat or cane from the terrace, or calling her [← my] name and announcing unexpected guests for lunch. She [← I] was always cross because they [← we] were never alone together with the children, but it was no use. As he became*

a more important public figure and his reputation grew, they were even less alone and belonged less and less to each other. When she [← I] tried to make him share her [← my] anxiety about the reality of their [← our] life together, she [← I] soon realized that he was not aware of anything lacking, or afraid because they [← we] were so seldom alone. She [← I] tried in vain to resist the discovery that at bottom Vukašin was not so very different from most men, with their inherited conviction that a woman had all she could possibly want if she had money and her husband was important. She [← I] suffered because the world and life were taking Vukašin away from her [← I], and because every time he left the house he would belong a little less to her [← me] when he came back. She [← I] tried to believe it was not his fault. Meanwhile she [← I] found comfort only in the children – in Milena because she [← I] took up her [← my] time, and in Ivan because he filled the house with his affairs. She winced with pain as she banged her forehead on one of the iron bars on the window. (RE, 32)

Слика јесењег умирања природе у складу је са зачетком ратних страхаота које тек треба да улиједе током зиме. Слика природе која се гаси производи унутрашњи монолог Вукашина Катића у облику једног упитног исказа СНГ-а у трећем лицу.

13а) Чим пређе Нишаву и нађе се на друму, у пољу, она мркина као да му се разиђе с лица: *слободан је [← сам] и сам*. Окреће се, разгледа: велико небо коме планине дају узнемирујућу дубину скратило се, сишло на брежје око вароши; пепелно је и спљоштено. Северац витла опало лишће и бере посљедње листове с врхова топола; јежи се згорело, мрко поље. Дах умирања биљака облива га стрепњом за све што има и што јесте. *Како ће [← њу] у ове заранке смислиџи ѿвор за суџрашњу ѿајну сегницу Срџске народне скуџшџине?* (BC 1, 65–66)

13б) As soon as he crossed the Nišava, the gloomy expression left his face: *he [← I] was alone and free*. He turned around:

the great expanse of sky over Niš, to which the mountains lent a troubled depth, had contracted and descended over the hills surrounding the town. A flat and ashen sky. A north wind scattered the fallen leaves, plucked the last ones from the tops of the poplars, and sent a tremor through the dark, scorched fields. The smell of dying vegetation filled him with foreboding and anxiety for his own and himself. *Could he [← I] compose his [← my] speech for the next day's secret session of the National Assembly in this fast fading light?* (IB, 44)

4. Закључна разматрања

Почевши од *Корена*, Ћосић развија свој романескни свијет тако што прати живот потомака србијанске породице Катић од посљедњих деценија 19. вијека, преко Првог свјетског рата и међуратног раздобља, па све до братоубилачког метежа четрдесетих година прошлог вијека. Тетралогија у себи носи епохалну тематику, поставља питања о смислу човјековог борења за остваривање одређених високих вриједности, питања која се тичу дјелотворног учествовања у историји, као и питања о смислу људске историјске акције (Јерemiћ 1993: 223–229). „Босну ћете данас разумети ако читате *Травничку хронику*”, Д. Стојадиновић истиче, „Србију ако читате *Време смрти*” (2002: 30) јер тетралогија представља „оно летеће тело које објашњава читав систем у којем је историја схваћена као човекова драма; то је роман где се кристално јасно види предност комплексног проблема историјске дистанце” (Јоковић 1994: 123).

Симбиоза ауторског говора и СНГ-а у трећем лицу представља доминантну двоартитивну структуру доживљеног говора. Тешко је донијети недвосмислену одлуку о томе шта представља представљачки дискурс, а шта представљени дискурс, односно поставити оштру границу гдје прича натор из свог деиктичког центра, а гдје лик говори са своје позиције. У дискурсу се јављају несигнализиране измјене говорника и референта, што представља отежавајућу околност за правилно схватање одакле дискурс долази и ко га

оригинално производи. Говорна разноликост не излази изван граница књижевног стандардног језика, дакле, не може се говорити о правој вишејезичности и усмјерена је ка апстрактно-језичком схватању на нивоу јединственог језика. Ћосић често завршава дискурсе ауторског говора једним исказом СНГ-а који може бити у облику потврдне реченице, али је чешће у облику упитног исказа.

Упитне форме реченица имају значајну функцију у Ћосићевом дискурсу: јасан су сигнал да долази до прелаза са ауторског наративног дискурса на дискурс у којем лик описује догађаје са своје тачке гледишта. Поред тога, Ковачевић говори о „стимулаторској” употреби питања (2012б: 244–245), када се интерогативним реченицама иницира развој унутрашњег монолога. Интерогативне форме реченице могу бити у функцији реторичких питања или се њима представљају унутрашње дилеме, и то у облику ретроспективних или алтернативних питања (којима се изражава недоумица) (Ковачевић 2012б: 246–248). Описи спољашњих околности, или описи тренутне ситуације у којој се ликови налазе, производе недоумицу и страх у облику упитних исказа. Код Ћосића је упитност најбоље средство изражавања таквих емоција. Ситан живаљ страхује шта ће сутрашњица донијети, док сами врх српске државе није у стању да донесе пресудне одлуке у тешким тренуцима: која год одлука да се донесе, Србија ће испаштати.

Корпус открива и случајеве реализације два различита типа говора унутар једног исказа, који су одвојени интерпункцијским знацима, тачка зарез или запета. Региструјемо и јединствен случај када иза запете слиједи мало почетно слово и знак упитника, чиме се крше правописна правила српског књижевног језика. Примјери чешће региструју смјењујуће, кратке, исказе два типа доживљеног говора који осликавају напетост ситуације у односу на случајеве доминације једног типа доживљеног говора, у чију се структуру уплићу елементи другог облика доживљеног говора. Једна од најчешћих структура јеста она гдје ауторски говор у облику једног или више исказа служи као уводница у елементе СНГ-а. Ова два типа доживљеног говора формирају и цикличну

структуру при чему (микро)дискурс почиње и завршава се елементима ауторског говора, док је средишњи дио испуњен исказима СНГ-а. Такве структуре прекидају веће нараторолошке структуре, али и могу бити ефикасно средство представљања унутрашњих немира ликова: ауторски говор даје спољашњи контекст дешавања која воде до унутрашњих мисли ликова у облику СНГ-а. Таква размишљања прекидају поновно јављање аутора који нас враћа у сурову реалност рата.

ИЗВОРИ

- Госић, Добрица. *Време смрти, Књ.1, Прерово где у раји*. Београд: Лагуна. 2014. / Muriel Heppell. *This Land, This Time, Volume 1, Into the Battle*. San Diego, New York, London: A Harvest/HBJ Book, Harcourt Brace Jovanovich, 1983. Printed.
- Госић, Добрица. *Време смрти, Књ. 2, Суворовска бишка*, Београд: Лагуна. 2014. / Muriel Heppell. *This Land, This Time, Volume 2: A Time of Death*. San Diego, New York, London: A Harvest/HBJ Book, Harcourt Brace Jovanovich, 1983. Printed.
- Госић, Добрица. *Време смрти, Књ. 3, Ваљевска болница*, Београд: Лагуна. 2014. / Muriel Heppell. *This Land, This Time, Volume 3: Reach to Eternity*. San Diego, New York, London: A Harvest/HBJ Book, Harcourt Brace Jovanovich, 1983. Printed.
- Госић, Добрица. *Време смрти, Књ. 4, Излазак*, Београд: Лагуна. 2014. / Muriel Heppell. *This Land, This Time, Volume 4: South to Destiny*. San Diego, New York, London: A Harvest/HBJ Book, Harcourt Brace Jovanovich, 1983. Printed.

ЛИТЕРАТУРА

- Bahtin, Mihail. *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit, 1980.
- Видановић, Неда. „Типови туђега говора у британским и америчким писаним медијима и њихови еквиваленти у српском”. *Наслеђе* 30 (2015): 199–208.
- Đorđević, Radmila. *Uvod u kontrastiranje jezika* (6. izd.). Filološki fakultet u Beogradu, 2004.
- Јеремић, Љубиша. „Унутрашњи монолог код Толстоја и Џојса”. *Глас из времена: оједи и кријике* 3 (1993): 29–86.

- Jović, Dušan. *Lingvostilističke analize*. Beograd: Biblioteka Društva za srpskohrvatski jezik i književnost SRS, 1975.
- Јоковић, Мирољуб. *Имаинација историје: проблем историјске и књижевноисторијске дистанце у српском роману о Првом светском рату – европски контекст* (2. изд.). Београд: Просвета, 1994.
- Каравесовић, Д. „Слободни неуправни говор: енглеско–српске паралеле”. *Наслеђе* 15/2 (2010): 43–54.
- Karavesović, Dejan, i Jasmina Teodorović. „Sequence of tenses in English and Serbian reported structures—theoretical and methodological aspects in Serbian-English translation practice”. *Наслеђе* 30 (2015): 123–133.
- Katnić-Bakaršić, Marina. *Stilistika*. Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga, 2001.
- Ковачевић, Милош. „Међуоднос типова говора у причама Милисава Савића”. Милојко Милићевић (ур.). *Књижевно дело Милисава Савића*. Рашка: Центар за културу „Градац”; Нови Пазар: Народна библиотека „Доситеј Обрадовић”, 2011. 113–148.
- Ковачевић, Милош. „О језику и стилу Петра Пајића”. Милош Ковачевић (ур.). *Лингвостилистика књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга, 2012а. 173–210.
- Ковачевић, Милош. „Стилске доминанте у збиркама приповедака Видосава Стевановића”. Милош Ковачевић (ур.). *Лингвостилистика књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга, 2012б. 210–254.
- Ковачевић, Милош. „Типови туђег експресивног говора у *Коренима* Добрице Ћосића”. Радоје Симић и Вељко Брборић (ур.). *Књижевно дело Добрице Ћосића*. Београд: Филолошки факултет, 2018. 37–58.
- Redeker, Gisela. „Free Indirect Discourse in Newspaper reports”. *Linguistics in the Netherlands* 13 (1996): 221–232.
- Frangeš, Ivo. „Slobodni neupravni govor u prijevodima rimskih klasika na hrvatski književni jezik”. *Umjetnost riječi* 3 (1973): 185–204.

Svetlana Obradović

SYMBIOSIS BETWEEN AUTHORIAL DISCOURSE AND
FREE INDIRECT SPEECH—A THIRD PERSON NARRATIVE
IN DOBRICA ĆOSIĆ'S NOVEL *THIS TIME, THIS LAND*

Summary

The subject of the study is a contrastive analysis of the symbiosis between authorial discourse and free indirect speech in *This Land, This Time* tetralogy, by Dobrica Ćosić, applying a linguistic-narratological method at the level of text syntax. Each form of unique combinations of different types of experienced speech exerts a specific stylistic effect. Therefore, the main objective of the study is to analyse these narrative effects produced by two types of experienced speech. When the author wants to conclude the discourse of authorial speech, he does so by means of free indirect speech statement, in the form of an affirmative and, more frequently, interrogative sentence. Instead of using paragraphs that are predominantly authorial or free direct speech discourses, Ćosić prefers to picture his tetralogy with brief expressions of both types of experienced speech that are used one after the other in a sequence. In such cases, these two types of experienced speech become integral parts of a single sentence, separated by punctuation marks. Dobrica Ćosić mostly uses authorial discourse as a form of introduction to the elements of free indirect speech. The two of them may form a cyclical structure, when they interfere with larger narratological structures to picture the internal conflict imbued with a sense of fear that is rooted in all characters.

Keywords: authorial speech, experienced speech, *This Land, This Time* tetralogy, free indirect speech.

Тања Илић*
Економско-трговинска школа
Пожаревац
Медицинска школа Пожаревац

Оригинални научни рад
УДК 811.163.41`367.622/.623
DOI: 10.7251/LIK2415093I
Рад примљен: 29.5.2024.
Рад прихваћен: 19.7.2024.

О НЕКИМ СЕМАНТИЧКО-ПРАГМАТИЧКИМ РЕАЛИЗАЦИЈАМА ПРИДЕВА МАЛИ У ПЛЕОНАСТИЧНИМ ДЕМИНУТИВНИМ ИМЕНИЧКИМ СИНТАГМАМА

Предмет рада су плеонастичне деминутивне именичке синтагме. Циљ је утврђивање утицаја придева *мали* на семантику независног члана у плеонастичним деминутивним именичким синтагмама, те стилске оправданости датих плеонастичних конструкција. Утврђено је да се придевом *мали* унутар плеонастичних деминутивних именичких синтагми у врло емоционалном говору може истаћи умањеност појма уз који је он употребљен. Притом, могу се актуелизовати и семантичке, односно прагматичке реализације попут хипокористичности, пејоративности, одбровољивања саговорника ради умањивања почињеног чина, сатире, контраста, ироније, избегавања директне угрожености саговорничког образа, ублажавања тежине изречене молбе, еуфемизације итд. Дошло се до закључка да се употребом датог придева у плеонастичним деминутивним именичким синтагмама модификује семантика независног члана, те да је реч о стилски маркираним а сврсисходним конструкцијама.

Кључне речи: семантичка реализација, прагматичка реализација, придев *мали*, плеонастична деминутивна именичка синтагма, деминутивна изведеница, стилогеност.

0. Уводна разматрања

Предмет рада јесу плеонастичне деминутивне именичке синтагме. Циљ рада јесте утврђивање утицаја придева *мали*

---

* tanja.ilic.90@gmail.com.

на семантику независног члана у плеонастичним деминутивним именичким синтагмама, те стилске оправданости датих плеонастичних конструкција.¹ Полазну тачку истраживања чини хипотеза према којој се унутар плеонастичних деминутивних синтагми и ван њих модификује семантика независног члана, те је реч о стилски оправданим конструкцијама.

За ово истраживање прикупљен је функционалностилски разнообразан корпус, те писани извори различитих жанрова. Примери употребе добијени су и претрагом електронског Корпуса савременог српског језика (Витас и Утвић 2013),² као и сајта пројекта „Антологија српске књижевности” Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Мајкрософт.³ Допунски корпус чини језички материјал прикупљен с интернета, вебсајтова и интернет форума.⁴ Грађа се представља у виду скраћених реченица, те минималног реченичног контекста, при чему се притом води рачуна о томе да се сачува основни комуникативни статус исказа.

1. Деминутивне и аугментативне плеонастичне конструкције

Творбено-семантичка категорија деминутива и аугментатива обухвата изведенице у којима је семантички ослонац

1 Под *плеонастичном деминутивном именичком синтагмом* подразумеваћемо именичку синтагму у којој је независни члан деминутивна изведеница, док је у функцији зависног члана придев којим се редулицира семантичка компонента умањености, и то у нашем случају искључиво придев *мали*.

2 У питању је корпус савременог српског језика који се под руководством Д. Витаса и М. Утвића израђује на Математичком факултету у Београду. Претраживали смо анотиран корпус са изворима. Сви примери су пренеги у облику у ком су ексцерпирани, чак иако одуарају од стандарднојезичке норме, или садрже штампарске и правописне грешке. Исто се односи и на грађу прикупљену из других извора.

3 Сајт је доступан на адреси: <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>>.

4 С обзиром на то да у основном тексту наводимо пуне адресе сајтова са којих су примери преузети (као и датум преузимања), нећемо их понављати у списку извора.

на модификационом значењу, где се садржај изражен мотивном именицом ближе одређује обележјем умањености у случају деминутива (*облачић* 'мали облак'), или увећаности у случају аугментатива (*носина* 'велики нос') (Ђорић 2008: 21). Отуда деминуција и аугментација представљају творбене процесе „којима се у значење мотивне речи [...] уносе извесне измене значења које се тичу, пре свега, говорникове оцене како појма на који се реферише, тако и целокупне комуникативне ситуације” (Јовановић 2010: 24).⁵

Значење творбено-семантичких категорија деминутива и аугментатива може се, међутим, модификовати контекстуалним окружењем, те избором придева уз њих употребљених.⁶ Кад и дати придев садржи компоненту деминуције/аугментације, може доћи до укрштања значења хипокористичности, деминуције, аугментације, пејоративности (в. Ковачевић 2018, Лутовац 2015). Наиме, синтагме у којима се зависним чланом обележава компонента деминуције, односно аугментације, садржана у лексичком значењу надређене деминутивне/аугментативне изведенице, и то најчешће у значењу њеног суфикса, М. Ковачевић убраја у један од типова плеонастичних конструкција – деминутивне и аугментативне плеоназме. Оне су стилогене⁷ кад

5 Ипак, деминутиви и аугментативи поред семе квантитета развијају и додатне семантичке компоненте. Рецимо, значењем деминуције могу се обухватити лексичка значења хипокористичности, шаљивости, пејоративности, ироничности, презривости, еуфемистичности итд. Нпр. деминутив *кућица* може имати и десигнативно значење 'мала кућа', али и конотативно 'мила драга кућа' (Јовановић 2005: 100–101).

6 Нпр. Б. Ђорић контекст сматра једним од узрочника стилске маркираности, захваљујући ком нпр. именице *људина* или *официрчина* могу имати потпуно опречна експресивна значења (2008: 179). Ђ. Шуњеварић је испитивао аугментативе настале додавањем суфикса *-(ч)ина* на творбену основу именица којима се означавају особе мушког пола. Аутор долази до закључка да дати аугментативи носе различита семантичка обележја у различитим контекстима. Рецимо, лексема *шијијунчина* и поред негативне семантике мотивне речи може развити хипокористичност, нпр. *лејендарна балканска шијијунчина* (2020: 196).

7 Стилем је носилац стилистичке, односно структурно-стилистичке информације језичке јединице и настаје поступцима онеобичавања

се редуплицирањем семантичке компоненте жели истаћи умањеност/увећаност датог појма (у врло емоционалном говору), односно кад надређена именица има значење хипокористичности или пејоративности, па долази до укрштања деминутивно-пејоративног или аугментативно-хипокористичног значења и сл. (2015: 195–196).

У раду ћемо анализирати искључиво плеонастичне деминутивне именичке синтагме с придевом *мали* у функцији зависног члана.

2. Анализа корпуса

Сходно горенаведеном, будући да свака умањеност није нужно хипокористичност и обрнуто, у плеонастичним деминутивним именичким синтагмама с придевом *мали* врши се диференцијација између значења „умањености”, што је лексички изражено придевом *мали*, и експресивног значења које се реализује творбеним суфиксом. Отуда се о њима може говорити као о хипокористичним деминутивима (нпр. *мала кафаница*), или као деминутивним пејоративима (нпр. *мали човечић*). Из тог разлога се о њима не може говорити као о стилским погрешкама, већ су у питању стилематичне и стилогене конструкције (Ковачевић 2018: 13–14).

Издвојићемо из наше грађе примере хипокористичних деминутива, с придевом *мали*:

Носи му тестију свеже, хладне воде са чесме. И како Младену слатко пада та *мала њесџијица*, покривена мокрим пешкиром, коју му баба донесе да се расхлади (Станковић 2009: 22); И свакако сећате се добро: баш кад, луди од бола, родитељи укопаваху разлог свога живота у *мали іробић* поред пута (Васић 2009: 91); У

општеупотребних јединица које су носиоци семантичке али не и стилистичке информације. Испитивање стилематичности подразумева анализирање начина оформљења стилема, а стилогености оцену функционалне вредности стилема, будући да није сваки стилем стилоген (Ковачевић 2015: 323–324).

наручју њеном, мртво најмлађе дете и *свећица мала*, воштана догоревала је над жутиим, танким као игла његовим носићем. А киша је пљуштала док је он здравом оном руком копао *мали иробић* иза врзине, поред излоканог пута (Васић 2009: 107).

Деминутивни пејоративи се пак реализују кад мотивна основа независног члана плеонастичне деминутивне именичке синтагме има пејоративну семантику:

Sve me to, ipak, ne bi posebno dojmilo da na jednom od pobrojanih novih „spomenika” ne postoji velelepna ploča sa imenima dobrotvora koji nam, uz malu pomoć društvenih sredstava, darivaše tu krasotu. Ploča je enormnih dimenzija u odnosu na dimenzije dotičnog nabacanog betona [...] pretpostavljam da će Beograd ubrzo biti prepun *malih nakazica* sa velikim spomen-pločama (Tirnanić 2012: 132).

Исти је случај и кад мотивна основа деминутива има значење занимања лица попут *џрофесор*, *свеићеник*, *лекар* које деминуирањем реализују увек пејоративно значење (уп. *џрофесорчић*, *свеићеничић*, *лекарчић*) (Ђорић 2008: 180), а употребом придева *мали* оно се додатно интензивира:

I na kraju to je isti onaj koji je „ sa motornom testerom naručilaca iz Zrenjanina” upadao u državnu televiziju u jednoj subotnjoj neuspeloj „ Ђilasovoj Kristalnoj noći”, gde ih je po unapred režiranom CNN i CIA scenariju čekaо „ žuti dežurni urednik, *мали новинарчић*, izvesni Stanojević” (<https://embargo.rs/uns-kao-krntija-bus-belosvetsko-udruzenje-smutljivaca-u-sluzbi-nebojse-zelenovica/>, 03. 10. 2021).

Истим се поступком може нагласити иронија:

ЈА: А Ваше име је?!

ОН: Ја сам *мали професорчић*,..., kome vi dugujete puno novca (<http://crostojkovic1958.blogspot.com/2014/04/svasta-mi-se-javlja.html>, 03. 10. 2021).

Такође, деминутивни пејоративи се реализују и кад се уз деминутивну плеонастичну синтагму употребе придеви негативне тоналности:

Bolje je što su moja deca mrtva pre nego što su se rodila. Samo da ne idu sa njihovom decom u školu. Da ne moram da im lomim glave i *nogice male bezobrazne besmislene* (Ratković 2020: 246).

Придевом *мали* се може активирати и значење „4. б. недовољан, оскудан; ограничен; ништаван; безвредан” (Николић 2011: 658), као у следећим примерима:

Upravo su mu bili oduzeli neku *malu službicu* od koje je životario (Витас и Утвић 2013); што дуже разгледају пуне амбаре [...] све су више свесни сиромаштва. Њихов дом им све више личи на *мали* пластични *сџанчић*-играчку, испуњену исто тако пластичним и привременим предметима што се троше па бацају, уместо да трају дуже од људског века (Капор 2009: 172).

Његовом употребом уз деминутивне изведенице могу се остварити и прагматичке реализације. Нпр. може се истаћи намера говорника да одобровољи саговорника ради умањивања почињеног чина:

Inženjer ponovo napući već navikle usne i odvrati : - Dušice ! Zar ti nije žao svog *malog mužića* ? - Idi do đavola , žderonjo jedan ! (Витас и Утвић 2013); - Pasat u jako dobrom stanju [...] Od ulaganja *mala ogrebotinica* na prednjem braniku. Bukvalno neprimetna (<https://www.polovniautomobili.com/auto-oglas/18029379/volkswagen-pasat-b55-19-tdi>, 07. 05. 2021); Laptop je testiran, ispravan i spreman za aktivno korišćenje [...] Led ekran 15,6" reprodukuje odličnu sliku (na ekranu postoji jako tanka i *mala ogrebotinica* koja je jedva primetna i nebitna , ali eto da je navedem) (<https://www.kupujemprodajem.com/kompjuteri-laptop-i-tablet/laptopovi/hitno-packard-bell-pew86-dual-core-ddr3-led-kamera/oglas/48394153>, 07. 05. 2021).

Истицањем слабог интензитета појма уз који је придев употребљен, могуће је творити сатирични ефекат:

И брзо се поврати у друштву за часак поремећена хармонија, нестане и тог *маленої шаласића* што се уздиже на мирној, непокретној површини устајале воде, и друштво задовољно, мирно продужи и даље свој слатки дремеж. Та мала неприлика што је претрпе ово добро друштво, не остаде једина. Прође неко време, па се појави један млад човек, који изда своје научне списе (Домановић 2009: 91).

Плеонастичком деминутивном именичком синтагмом у наредном примеру контекстуално се истиче контраст у лику и понашању појма њоме означеног:

„Нека воли и њега... није вајде... кад већ тако она хоће”. Али само нека не остави њу, своје мало маче, јер ће умрети без њене љубави. [...] Све сија срећом. Само лице *малої маченцеиша* прешло у конвулсивно стање. Искривљено, нагрђено пакосном злбом, тешком тугом, самоћом... [...] Опет журба, сновање, намештање, поздрави, пољупци ... - Напред, сватови! А *мало маченце* заборавили... [...] Злобан, пакостан поглед паде на ту украшену главу. *Мало маченце* фркну и помоли своје оштре ноктиће (Ранковић 2009: 125–127).

Семантичка реализација придева *мали* „5. који је незнатне, невелике јачине, слабог интензитета” (Николић 2011: 658) може произвести иронични призив:

Žene!? Jadne *male ženice!* Mučite ih i vi! One vole da budu mučene! (Radović 2015: 124).

Деминуирањем појма означеног именицом могуће је избећи директну угроженост саговорничковог образа, односно довођење говорника у повлашћен положај:

„Mi smo neki *mali poklončić* doneli za sve prvorođene bebe, za deset njih. Evo izvolite, stavićemo dole u krevetac. Poslao je Deda Mraz”, izjavila je pred kamerama, u kadru bliceva brojnih foto-reportera ministarka bez portfelja zadužena za demografiju i populacionu politiku Slavica Đukić Dejanović (<https://www.danas.rs/dijalog/redakcijski-komentar/zene-da-radjaju-vlast-da-ih-laze/>, 07. 05. 2021).

Умањивањем наметања може се минимализовати молба говорника којом се тражи нешто од саговорника, а тиме тежина изречене молбе ублажава:

Iskrsao je jedan *mali*, ali veoma važan *poslić*. Prinuđeni smo da ovog časa odemo na jedno mesto (Витас и Утвић 2013).

На исти начин се уједно истиче скромност говорника:

Đubre je. Ne može da mi barem ispuni tu *malu željicu*, I to baš na današnji dan. (<https://voodoo-fest.tumblr.com/post/67952907174/%C4%91ubre-jene-mo%C5%BEe-da-mi-barem-ispuni-tu-malu/amp>, 07. 05. 2021); Kratka pauza, onda plačnim glasom: „Kako imaš srca. Tri godine te nije bilo. Imam jednu *malu željicu* i nećeš da mi učiniš. Mogla sam da smislim i nešto krupnije, međutim, ovo će mi biti sasvim dovoljno.” (<https://www.rastko.rs/knjizevnost/fantastika/tv2/bknezevic-sestre.html>, 07. 05. 2021).

Придев *мали* се у истом значењу може у оксиморонским образовањима употребити уз придев с којим ступа у антонимијски однос:

„Danas sam ispunio sebi jednu *malu ogromnu željicu* da moje usne dobiju savršen oblik koji se negde skrivao kao što vidite na slikama i koji je trebalo da se oblikuje na način da je sve lepo, prirodno lepo oku i na moje veliko oduševljenje” (<https://www.prva.rs/show-biz/vesti/327803/bozo-vreco-se-podvrgao-estetskoj-korekciji-na-svom-instagramu-objavio-fotku-pre-i-posle>, 07. 05. 2021).

Синтагматско уланчавање два придева је отуда могуће јер они „изражавају двије разнотипске особине истога појма” (Ковачевић 2015: 75).

Придевом *мали* се може актуелизовати и значење еуфемистичности. У примеру из наше грађе циљ је ублажавање бриге саговорника:

Postojala su minska polja, reči pri čujem spomenu i njegovo i moje lice izgube tonus mišića, samo se opuste i poružne. Takva reč je bila Operacija. Nekad se šalio. Nekad je govorio jedna *mala operacijica* ali ako bismo seli da pričamo o tome – da je to za nedelju, sledeće nedelje ili za četiri dana, to je unosilo hladan vazduh u krevet (Ratković 2020: 291–292).

Еуфемизацијом се говорно лице може служити и приликом прибегавања самозаваравању:

Hvala Vam puno doktore i nadam se da ćete mi pomoći da prevazidjem ovaj *mali problemčić*, jer se trudim da sve gledam pozitivno! (<https://www.stetoskop.info/pitanja/urologija/prof-dr-sasa-vojinov/158958>, 08. 12. 2021).

3. Закључак

У овом раду смо настојали да утврдимо утицај придева *мали* на семантику независног члана у плеонастичним деминутивним именичким синтагмама, те стилску оправданост датих плеонастичних конструкција, будући да се у деминутивним плеоназмима, односно у плеонастичним деминутивним именичким синтагмама с придевом *мали* у функцији зависног члана и деминутивном изведеницом у функцији независног члана, зависним чланом обележава компонента деминуције садржана у лексичком значењу надређене деминутивне изведенице.

Показало се да су деминутивни плеоназми стилогени кад се редуплицирањем семантичке компоненте у врло емоционалном говору жели истаћи умањеност датог појма, или

кад надређена именица има значење хипокористичности или пејоративности. Уз то, зависни члан *мали* употребљен у деминутивним плеонастичним синтаagmaма може актуелизовати и друге семантичке, односно прагматичке реализације, као што су: одобровољивање саговорника ради умањивања почињеног чина, сатира, контраст, иронија, избегавање директне угрожености саговорниковог образа, ублажавање тежине изречене молбе, еуфемизација итд.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Васић, Драгиша. *Сабране ѝријовейѝке*. Београд: Учитељски факултет. Пројекат Антологија српске књижевности. 2009. Веб. 18. 04. 2021.
- Витас, Душко и Милош Утвић. „Корпус савременог српског језика (СрпКор), верзија СрпКор2013”. Група за језичке технологије Универзитета у Београду. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus>>. Веб. 18. 04. 2021.
- Домановић, Радоје. *Мрѝво море*. Београд: Учитељски факултет. Пројекат Антологија српске књижевности. 2009. Веб. 18. 04. 2021.
- Јовановић, Владан. „Неки аспекти прагматичке употребе деминутивних именица”. *Наш језик*, XXXVI. 1–4 (2005): 100–103.
- Јовановић, Владан. *Деминутивне и ауѝмениѝаѝивне именице у срѝском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Чигоја штампа, 2010.
- Капор, Момо. *Најбоље ѝодине и друје ѝриче*. Београд: Учитељски факултет. Пројекат Антологија српске књижевности. 2009. Веб. 18. 04. 2021.
- Ковачевић, Милош. *Сѝилисѝика и ѝрамаѝика сѝиѝлских фѝиѝура* (битно допуњено изд.). Београд: Јасен, 2015.
- Ковачевић, Милош. „Стилистика у настави српског језика”. *Књижевност и језик*, LXV. 1–2 (2018): 1–21.
- Лутовац, Тамара. „Деминутиви и деминутивни плеоназми као изрази хипокористичности у приповеткама Петра Кочића”. *Лѝѝар*, XVI. 58 (2015): 187–200.
- Николић, Мирослав (ур.). *Речник срѝскоѝа језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Radović, Dušan. *Ženski razgovori*, Београд: Mascom ЕС/Booking, 7. изд., 2015.

- Ранковић, Светолик. *Пријовейке*. Београд: Учитељски факултет. Пројекат Антологија српске књижевности. 2009. Веб. 18. 04. 2021.
- Ratković, Marija. *Ispod tajice*, Београд: Kontrast izdavaštvo, 2020.
- Станковић, Борисав. *Газда Младен*. Београд: Учитељски факултет. Пројекат Антологија српске књижевности. 2009. Веб. 18. 04. 2021.
- Tirnanić, Bogdan. *Beograd za ročetnike*, Београд: Dereta, 2012.
- Ђорић, Божо. *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- Шуњеварић, Ђорђе. „Контекстуална (не)условљеност аугментива на *-ина (-чина)* са значењем мушких особа”. Vesna Lopičić, Biljana Mišić Ilić (ur.). *Jezik, književnost, kontekst*, tematski zbornik radova. Niš : Filozofski fakultet, 2020. 183–199.

Tanja Ilić

ON CERTAIN PRAGMATIC REALIZATIONS
OF THE ADJECTIVE *LITTLE* IN PLEONASTIC
DIMINUTIVE NOUN PHRASES

Summary

The subject of the paper is pleonastic diminutive noun phrases. The aim of the paper is to determine the influence of the adjective *little* on the semantics of the independent complement in pleonastic diminutive noun phrases, and the stylistic justification of the given pleonastic constructions.

When it comes to diminutive pleonasms, i.e. diminutive phrases with the adjective *little* in the function of a dependent complement, and the diminutive derivative in the function of an independent complement, the dependent one is the component within the lexical meaning of the superior diminutive derivative.

It has been shown that the diminutive pleonasms are stylistogenic when the speaker wishes to express the diminution of a notion, reduplicating the semantic component in a highly emotional speech, or when the superior noun bears hypocoristic or pejorative meaning. In addition to this, the dependent complement *little* used in a diminutive pleonastic phrases may actualize

other semantic, i. e. pragmatic realizations, such as: cheering up the interlocutor in order to diminish the finished act, satire, contrast, irony, avoiding direct vulnerability of the interlocutor's price, euphemization, etc.

Key words: semantic realization, pragmatic realization, the adjective *little*, pleonastic diminutive noun phrase, diminutive derivative, stylogenetics.

Јелена Р. Китановић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

Оригинални научни рад
УДК 1'373.231:81'367.622.12
DOI: 10.7251/LIK2415105K
Рад примљен: 31.5.2024.
Рад прихваћен: 19.7.2024.

ПАНОРАМИКС ИЛИ АСПИРИНИКС, ТАНДАРАБРИКС ИЛИ ДРМАТОРИКС, ГЕРИЈАТРИКС ИЛИ КЛЕЦОВИКС: ВЛАСТИТА ИМЕНА У СТРИПУ АСТЕРИКС И ОБЕЛИКС¹

У раду истражујемо карактеристике властитих имена у стрип-албуму *Астѐрикс и Обеликс*. Примарно интересовање односи се на лексичкосемантички аспект, а циљ рада је истражити како имена ликова доприносе формирању нарације и карактеризацији ликова унутар стрипа. Применом дескриптивног метода, анализирали смо са етимолошког, морфолошког, семантичког и прагматичког плана девет одабраних имена. Уз преглед претходних истраживања, наглашена је важност властитих имена у историјском и лингвистичком контексту, илуструјући истовремено како она обогаћују наратив кроз асоцијације и културолошке референце. Резултати анализе показују да властита имена у стрипу не служе само као идентификатори, већ у себи садрже дубоке семантичке димензије. Резултати такође показују да су ова имена кључни наративни алати, који стрип-албум *Астѐрикс и Обеликс* чине пријемчивим читаоцима. За будућа истраживања остаје да се анализирају властита имена у другим значајним француским стриповима, како би се утврдило (не) постојање сличних трендова и образаца у њиховој употреби.

Кључне речи: француски језик, српски језик, лингвистика, ономастика, стрип, властита имена

---

* jelena.kitanovic@filum.kg.ac.rs

1 Истраживање је финансирано кроз уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198.

1. Увод

Властита имена представљају значајан део историјске и културне баштине како српског, тако и других народа. Њихова етимологија, својства и примена кроз епохе осликавају дубоке корене и сложене међуодносе језика, традиције и културе. Анализа властитих имена пружа нам, између осталог, увид у друштвене промене, миграције и утицаје који су обликовали народе широм света. Многи значајни српски и француски лингвисти и етнологзи дали су важан допринос у истраживању и документовању властитих имена, чиме су употпунили и продубили наше разумевање језика, али и допринели колективној свести о историји и идентитету. Детаљна проучавања властитих имена осветлила су важне аспекте културних трансформација и обогатила наша схватања о дубоким везама између језика, културе и историјског наслеђа, чиме се допринело очувању националног идентитета и културне баштине.

Најпре, Вујаклија (2011), иако се није директно бавио анализом властитих имена, дао је значајан допринос разумевању њихове етимологије и порекла. Лома је у својим радовима детаљно истраживао етимологију и порекло српских имена. Наиме, Лома (1992) истражује етимологију и порекло неких словенских имена, укључујући и српска имена, пружајући исцрпну анализу њихових корена. Затим, Лома (1998) истражује старосрпска лична имена, објашњавајући њихово порекло кроз словенску митологију. Лома (2000) се бави детаљнијим етимолошким студијама српских имена, анализирајући њихово историјско и културно наслеђе, док (2005) истражује имена у контексту српске историјске и митолошке традиције, са посебним освртом на њихово културно наслеђе. Ердељановић (1930) анализира порекло и значење старих српских имена, са опсежним етимолошким анализама и њиховом употребом у историјским изворима. Ердељановић (1934) представља антропогеографска проучавања која обухватају истраживање српских властитих имена у различитим географским областима и њихов културни значај. Ивић (1971) истражује лексичке и ономастичке

аспекте српског језика, укључујући анализу личних имена, док (1983) испитује језичку структуру и развитак српских имена, посвећујући посебну пажњу њиховој морфолошкој и фонетској структури. Милићевић (1982) пружа свеобухватну анализу српских имена и презимена, док се (1995) посвећује ономастичким аспектима српског језика, укључујући анализу властитих имена. Напоследку, Драгићевић се вишеструко бавила ономастичким истраживањима и анализом властитих имена. Драгићевић (2001) истражује однос између ономастике и лексикологије, са посебним освртом на властита имена у српском језику, док се (2003) бави анализом такозваних личних именица, укључујући властита имена, њихову структуру и употребу у савременом српском језику. Драгићевић (2007) се бави семантичком анализом српских личних имена, истражујући њихово порекло, док (2010) истражује етимологију српских имена и презимена, концентришући се на њихове корене и историјски развој. Најзад, Драгићевић (2015) пружа свеобухватну анализу ономастичких студија у српској лингвистици, имплементирајући анализу властитих имена.

Сви наведени радови показују значај властитих имена у српској култури и историји и представљају незаобилазан извор за све оне који се баве ономастичким истраживањима.

С друге стране, неизоставно је потребно поменути неке од водећих француских ономастичара који су се бавили анализом властитих имена у француском језику. Међу њима, један од најзначајнијих француских лингвиста Доза својим радовима значајно је допринео овој области. Доза (1926) истражује географску расподелу властитих имена у Француској, са посебним освртом на то како се имена мењају и развијају у различитим регионима. У каснијем раду (1928) фокусирао се на порекло и еволуцију личних имена, анализирајући њихову етимологију и културни значај. У области ономастике, значајни су такође радови Морле (1997), која у свом речнику пружа детаљну етимолошку анализу француских презимена, истражујући њихове корене и значај. У ранијем раду, Морле (1985) истражује порекло и развој личних имена на територији некадашње Галије, анализирајући

формирање и еволуцију властитих имена у том периоду. Били је такође значајно допринео овој области. У свом раду, Били (1994) се првенствено бави топонимијом, али пружа и драгоцен увид у анализе властитих имена која су повезана са именима места у Француској. У каснијем раду, Били (2001) истражује лична имена на просторима бивше римске Галије, анализирајући њихово порекло и развој у историјском и културном контексту римске ере. Напослетку, Касањ и Корсак значајно су допринели анализи властитих имена у француском језику. Касањ и Корсак (2002) објавили су свеобухватан водич за француска лична имена, анализирајући њихово порекло и историјски контекст, пружајући тако драгоцен увид у њихов културни значај. У каснијем периоду (2006) објавили су речник који броји више од 3000 личних имена и садржи бројне информације о њиховом пореклу, историји и еволуцији, чиме су пружили дубок увид у развој који су ова имена претрпела кроз време.

Ипак, како је предмет нашег рада првенствено анализа властитих имена у стрипу, једнако је неопходно поменути неколико истраживача који су се овом специфичном темом бавили у српској литератури. Пре свега, Јован Чекић бавио се анализом властитих имена у српским стриповима и на који начин та имена доприносе изградњи и осликавању ликова унутар самог стрипа. Чекић (2015) истражује етимолошке, културне и семантичке аспекте имена, истовремено показујући како њихов избор одражава друштвене и културне контексте у којима су стрипови настали. Посебна је пажња посвећена томе како имена доприносе карактеризацији ликова и њиховом месту у наративу. У каснијем раду (2017) он истражује на који начин имена ликова одражавају семантичке аспекте српског друштва и културе. Рад такође испитује како избор имена рефлектује друштвене контексте и теме које су важне за српску културу. Зоран Ђукановић и Саша Ракезић су такође познати истраживачи културолошких аспеката стрипа, али није нам познато да су директно објављивали радове који се баве анализом властитих имена у српским стриповима. Ова је тема покривена у њиховим ширим студијама о српским стриповима, али конкретне

библиографске јединице које се директно и искључиво односе на анализу властитих имена не постоје. Напоследку, Поповић и Николић (2017) се баве изазовима превођења културних референци у стриповима. Овај рад анализира на који начин културне референце, које су често дубоко укоренење у специфичном културном контексту оригиналног језика, могу бити адекватно преведене на други језик, а да се при том не изгуби првобитно значење и функција. Повезаност са анализом властитих имена у стрипу условљена је чињеницом да су властита имена често важне културне референце. Преводаца се суочава са изазовом да очува културну и емоционалну вредност имена. У том контексту, овај рад пружа важан теоријски и практични оквир за разумевање како се властита имена, као део ширих културних референци, могу преводити у стриповима. Стратегије које су ауторке предложиле за превођење културних референци могу бити директно примењене на превођење властитих имена у стриповима, како би се очувао њихов оригинални културни контекст.

Стрипови као медијум пружају могућност различитих начина читања и интерпретације. Било да је реч о наивном или научном, политичком, социолошком, филозофском или психоаналитичком приступу, ниједан од њих не би требало да буде унапред искључен. Стрипови готово увек морају бити посматрани у контексту специфичног историјског, идеолошког и културолошког оквира јер они одражавају одређено стање језика, културе и свести у датом временском периоду. Управо у томе лежи снага стрипа – у разноликости перспектива које омогућавају различита тумачења (Питерс 1998: 8–9). Љубитељи стрипа би требало да буду свесни тога да су чак и најистакнутији аутори у овој области често они који су озбиљно приступили језичким параметрима. Управо тај приступ допринео је високом квалитету њихових вербалних остварења (Питерс 1998: 148). Подсећамо да, као и у случају ономатопеја, графичке адаптације властитих имена чији језик порекла користи специфично писмо или нема писмо уопште зависе од фонетског уноса који одговара фонолошком систему циљног језика и на тај начин успоставља стабилну графичку верзију у њему (Раскин 2004: 375).

У складу са свим што је претходно наведено, предмет нашег рада је анализа властитих имена у стриповима, с посебним акцентом на лексичкосемантичке аспекте. Циљ је истражити како имена ликова у стриповима доприносе изградњи и карактеризацији ликова унутар једног наративног оквира. Иако транслатолошки проблеми нису примарни фокус овог рада, анализа културних референци релевантна је за разумевање лексичкосемантичких питања. Транслатолошка литература и мерила нису коришћени јер је наш примарни интерес лексичкосемантичка анализа. У раду се дају анализе којих није било у претходним истраживањима, што наш приступ чини иновативним. Лексичкосемантички елементи који нас у раду интересују односе се, пре свега, на представљање појединих корена властитих имена. На семантичком нивоу интересује нас испитивање значења имена и њихових конотација и асоцијација у контексту у којем се у стрипу налазе, често одражавајући карактерне особине, судбину или улогу лика у наративу. С морфолошког аспекта, у раду се интересујемо за саму структуру имена, укључујући њихове морфолошке компоненте тј. префиксе и суфиксе. С прагматичког становишта, разматрамо како се анализирана имена користе у наративу стрипа и како сам наратив утиче на њихову интерпретацију.

Овим приступом, наш рад пружа дубље разумевање начина на који властита имена функционишу у стриповима, док истовремено уноси нове увиде и унеколико обogaћује постојећу литературу из области ономастике и културолошких студија стрипа. Уосталом, властита имена представљају кључне елементе за разумевање историјских и културних контекста у којима су стрипови настали, доприносећи тако ширем схватању њихове улоге у овој наративно разиграној форми.

2. Употреба властитих имена у формату стрипа

Корпус овог истраживања чине властита имена у стрип-албуму *Асџерикс и Обеликс* на изворном језику, заједно са њиховим српским панданима. Стрип-албум *Асџерикс и*

Обеликс изабран је јер чини богат лингвистички предложак за анализу властитих имена. У оквиру овог рада одабрано је девет властитих имена као репрезентативни узорак, иако је током истраживања идентификовано више од њих стотину, с обзиром на то да су простор и могућности анализе у оквиру једног рада ограничени. Ипак, иако лимитиран, број одабраних имена омогућава лексичкосемантичку анализу, јер је сваки аспект личног имена, укључујући етимолошки, семантички, морфолошки и прагматички посебно разматран. Као што је наведено у уводном делу рада, овај приступ омогућава увид у начине на које властита имена доприносе изградњи наративне структуре и карактеризацији ликова, а истовремено доприноси разумевању њихове улоге унутар формата стрипа и њиховом утицају на интерпретацију друштвених аспеката приказаних у стрип-албуму *Асџерикс* и *Обеликс*.

Властита имена у одабраном корпусу играју кључну улогу у преношењу хумора и културолошких референци. Ова имена не служе само за идентификацију ликова, већ носе дубља одређења и често су формирана као игре речи које одражавају карактеристике и улоге ликова унутар саме приче. У контексту француске културе, ова властита имена имају специфичну комичну вредност, што њихово превођење чини изазовом, јер захтева дубоко разумевање оригиналног друштвеног контекста и креативност у адаптацији на циљни језик. Комично у стрип-албуму *Асџерикс* и *Обеликс* темељи се на француском хумору и елементима француске цивилизације и културе, што потврђује да је смех увек повезан са специфичном групом (Бергсон 2020: 8). Често се запажа да многи комични елементи нису лако преводиви са једног језика на други, јер су уско везани за обичаје и идеје одређеног друштва (Бергсон 2020: 9).

У стрип-албуму *Асџерикс* и *Обеликс*, властита имена плодови су маште самих аутора и представљају један од најважнијих комичних елемената и обележја овог француског ремек-дела. Ова имена често алудирају на комичне игре речи, у духу изворног језика, и готово увек у себи садрже сликовни и графички приказ ликова на које се односе. Имена као што су *Асџерикс* и *Обеликс* не само да служе

категоризацији ликова, већ уносе и додатну димензију хумора кроз своје звучне и визуелне асоцијације. Ипак, права природа властитих имена не може се у потпуности схватити ни на нивоу језичког система, ни на нивоу дискурса. Њихова својства и улога у наративу захтевају дубље когнитивно разумевање. Како Џонасон (1994: 15) истиче, властита имена функционишу на сложеном когнитивном нивоу, повезујући језичке структуре са менталним сликама и културолошким референцама. Ова дубља когнитивна компонента кључна је за разумевање комичног ефекта властитих имена у стрип-албумима.

Преиспитивање вредности властитих имена истовремено потпада у домен две дисциплине – лингвистике и филозофије. Цела једна грана лингвистике, позната као ономастика, посвећена је анализи и проучавању личних имена. Другим речима, као део лексике, властита имена су такође предмет проучавања лексикологије. Предмет лексикологије је специфичност семантичког садржаја имена у односу на значење опште лексике, јер се имена веома ретко мењају с обзиром на то да садрже депонована сазнања и информације о историји једног народа и језика, као и о њиховим миграцијама. Ово поставља важну основу за дубље анализе у контексту стрип-албума у којима властита имена носе значајне наративне улоге.

Често се наводи немогућност ових речи да уопште поседују значење, пошто имају способност номинације, али не и способност означавања (Драгићевић 2007: 23). Имена су сама по себи немотивисана и лишена семичке структуре јер функционишу као етикете које идентификују појединце без преношења додатних информација. Властита имена су семички празна јер је њихова улога таква да служе једино за именовање. Насупрот томе, надимачка имена поседују семичку структуру, јер нису права лична имена, већ су семички ближа заједничким именима (Драгићевић 2007: 32). Наиме, надимачка имена често преносе информације о особинама, понашању или улогама појединца у заједници, те су самим тим мотивисана и садрже специфичне асоцијативне и метафоричке компоненте. У стрип-албуму *Астирикс и Обеликс*, надимачка имена ликова носе додатне слојеве информација који доприносе њиховом обликовању и комичном ефекту. Ова непосредна

мотивисаност надимака омогућава дубље когнитивно и културолошко разумевање ликова, што је посебно важно у анализи њихове улоге у наративу. Оваква имена, изван контекста стрипа, била би лишена значаја које поседују, али у оквиру наратива *Астијерикса* и *Обеликса* играју суштинску улогу у преношењу културолошких вредности. Стога је у нашем истраживању реч о посебној врсти поетског *онима* који је свесно мотивисан и семантички контекстуализован.

Властита имена у анализираном стрипу семантички су контекстуализована, с обзиром на то да су именима ликова додељена својства која су усклађена са њиховим карактеристикама, функцијама и улогама у причи. Ова су имена пажљиво одабрана и формирана тако да одражавају историјске и лингвистичке аспекте француског језика и тадашњег друштва. На пример:

1. *Идефикс (Idéfix)*: име *Идефикс* је игра речи изведена из француског израза *idée fixe* и односи се на опсесију или фиксну идеју. Ово име готово савршено одговара природи малог тврдоглавог пса, који има јасан и непоколебљив став. На пример, када се мали Идефикс фокусира на нешто, попут праћења трагова, ниједан спољни фактор га не може одвратити од те намере. Његова одлучност и истрајност у овим ситуацијама изузетно осликавају његов карактер и сведоче о тачности имена које му је дато.

2. *Виталстатистикс (Vitalstatistix)*: име *Виталстатистикс* је такође игра речи изведена из израза *vital statistique* и односи се на важне демографске податке као што су рођење, смрт, склапање бракова, итд. Ово је име прикладно за поглавицу села који је изузетно важан за заједницу и носи одговорност за опстанак и добробит свих њених чланова. На пример, Виталстатистикс се често брине о потребама села, организује одбрану против Римљана и доноси важне одлуке које утичу на свакодневни живот становника галског сеоцета. Његова улога заштитника села јасно се одражава у имену које му је дато.

Јасно је, дакле, да су властита имена у овом стрип-албуму пажљиво одабрана тако да носе својства која су дубоко укореењена у културном и језичком контексту француског друштва. Ова семантичка контекстуализација омогућава читаоцима да одмах препознају и разумеју карактеристике и улоге ликова, чинећи причу привлачнијом и разумљивијом.

Подробнија анализа представљена у наредном делу рада показате да постоје значајна поклапања и подударности између имена ликова и њихове природе, односно улоге која им је додељена унутар самог стрипа. Ова врста интерпретације често се користи у фикционалној литератури, у којој аутор, уколико не пише историјске или документарне романи, може слободно да бира властита имена својих ликова како би код читаоца изазвао жељене реакције (Донасон 1994: 123). Стрип као специфичан формат има капацитет да ствара занимљива и иронична имена протагониста, која код изворног говорника изазивају смех.

С тим у вези, већина имена у овом стрипу прозирна је за просечног изворног говорника француског језика због њихове јасне етимолошке и семантичке структуре, која се ослања на познате лингвистичке и културолошке референце. На пример, имена попут *Астџерикс* и *Обеликс* садрже очигледне алузије на речи *звезда* и *обелиск*, што читаоца одмах асоцира на изразиту снагу и истакнутост ликова. С друге стране, имена ликова често су конструисана као игре речи које су изведене од познатих француских речи и суфикса попут *-икс*, што опет директно алудира на латински језик и римски период, а непосредно је препознатљиво и комично за француске читаоце. Поред тога, многа имена, као што смо већ напоменули, имају директну семантичку мотивацију која олакшава разумевање попут *Идефикса* и тврдоглаве природе малог пса. *Панорамикс* или *Вијалсјаишкс* су такође семантички транспарентна имена, јер њихове корене чине речи које су одмах разумљиве просечном француском говорнику и повезане су са њиховим улогама у причи. Надаље, ова имена често укључују хумористичне елементе кроз звучну сличност са свакодневним речима, што додатно олакшава

њихово разумевање и уживање у комичном ефекту који прозилази из такве игре речи. Ова прозирност омогућава француским читаоцима и говорницима да моментално схвате комичне и карактерне нијансе ликова које аутори желе да пренесу, чинећи ова имена значајним делом наративног и хумористичног успеха стрипа. Дакле, сматрамо да су властита имена у стрипу *Асџерикс* и *Обеликс* прозирна за просечног изворног француског говорника јер су аутори, очигледно, уложили велики напор да кроз једноставне игре речи и очигледне алузије у именима ликова створе слојеве дубоке асоцијације. Уместо компликованих загонетки, аутори су одабрали приступ који им омогућава да и најмлађи читалац и француски изворни говорник лако препозна хумор и контекст приче. Уосталом, зашто би ико претендовао да схвати прикривену иронију и латентне друштвене коментаре уколико не може лако да препозна очигледне игре речи?

У наредном одељку дајемо анализу одабраних властитих имена из стрип-албума, представљајући етимологију, семантичку мотивацију и контекст у којем се налазе, као и њихов допринос изградњи наративне динамике и обликовању ликова у причи.

3. Анализа корпуса

У овом делу рада, представимо девет властитих имена из стрип-албума *Асџерикс* и *Обеликс*, које смо изабрали за анализу. Кроз овај део истраживања испитаћемо етимолошки, морфолошки, семантички и прагматички контекст. Посебна пажња биће посвећена начину на који ова имена доприносе изградњи наративне динамике и моделирању ликова у причи. Анализирање ових властитих имена омогућиће нам да боље разумемо на који начин аутори овог стрип-албума користе лична имена као средство за преносење комичног ефекта, те како ова имена, заправо, утичу на интерпретацију ликова и разумевање радње унутар самог стрипа. Погледајмо следеће примере:

1. Ф: *Abraracourcix* (*à brasraccourcis*): име *Abraracourcix* је игра речи изведена из француског израза *à bras raccourcis*, што дословно значи *са скраћеним рукама*. Име је сложеница од речи *à bras* (рукама) и *raccourcis* (скраћеним) и повезано је са његовом физичком појавом – кратке руке су метафора за његову жестину коју испољава током борбе. У стрипу, када Гали нападну Римљане, поглавица *Abraracourcix* предводи напад, приказан са округлим стомаком и кратким рукама, што визуелно, тј. на графичком плану стрипа, поткрепљује име које му је дато. Ово име омогућава читаоцима да брзо препознају његов карактер и улогу. Штавише, наглашава његове физичке и борбене карактеристике на шалјив начин, што је у складу са општим тоном стрипа.

С: Имена која су одабрана да одговарају оригиналном имену галског поглавице у српском преводу јесу *Дрмајторикс*, *Врховникс* и *Тандарабтрикс*. *Дрмајторикс* потиче од жаргонског израза који се односи на шефа склоног томе да *йродрма* своје подређене и одговарајуће је име јер поглавица у стрипу често узнемирава становнике сеоцета својим одлукама. *Врховникс* долази од речи *врховник* што се односи на његову највишу позицију у сеоској власти. *Тандарабтрикс* потиче од глагола *тјандарити* што се односи на лупање и клопарање, а у пренесеном значењу односи се на особу која прича бесмислице. Сва три имена користе препознатљив суфикс *-икс*, који је уобичајен за имена у галском контексту стрипа. Име *Дрмајторикс* сугерише активног вођу и, нпр, доприноси изградњи наративне структуре приче тако што од поглавице чини непредвидивог лика који увек *йродрма* сеоску рутину осмишљеним акцијама, *Врховникс* наглашава његову позицију моћи, док *Тандарабтрикс* указује на његову склоност празним причама. Сва три имена осликавају локални колорит, омогућавајући читаоцима да брже препознају и разумеју улогу и карактер поглавице.

2. Ф: *Acidcloridrix* (*acidechlorhydrique*): Ово име изведено је из француског израза *acide chlorhydrique* и

директна је референца на хлороводоничну киселину, познату по снажној корозији. Име користи префикс *acid* и корен *chlor* уз додатак суфикса *-drix*. Ово име асоцира на киселину која нагриза и уништава, што одговара улози шпијуна који подрива и разара односе у галском селу. Такође, име преноси метафоричку слику моћног и деструктивног елемента, показујући у којој је мери овај шпијун опасан за Гале. На пример, када он покуша да посвађа становнике села, његово име одмах асоцира на улогу некога ко *најриза* пријатељства и сеоске добре односе, баш као што хлороводонична киселина разара метал. Ово име доприноси изградњи наративне динамике стрипа тако што чини лик шпијуна још опаснијим и перфиднијим.

С: Име *Лисичорикс* у српском преводу замењује оригинално име, али задржава суштину карактера. Наиме, име потиче од српске речи *лисица* и односи се на животињу познату по својој лукавости и превртљивости. Име је формирано додавањем суфикса *-орикс* чиме се задржава препознатљива форма имена у стрипу. Реч *лисица* у српском језику асоцира на некога ко је лукав и подмукао и то одговара улози шпијуна. Име такође преноси карактерне особине лика на начин који је природнији и разумљивији српској публици. На пример, када *Лисичорикс* поставља Галима замке, његова дела, заједно са именом, асоцирају на његову подмуклост, баш као што би се очекивало од лисице. С друге стране, доприноси изградњи саме приче јер осликава његову улогу опасног и деструктивног елемента у њој.

3. Ф: *Agécanonix*: Име *Agécanonix* у себи носи француски израз *âge canonique* и односи се на канонско доба односно дубоку старост. Израз потиче од грчке речи *канон*, тј. правило или пропис, у комбинацији са *âge*, односно доба. Име је формирано додавањем суфикса *-икс*, што је опет типично за галска имена у стрипу и задржава повезаност са оригиналом. С друге стране, име упућује на изузетно старог лика чији су живот и мудрост дубоко укорењени у његовом искуству.

Односи се на декана села који је доживео дубоку старост, а у складу је са његовом улогом у стрипу као лика који је учествовао у изградњи села и раздражљив је кад се ствари не одвијају по правилима. На пример, када *Agécanonix* изрази своје незадовољство због промена у селу, његово име одмах асоцира на дубоку повезаност са традицијом и правилима постављеним кроз историју. Његово име јасно дефинише његов карактер као чувара традиције, додајући дубину и хумор кроз његову старост и мудрост.

С: Имена *Клецовикс* и *Геријајџрикс* у српском преводу понуђени су као еквиваленти за *Agécanonix*. Име *Клецовикс* потиче од глагола *клецајџи* који се односи на несигурно ходање због старости или повреде, док име *Геријајџрикс* долази од речи *џеријајџрија*, тј. медицинске гране која се бави здрављем старијих особа. Морфолошки, оба имена задржавају доследност додатим суфиксом *-икс*. Ипак, име *Клецовикс* асоцира нас на стару особу која тешко хода, док име *Геријајџрикс* асоцира на старост и медицинску бригу о старијима. Прагматички, оба имена преносе идеју старости и мудрости лика, задржавајући комични ефекат оригинала. На пример, у једној сцени *Геријајџрикс* седи на клупи испред своје куће, држећи штап у руци и жали се на нову генерацију Гала који не поштују традицију. Његово име у овом случају упућује на његову улогу као најстаријег и најмудријег у селу. Исто тако, име *Клецовикс*, нпр, одговара сцени у којој он учествује у скупу села док његово име одражава визуелну и семантичку слику: полако се креће са штапом, колена му клецају и сваки му је корак несигуран. Дакле, оба ова имена осликавају његову старост и физичку слабост, али истовремено и важну улогу у заједници коју он као чувар традиције и мудрости поседује.

4. Ф: *Astérix*: Име *Astérix* етимолошки потиче од латинске речи која се односи на звезду, симболички представљајући малог, али значајног лика у причи. Име је кратко и звучно, са препознатљивим суфиксом *-ix*.

Ово име асоцира нас на звезду водиљу, указујући на његову улогу главног јунака који своје саборце води из једне авантуре у другу. Указује такође на његову херојску природу појачану његовим физичким карактеристикама и понашањем. На пример, у једној сцени, *Astérix*, иако ниског раста, својом памећу и храброшћу успева да надмудри римске војнике и спасе своје село. Његово име, дакле, асоцира нас на његову улогу звезде водиље која усмерава и мотивише своје саборце.

С: *Астџерикс*: Пошто је име главног јунака сачињено од истог корена у оба језика, превод његовог имена готово да је преузет из оригинала. У овом случају, анализа се готово у потпуности поклапа са горенаведеним. У неким старијим преводима *Астџерикс* је познат и као *Звездоје*, мада се овај избор није задржао у савременијим издањима. Ово име доприноси изградњи наративне структуре, чинећи *Астџерикса* централним и незаборавним ликом који води Гале кроз бројне авантуре.

5. Ф: *Cetautomatix* (*c'estautomatique*): име *Cetautomatix* потиче од француског израза *c'est automatique* и односи се на нешто што се одвија аутоматски. Реч је о сеоском ковачу, снажном и раздражљивом лику који се стално жали на мирис и свежину рибе у селу. Морфолошки, име користи уобичајен суфикс *-ix* задржавајући лакоћу препознавања. Оно упућује на аутоматску природу његовог рада као ковача, односно на то како брзо и ефикасно обрађује гвоздене предмете по наруџбини. Име такође преноси идеју његове професионалне вештине и брзине у извршавању задатака. На пример, у једном тренутку, он прима наруџбину за нови мач и одмах почиње са радом, обрађујући гвожђе великом вештином и брзином. Његово име не односи се директно на његов изглед, већ на његову професионалну ефикасност што је у складу са његовом улогом ковача у селу.

С: *Ауџомаџикс* – *Мајџиорикс*: Први превод имена мотивисан је оригиналом. С обзиром на то да српски језик познаје реч *ауџомаџски* у значењу да се нешто догађа по аутоматизму, односно механички, значењска

веза је очигледна. С друге стране, други преводни еквивалент потиче од српске речи *мајстор* и односи се на особину онога који је вешт у свом послу. Морфолошки, оба имена опет задржавају типичан суфикс *-икс*. Међутим, док *Аутиомаиџикс* указује на механичку природу његовог рада, *Мајсториџикс* указује на мајсторство у занату. Прагматички, оба имена преносе идеју брзине, ефикасности и вештине у извршавању задатог посла. Оба имена такође доприносе изградњи саме нарације, јер се као и *Аутиомаиџикс*, и *Мајсториџикс* често у стрипу може видети са ковачким чекићем преко рамена, увек спреман на тежак рад пружајући читаоцима јасну слику његовог лика.

6. Ф: *Fauryelatax* (*fautpayerlataxe*): Име *Fauryelatax* етимолошки потиче од француског израза *faut payer la taxe*, што значи *мора се њлатиџиџи њорез*. Име је, дакле етимолошки, директна референца на потребу за плаћањем пореза, што није очигледно повезано са ликом у причи. Као и у претходним именима, уочљива је доследност коришћењем суфикса *-икс*. Са семантичког становишта, име се односи на плаћање пореза, што може упућивати на лика који прихвата римске законе и системе, укључујући и новчани данак. С друге стране, односи се на јединог војника који ужива у римским оброцима и хвали римску храну као сјајну и укусну. Његово име, иако наизглед нема директну везу са његовом љубављу према храни, може иронично указивати на његову спремност да прихвати римска правила, укључујући порезе и оброке, као део живота у легији.

С: *Тенисман*: Док оригинал потиче од француског израза *мора се њлатиџиџи њорез*, српски превод имплицитно садржи идеју рекетирања, што је озлоглашена, али позната делатност у српској култури и односи се на незаконито присвојен новац изнудом. Иако име *Тенисман* нема директну везу са оригиналним изразом, оно асоцира на тенис као спорт, што се у жаргонској лексици повезује са рекетирањем. На морфолошком плану, име је једноставно и лако препознатљиво јер задржава суфикс *-ман*, који дословно упућује на *човека који игра*

ѿенис. Као што смо навели, име имплицитно упућује на рекетирање и осликава лика који је склон незаконитим активностима. Прожето је слојевима ироније и хумора јер представља лика који је прилагодљив и спреман да прихвати готово све римске законе, па и имплицитне незаконите активности. Дакле, може се рећи да се користи донекле као метафора за његову прилагодљивост и склоност незаконитим радњама.

7. Ф: *Obélix (obélisque, obèle)*: Име *Obélix* етимолошки потиче од речи *obélisque* и односи се на високу и импозантну грађевину, а истовремено указује на његову физичку појаву. У себи садржи препознатљив суфикс *-икс*. Име се односи на снажног и великог лика, што је у потпуности у складу са његовом улогу у причи као јаког и непоколебљивог Гала. Сугерише такође његову надљудску снагу и издржљивост, која је од кључне важности за препознавање његовог карактера и доприноси комичном тону стрипа. На пример, у сценама у којима *Obélix* са лакоћом подиже огромне камене блокове, показује нам у којој је мери његово име уско повезано са његовом улогом у причи, наглашавајући његову снагу и значај као Астериксовог верног сапутника и сапатника.

С: *Обеликс*: Превод имена Астериксовог најбољег пријатеља у српском језику такође означава монолит са четири странице који се сужава при врху. Док у француском контексту, постоји и асоцијација на реч *obèse* која сугерише његову гојазност, та се нијанса у преводу изгубила, али остаје асоцијација на импозантну појаву његовог лика. У сцени у којој *Обеликс* са невероватном лакоћом баца римске војнике у ваздух, његово се име јасно односи на његову величину и снагу, попут обелиска који доминира пејзажом. Ово име доприноси изградњи наративне структуре стрипа јер је *Обеликс*, поред Астерикса, централни јунак приче чија физичка моћ у великој мери улива комични ефекат у причи.

8. Ф: *Orthopédix (orthopédique)*: Име *Orthopédix* етимолошки је изведено од речи *orthopédie*, која се односи на медицинску грану ортопедије. Име

стандардно задржава суфикс *-ix*, а асоцира на лечење, у складу са ортопедијом. У стрипу има комичну ноту јер је реч о крчмару који грешком добија поклон од Цезара. Име преноси идеју о његовом карактеру јер крчмар носи име које се односи на медицинску професију. На пример, у сцени у којој он добија поменути поклон од Цезара, комични елемент је видљив тако што је очигледно да крчмар није повезан са медицином, већ са угоститељством. Комично је да човек са именом које упућује на ортопедију добија такав поклон грешком, чиме се такође наглашавају случајне околности које су карактеристичне за авантуре Астерикса и Обеликса.

С: Лозовик: Понуђени преводни еквивалент представља пример преводиоачеве умешности. Име је изведено од именице *лоза*, која у српском језику упућује на лозовачу, тип ракије добијене дестилацијом гроздја. У српској култури присутна је као симбол алкохолног пића и традиционалне медицине. Морфолошки, име поседује стандардни суфикс *-икс*. Међутим, на семантичком плану, име *Лозовикс* односи се на лозовачу, ракију која се користи у различите сврхе: за лечење, дезинфекцију и, напослетку, утапање сваке врсте туге. Овај асоцијативни спектар даје имену дубљу семантичку димензију. Наиме, име преноси идеју о његовој везаности за традиционалне вредности и употребе лозе у српској култури, прожимајући слојеве хумора и локалног колорита. На пример, у сцени у којој *Лозовикс* као крчмар нуди својим гостима лозовачу као лек за све њихове невоље, не само да његово име преноси карактерне особине лика, већ додаје и хумористичну ноту кроз игру речи и културну референцу. Ово име нарочито доприноси моделирању наративне динамике приче јер читаоцима пружа јасну и забавну слику лика који симболизује народну мудрост и традицију, док истовремено обогаћује причу кроз локалну културну асоцијацију.

9. *Ф: Raporamix (raporamique):* Име главног сеоског друида који справља чаробне напитке потиче од француске речи *raporamique*, тј. *јанорамски* или

свеобухватиан. Задржан је типичан суфикс *-икс*. Име се односи на панорамски поглед и свеобухватно знање, што одговара улози друида који надгледа цело село и увек зна шта се дешава. На прагматичком плану, име указује на његову мудрост и свеобухватно познавање ствари у селу. На пример, у сцени у којој он прави чаробни напиток, уочљиво је да примећује све оно што се у селу у том тренутку дешава, па његово име одмах упућује читаоца на његову способност да све види и све зна. Друид је дакле кључни чувар знања и мудрости у заједници и важан је за одржавање реда и мира у селу.

С: Асириникс – Аналејџикс – Панорамикс – Чудомикс: Српска верзија галског друида располаже са више преводних еквивалената. На етимолошком плану, име *Асириникс* потиче од речи *асиирин*, широко распрострањеног лека, док *Аналејџикс* долази од *аналејџик*, лека за ублажавање болова. *Панорамикс* задржава изворно значење које долази од француске речи, а *Чудомикс* је добијен од речи *чудо* и *микс* и односи се на његову способност прављења чаробних напитка. Сви понуђени еквиваленти у себи задржавају препознатљив суфикс *-икс*. На семантичком плану, *Асириникс* и *Аналејџикс* односе се на лекове који враћају здравље, *Панорамикс* се односи на друидов свеобухватни поглед и знање, док *Чудомикс* истиче његову способност да збрчка магичне препарате. Сва имена преносе идеју друида као важног лика који својим знањем и умећем доприноси благостању села. На пример, када *Асириникс* прави чаробни напиток и дели га становницима села, његово име асоцира на лек који враћа здравље. Име *Аналејџикс* такође преноси сличну поруку, у оним ситуацијама у којима друид пружа помоћ и олакшање, док *Чудомикс* истиче његову магичну вештину прављења чаробног напитка, по којима су Гали познати и који им даје надљудску снагу. Сви понуђени преводи доприносе изградњи нарације тако што пружају дубље разумевање и хумористичан поглед на улогу друида у галској заједници.

4. Закључак

У раду смо анализирали властита имена у стрип-албуму *Асџерикс* и *Обеликс*, с посебним акцентом на лексичкосемантичким карактеристикама. Циљ рада био је да се анализира на који начин имена ликова доприносе изградњи наративне структуре и карактеризацији ликова унутар наративног оквира.

У уводном делу, поставили смо основу за наше истраживање, нагласили важност властитих имена у историјском и лингвистичком контексту и представили претходна спроведена истраживања у вези са овом темом. Други део рада бави се конкретном анализом девет одабраних имена из стрип-албума. Представили смо етимолошки, морфолошки, семантички и прагматички план ових имена, показујући на који начин свако име доприноси моделирању ликова и формирању наратије. Примерима смо илустровали како имена као што су *Асџерикс*, *Обеликс*, *Панорамикс*, *Лозовикс* итд, богате овај наратив и прожимају причу својим асоцијацијама и културолошким референцама.

Наше истраживање показало је да властита имена у стриповима не само да служе идентификацији ликова, већ у себи истовремено носе значајне семантичке и културолошке слојеве. Ова анализа омогућава дубље разумевање начина на који властита имена функционишу унутар формата стрипа и пружа нове увиде у то каква је улога ових имена у таквој врсти формата. Можемо рећи да властита имена у стрипу *Асџерикс* и *Обеликс* представљају изузетно важне наративне алате који доприносе разумљивости приче и приближавају је читаоцима. У крајњој линији, наше истраживање властитих имена у стриповима открива дубоку и разнолику структуру комичног, културолошког и лингвистичког значаја, чинећи ова имена кључним елементима који обликују и расветљавају наративну динамику стрипа.

Уосталом, можемо закључити да форма стрипа егзистира као богато подручје за истраживање људске креативности и очување културног и лингвистичког наслеђа.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Били, Пјер-Анри. *Dictionnaire des noms de lieux de la France*. Paris: Errance, 1994.
- Били, Пјер-Анри. *Les noms des personnes sur le territoire de la Gaule romaine*. Paris: Éditions du Comité des travaux historiques et scientifiques (CTHS), 2001.
- Вујаклија, Милан. *Лексикон сџираних речи и израза*. Београд: Штампар Макарије, 2011.
- Доза, Албер. *La géographie des noms propres*. Paris: Delagrave, 1926.
- Доза, Албер. *Les noms des personnes: origine et évolution*. Paris: Delagrave, 1928.
- Драгићевић, Рајна. *Ономастџика и лексиколоџија*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.
- Драгићевић, Рајна. *Личне именице у савременом срџском језику*. Београд: Завод за уџбенике, 2003.
- Драгићевић, Рајна. „Семантичка структура српских личних имена”. *Зборник Маџице срџске за филолоџију и линџвистџику*. Нови Сад: Матица српска, 2007. књ. 50, 23–45.
- Драгићевић, Рајна. „Етимологија српских имена и презимена”, *Јужнословенски филолоџ* (2010): 98–120.
- Драгићевић, Рајна. *Ономастџичке сџудије у срџској линџвистџици*. Нови Сад: Матица српска, 2015.
- Ердељановић, Јован. „О пореклу и значењу старих српских имена”. *Гласник Срџској еџноџрафској друшџтва*. Београд: Српска краљевска академија, 1930, књ. 16, 56–79.
- Ердељановић, Јован. „Антропогеоџрафска испитивања у области српских имена”. *Срџски еџноџрафски зборник*. Београд: Српска краљевска академија, 1934, књ. 20, 112–135.
- Ивић, Павле. „Лексџика и ономастџичка истраживања у српском језику”. *Зборник Маџице срџске за филолоџију и линџвистџику*. Нови Сад: Матица српска, 1971, књ. 14, 123–138.
- Ивић, Павле. „Језичка структура и развој српских имена”. *Балканолошџки инстџитут САНУ*. Београд: Балканолошџки институт САНУ, 1983, књ. 9, 78–95.
- Касањ, Жан-Мари, и Мариола Корсак. *Guide des prénoms*. Paris: Larousse, 2002.
- Касањ, Жан-Мари, и Мариола Корсак. *Dictionnaire des prénoms: plus de 3000 prénoms, leur origine, leur histoire, leur évolution*, Paris: Larousse, 2006.

- Лома, Александар. „О етимологији неких словенских имена”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад: Матица српска, 1992, 35 (1), 27–45.
- Лома, Александар. „Старосрпска лична имена у светлу словенске етимологије”. *Глас САНУ*. Одељење језика и књижевности. Београд: Српска академија наука и уметности, 1998, књ. 49, 95–120.
- Лома, Александар. „Етимолошке студије српских имена”. *Српски етнографски зборник*. Београд: САНУ, 2000, књ. 56, 45–70.
- Лома, Александар. „Имена у српској историјској и митолошкој традицији”. *Балканолошки институт САНУ*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2005, књ. 18, 123–150.
- Милићевић, Милош. *Српска имена и презимена*. Београд: Српска књижевна задруга, 1982.
- Морле, Марија-Тереза. *Les noms des personnes sur le territoire de l'ancienne Gaule du VIe au XIIe siècle : leur formation, leur développement*. Paris: CNRS Editions, 1985.
- Морле, Марија-Тереза. *Dictionnaire étymologique des noms de famille*. Paris: Perrin, 1997.
- Питерс, Бенуа. *Lire la bande dessinée*. Paris: Flammarion, 1998.
- Поповић, Наташа и Јелена Николић. « La traduction des références culturelles dans les bandes dessinés ». Нови Сад: *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду*, Нови Сад, 2016, 357–378.
- Раскин, Лидија. « De la traduction des noms propres: application au cas de la bande dessinée ». *Anales de Filologia Francesca*, Murcia, 2004, 12, 371–382.
- Чекић, Јован. „Имена и идентитет у српским стриповима”. *Зборник радова Филолошкој факултету*. Београд: Филолошки факултет универзитета у Београду, 2015, 45–62.
- Чекић, Јован. „Ономастика у српским стриповима: културолошки и семантички аспекти”. *Српски језик и култура*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2017, бр. 12, 89–104.
- Донасон, Керстин. *Le nom propre: constructions et interprétations*. Belgique: De Boeck Supérieur, 1994.

Jelena Kitanović

PANORAMIX OU ASPIRINIX, TANDARABRIX OU
DRMATORIX, GÉRIATRIX OU KLETSOVIX :
LES NOMS PROPRES DANS LA BANDE DESSINÉE
ASTÉRIX ET OBÉLIX

Résumé

Dans cet article, nous examinons les noms propres dans l'album de bande dessinée Astérix et Obélix. L'intérêt principal porte sur l'aspect lexical-sémantique, et l'objectif est d'explorer comment les noms des personnages contribuent à la formation de la narration et à la caractérisation des personnages dans la bande dessinée. En appliquant une méthode descriptive, nous avons analysé neuf noms sélectionnés d'un point de vue étymologique, morphologique, sémantique et pragmatique. En passant en revue les recherches antérieures, l'importance des noms propres dans le contexte historique et linguistique est soulignée, tout en illustrant comment ils enrichissent la narration à travers des associations et des références culturelles. Les résultats attendus montreront que les noms propres dans la bande dessinée ne servent pas uniquement d'identificateurs, mais qu'ils contiennent des dimensions sémantiques profondes. Les résultats montreront également que ces noms sont des outils narratifs clés qui rendent l'album Astérix et Obélix plus accessibles aux lecteurs. Les futures recherches devront se concentrer sur l'analyse des noms propres dans d'autres bandes dessinées françaises importantes, afin de déterminer l'existence de tendances et de schémas similaires dans leur utilisation.

Mots-clés : langue française, langue serbe, linguistique, onomastique, bande dessinée, noms propres

Иван Зечевић*
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
УДК 316.323.72:613.2
DOI: 10.7251/LIK2415129Z
Рад примљен: 28.5.2024.
Рад прихваћен: 17.7.2024.

ХРАНА КАО ОСНОВА ЗА НОВУ КЛАСНУ РАЗЛИКУ (С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ПОСТСОВЈЕТСКИ ПРОСТОР)

После пада Берлинског зида, у Источној Европи почела је ера у којој је једна идеологија нестала а друга се појавила. Идеологију социјализма (комунизма) заменила је идеологија потрошачког друштва. Због интеграције у глобалну (капиталистичку) привреду, ове земље су промениле и навике у исхрани. У раду се истражују теоријске могућности живота у доба када и храна поприма идеолошке карактеристике, ствара, умножава и генерише разлике и класне поделе. Припадници одређених друштвених класа преко исхране граде аутентичну класну свест и формирају идеологију која ту свест стимулише, негује и одржава. Формира се идеологија здравог живота: здрав живот постаје политички програм многих друштвених покрета. Дијета постаје фактор који одређује статус. Начин исхране и врста хране одређују друштвени положај, репрезентују начин живота и квалитет живљења. Јављају се најмање три основне класе дефинисане исхраном: „органска” класа, класа „хибрида” и „генетски модификована” класа. У Западном друштву можемо видети да храна постаје класна одредница које су људи свесни, као што је приказано у чланку „Храна и класа: да ли оно што једемо одражава британску друштвену поделу?” (Smithers 2015). И државе овом питању придају значај, спроводећи програме производње хране као геостратешке пројекте за позиционирање у свету, попут Русије.

Кључне речи: класни положај, исхрана, класни идентитет, идеологија, животни стил.

---

* Докторант и демонстратор на Одељењу за социологију Филозофског факултета Универзитета у Београду; ivanzecevic@gmail.com, ivan.zecovic@f.bg.ac.rs.

1. Увод

О класама

Иако термин „класа” није био широко коришћен све до раног 19. века, замењујући термине као што су „ранг” и „ред” за описивање великих хијерархијских група у друштву, он је данас релевантан на много начина. Првобитно, његова употреба је одражавала промене у структури западноевропских друштава након индустријских и политичких револуција касног 18. века. Термин је коришћен, на пример, да би се описало раслојавање феудалних друштвених слојева, који су замењени новим друштвеним групама – трговцима и индустријским капиталистима и урбаном радничком масом – које су настале из власништва над капиталом и идеологије која је уследила (Britannica 2024).

Друштвена класа је једна од најважнијих позадинских варијабли у социологији. Данас су многа друштва прихватила егалитарне принципе да су сви људи правно једнаки и да формално не би требало да постоје класе. Без обзира на то, класе постоје, и то чак и у државама и системима који настоје да елиминишу све друштвене разлике из идеолошких разлога, понекад кроз драстичне мере, као што су социјалистичка друштва (Broom & Selznick 1977:158–160).

Прецизне дефиниције класа и њихова класификација у појединим друштвима често зависе од специфичних географских, економских, културних и других околности одређеног друштва, као и од идеологије и теорије аутора који су проучавали класу (Breen & Jonsson 2005: 224). На пример, Маркс види класу као укоренењу у економском поретку, док Вебер ту исту класу види као систем стратификације који се састоји од три поретка – економског, социјалног и политичког (Антонић 2022).

Друштвене класе су скуп субјективно дефинисаних концепата у друштвеним наукама и политичкој теорији заснованих на моделу друштвене стратификације у коме су људи подељени на различите хијерархијске друштвене категорије, углавном на горњу, средњу и нижу класу. При одређивању класе често се користи субјективна техника, особе се питају

да наведу друштвену класу којој припадају, или им се даје листа друштвених класа и тражи се да означе којој припадају (Centers 1949: 77). Но, данас ће неком јасније бити да ли је веган или вегетаријанац, него да ли припада плавом или белом оковратнику или још замршеније да ли се осећа припадником више средње или више ниже класе.

Управо у смислу субјективно дефинисаног концепта, покушаћемо да класној анализи савременог друштва приступимо на другачији начин. Одувек је постојало парадигматско питање: која је теоријски и практично најрелевантнија класна подела. Према Кларку и Липсету (Clark & Lipset 2001), класа је постала експлаторно недовољна категорија последњих деценија јер су традиционалне хијерархије демонтиране и нове друштвене разлике су се појавиле те се говори о „смрти социјалних класа”. „Признаје се да се друштво убрзано мења, да се и класе мењају” (Антонић 2022: 88), зато је потребно да се класна анализа учини довољно флексибилном да може да прати убрзане друштвене промене и њену динамику.

Иако у социологији има много термилошких модалитета да се изразе и представе друштвене разлике и слојевитости, определили смо се за термин класе, а не рецимо слоја, јер је управо он „за социологе остао најзначајнија скупина у савременим друштвима” (Антонић 2022: 88). Сматрамо да су ове разлике које производи исхрана у својој суштини вишеслојне и њихово исходиште није само у производњи и потрошњи, већ се прелива и у систем вредности, идеологију, стил и начин живота, па чак и у нешто што све то надилази у смислу људског стремљења ка бесмртности или трансхуманизму, где се исхрана посматра као нужни инструмент, тј. предуслов да се тај тренутак доживи.

Заиста, класе се формирају зато што су поделе фундаменталне, хијерархијски структурисане и утемељене друштвеним склоностима, при чему одређене групе имају већи приступ висококвалитетној и нутритивно богатој храни, док су друге због економских, друштвених и политичких фактора потиснуте на мање хранљиву, а понекад чак и штетну исхрану. У постсовјетским земљама потрошња хране је добила облик упадљиве потрошње, при чему су богати могли да приуште висококвалитетну храну, док се

сиромашни носе са јефтинијим и често нездравим производима. Извештај *Међународне кризне групе* (2020)¹ о безбедности хране у Централној Азији такође наглашава растући јаз између богатих и сиромашних у погледу приступа квалитетној храни. Испитујући такве примере, надамо се да ћемо показати важност разумевања улоге хране у стварању и одржавању класних подела.

Видећемо да данас у исхрани постоји оно што Марк дефинише као класну свест, као што постоји и разлика између „класе по себе” и „класе за себе”. Тако рецимо, вегетаријанци имају развијену свест о властитом положају у друштву, поткрепљеном идеологијом здравог живота, и не само то, њихова свест није само у односу на друштво већ и на природу у форми еколошке свести, која иницира социјалну акцију у форми учешћа у социјалним покретима и протестима за очување природе, заштиту животиња и сл.

У овом раду ћемо истражити могућности примене класне анализе засноване на исхрани. Идеја, на први поглед помало приземна, да се класе могу дефинисати у смислу начина на који се људи хране, указала на важну диференцијацију која постаје једна од темељних разлика између људи, како у појединачним друштвима тако и на глобалном нивоу. Положај у потрошњи хране сада је по својој фундаменталној природи и важности упоредив са позицијом у смислу богатства или власништва над капиталом или средствима за производњу, или модерније речено, степеном образовања, културним капиталом, и сл. Заиста, разлог за ово поређење указује на појаву веома важних разлика и подела које се појављују и слуте на велике промене у будућности.

Капитал је био ограничен ресурс, али је то било због друштвених фактора и првенствено условљено друштвеном организацијом, док је храна условљена природним претпоставкама и ресурсима. Постаје све очигледније да ће храна бити још вреднија и значајнија у будућности, посебно када упоредимо демографски раст са ограниченим природним ресурсима и лимитираним друштвеним компетенцијама, односно социјалним потенцијалима.

---

1 International Crisis Group. (2020). *Central Asia: Food Security in the Context of Socioeconomic Disparities*.

У јеку актуелних кризних дешавања и глобалних превирања, лакше и очигитије видимо да капитал и новац губе вредност и да постају предмет неконтролисане хиперпродукције, односно инфлације, док храна све више добија на вредности и реткости.

Країшак їреїлед сврхе и їлавних їаачака рада

Сврха овог рада је да испита улогу хране у друштвеном животу и њену везу са идентитетом, класом и политиком. Рад ће у обзир да узме промене у потрошњи и производњи хране и начин на које оне доприносе настајању нових друштвених класа и хијерархија заснованих на исхрани. Такође, осврнућемо се и на значај хране у руској политици и националном идентитету, укључујући њену употребу као политичког оруђа за промовисање националних интереса и утицај на спољну политику.

Када посматрамо утицај хране као једне аутентичне одреднице класе морамо указати на значајне разлике, па чак и супротности у одређеним периодима. У зависности од ових периода односа Запада и Русије зависе и односи према конзумеризму и промоција специфичних вредности. На пример, забрана увоза хране из Западних земаља из 2014. године, као одговор на санкције везане за украјинску кризу, јасно то осликава. Поменуто 2014. годину узимамо и као маркер који најоштрије раздваја два периода геополитичких односа између Русије и Запада, а који неоспорно утичу и на тему и феномен који посматрамо.

Избор хране постао је чин вертикалне друштвене подвојености и диференцијал малих разлика кроз које појединци могу да саопште и покажу свој статус, укусе и стил живота. Како једна докторска дисертација лепо дефинише, постају све значајнија питања „ко је купио шта, где, када, зашто и како” (Perrotta 1996: 13). Храна у друштву постаје више него пуко средство за живот; стил исхране служи као снажан маркер друштвеног идентитета. Припадници одређених друштвених класа кроз исхрану стварају и стичу класну свест и формирају идеологију која ту свест стимулише, негује и одржава.

У склопу рада приказана је аутентична класна подела у форми мисаоног експеримента која на неки начин треба да подстакне и провокативно скрене пажњу на значај теме и могуће шире друштвене последице која она може да има. На крају, рад има за циљ да пружи боље разумевање односа између хране, културе и друштва и укаже на глобалне појаве нових класних подела заснованих на потрошњи хране које ће све више делити човечанство у будућности.

*Постсовјетска ера и њена трансформација
у појтрошачко друштво*

Распад Совјетског Савеза 1991. означио је крај ере социјализма и почетак нове ере у историји Русије. Земља је прешла са централно-планске на тржишну економију и прихватила капитализам, што је довело до значајних промена у различитим аспектима руског друштва. Једна од најзначајнијих промена била је транзиција ка потрошачком друштву које карактерише широка доступност и потрошња добара и услуга, укључујући и прехранбене производе.

Тржишна економија и потрошачка култура су виђени као прилика за стварање нових субјективитета и нових идентитета на постсовјетском простору (Gurova 2008: 29). Примећујемо да је ову промену карактерисала брза приватизација државних предузећа, тј. либерализација тржишта и успон нове, тржишно оријентисане средње класе. Ова приватизација је била неправедна у погледу већинског становништва и знатно је урушила њихов положај. Приватизација у Русији је довела до стварања нове класе олигарха, која је практично преузела државу (Sakwa 2017: 9) и користила коруптивне методе за стицање богатства и моћи која се транспоновала на остале сфере друштва попут политике (Sakwa 2017: 158). Управо ове новоформиране највише класе су прихватиле западне вредности капиталистичког друштва које су промовисале заједно са начином живота. Можемо рећи да је нова средња класа културно, психолошки и идеолошки обликована под утицајем западних вредности и економске пропаганде одређених стилова живота. Медији су одиграли кључну улогу у промоцији потрошачког начина

живота, користећи рекламу и забавне садржаје за обликовање нових вредности. Руси су све више изложени западним техникама оглашавања и маркетинга, тако су са рекламним слоганима² стигле и нове вредности (Katermina & Buyanova 2020: 439-441; Sakwa 2018). Ово је довело до новог облика друштвене интеракције, јер људи више нису дефинисани њиховим односом према држави и њеној идеологији већ њиховим изборима као потрошача и њиховом способношћу да се крећу у новој тржишној економији, с великим питањем колико су заправо у том простору били (не)слободни.

Неминовно је да је прелазак из једног друштвено економског система у други изазвао тектонске промене у свим областима економије, политике и културе. Промене у исхрани су биле неминовне и јасно се указују као нераскидива веза између хране и транзиције ка потрошачком друштву. Показаћемо како су се потрошња и производња хране трансформисале, са посебним освртом на Русију после распада Совјетског Савеза и како је храна постала суптилан маркер друштвеног статуса и класног идентитета. Такође ћемо анализирати улогу коју храна данас игра у руској политици и идентитету. Надамо се да ћемо овим радом бар делимично осветлити узајамност феномена исхране и социјалне класе и указати на сложену и динамичну природу хране и начине на које она одражава шире друштвене промене.

2. Појава класних разлика у вези са храном у такозваним друштвима у транзицији

Увидели смо да је прелазак са социјалистичког на капиталистички систем довео до појаве нових класних разлика заснованих на потрошњи хране. Један од главних разлога за појаву ове разлике је био и крах централно-планске привреде која је обезбеђивала основне прехранбене производе по субвенционисаним ценама, што је омогућавало

2 Слогани попут: „Нова генерација бира Пепси!” (Pepsi); „Узми све од живота!” (Coca-Cola); „Добродошли у државу Марлборо” (Marlboro) и њима слични.

релативно једнак приступ храни за све грађане. Међутим, са преласком на тржишну економију, појавиле су се значајне неједнакости (Gille 2016: 89, 135; Saylor Foundation 2020). У Источној Европи и бившем Совјетском Савезу, транзиција је донела значајне промене у доступности и квалитету хране. У земљама као што су Русија, Пољска и Мађарска, пораст неједнакости у приходима довео је до значајних разлика у исхрани између богатих и сиромашних. Богатији слојеви конзумирају више меса, воћа и поврћа, док сиромашнији слојеви остају зависни од јефтинијих угљених хидрата и процесиране хране (Abe et al. 2013: 1930).

У овом одељку посветићемо више пажње како је начин производње хране моделовао исхрану и постао фактор који креира статус и даље дефинише и продубљује нове класне разлике у друштву. Уочљиво је да све креације природе, начин производње и врста хране одређују клише, стил и модел живота у свету и да ова разноликост и диференцијација доводи до формирања најмање три сегментарне поделе дефинисане исхраном заснованом на производном процесу: органска производња хране; производња заснована да хибридима тј. природном сортном укрштању и генетски модификована производња са свим облицима артифицијелног инжењеринга над природом.

Значајно је и указати на пораст идеологија здравих стилова живота које све више преовлађују и како оне заправо јачају и оснажују друштвене неједнакости представљајући здраву исхрану као ствар личне одговорности, док са друге стране оне постају етаблирани елементи који још више продубљују структурални проблем све веће опште неједнакости.

Пресликавање Западног модела живљења заправо је и копирање његових проблема, противуречности и опасности, попут оних које већ у том простору одавно егзистирају. Тако на пример у Сједињеним Америчким Државама, пораст конзумације органске хране и учешће у фитнес програмима постали су статусни симболи. Богатији слојеви друштва могу себи приуштити чланство у скупим теретанама и куповину органских производа, док сиромашнији слојеви остају зависни од јефтиније, висококалоричне и

нутритивно сиромашне хране (Fielding-Singh 2021: 113; Drewnowski & Specter 2004).

Уколико, на пример, упоредимо луксузне ресторане видећемо да они постају глобално стандардизовани и да носе симболичку форму луксуза, престижа и социјалног исказа у форми саопштавања друштвеног положаја и статуса другима. Тако „Белуга”, московски луксузни ресторан специјализован за кавијар и руску кухињу, који се налази у близини Црвеног трга и нуди изузетно искуство вечере са фокусом на најбоље руске специјалитете, наплаћује један оброк између 160 и 240 долара и упоредив је са, рецимо, „*Eleven Madison Park*” рестораном у Њујорку који је један од најпрестижнијих у свету и који је познат по свом дегустационом менију и иновативним приступима класичним јелима која се могу пробати по цени од око 330 долара. Ова два ресторана стандардизују не само цене већ и престиж, луксуз, и све оно што треба да истакне посету оваквим местима у виду симболичких форми.

Присутно је ширење западног модела статусне потрошње, која није била на тај начин социјално промовисана, истицана и рекламирана у социјалистичким друштвима. Можемо запазити прихватање једне врсте западне стандардизације луксуза, као што су Мишелинове звездице које су почеле да се додељују ресторанима у Русији. Наравно, у складу и са идеолошким концептом, до сада ниједан ресторан у Русији није добио три Мишелинове звездице. Међутим, у октобру 2021. године, „Мишелин” је први пут објавио водич за Москву и доделио звездице неким ресторанима³.

---

3 *Twins Garden*, две звездице; *Artest*, две звездице; *Selfie*, једна звездица; *White Rabbit*, једна звездица.

Пример луксуза: ресторан „Турандот“ у Москви.

Храна као симбол друштвеног идентитета и статуса

Утврдили смо да је потрошња хране постала више од основне људске потребе. На постсовјетском простору и широм света храна је постала симбол друштвеног идентитета и статуса, а њена потрошња више није само егзистенција, већ има много дубље значење. Врста хране која се конзумира, место где се конзумира и људи са којима се конзумира постали су средство означавања друштвеног положаја, тако је у потрошачком друштву заиста најважније: „ко је купио шта, где, када, зашто и како?“ (Perrotta 1996: 13).

У информационом друштву у коме је редефинисан друштвени живот путем социјалних мрежа, инфлуенсери постају нови ауторитети који диктирају трендове. Занимљиво је приметити колико се пажње поклања чину исхране, колико је рецимо слика на инстаграму пропратило нечији оброк у ресторану или посету неком туристичком месту. Чињенице упућују на то да преко 60 процената садржаја на инстаграму управо чине фотографије хране (Hootsuite 2024)⁴. Идеологија селфија се не може да замисли без фотографије obroka који постаје саставни део симболичке представе нечијег социјалног идентитета.

4 Популарни хаштаг *#foodporn* је један од најкоришћенијих на инстаграму, што додатно указује на значајну заступљеност садржаја везаног за храну.

Можемо да се сложимо са аргументом да је храна у фокусу медијске пажње јер персонификује главне тензије и противуречности савременог живота. Данас смо сведоци „прехрањивања свега”, тј. храна постаје медиј етике и политике, друштвених односа, културе, религије, итд. Постоје различити „нивои” нашег односа према храни, од индивидуалног опхођења према властитом телу до широких друштвених контекста. Разлике у храни и могућности које она обезбеђује конструишу и одржавају класне хијерархије, храна је постала средство за изражавање нечије властитости и друштвеног статуса, али и много више од тога, она постаје „кључна за наш осећај идентитета” (Beagan et al. 2015: 275).

Храна је постала предмет друштвеног разликовања које нас по природи ствари води у раслојавање. Начин на који се једе, врста хране која се конзумира, поступак на који је припремљена и манир на који је представљена, као и властити осећај када је једемо, фактори су који доприносе друштвеном идентитету и статусу особе. Они који себи могу да приуште да конзумирају органску или специјалну храну, да дегустирају естетске моделе у тањиру, уживају у јестивим уметничким делима, посећују ресторане са једним столом, кулинарске перформансе уз дегустацију минијатура у овалу и модела у тањиру, често имају шири „простор за лактове”, бољи приступ образовању, културну наобразбу – имају ресурсе који им омогућавају ове кулинарске доживљаје, за разлику од оних који себи могу само да приуште јефтину храну нижег квалитета.

Да бисмо зауставили или ублажили ове процесе раслојавања на основу хране идеално би било да се политички активизам заправо сконцентрише на супротстављање растућем одвајању, са једне стране, произвођача и производње, а са друге, потрошача и потрошње. Управо у посредништву између ових елемената путем маркетинга, рекламе и идеологије друштва конзумеризма заправо стоје главни генератори неједнакости. „Кроз изражавање укуса, појединци себе класификују; праксе и материјална добра којима се људи опскрбљују сврставају их у рангиране класе и класне фракције; другим речима, укуси одражавају и реafirмишу друштвени статус” (Elliott 2013: 301).

Припадници различитих класа у исхрани се разликују по својој способности приступа квалитетној храни. Раслојавање у односу према храни можемо посматрати као маркер друштвеног статуса који првенствено извире из економске и културне моћи. Уочљива је веза између социоекономског статуса и навика у исхрани, при чему је већа вероватноћа да ће сиромашни јести мање хранљиву, мање разноврсну и наравно мање квалитетнију храну, што је свакако условљено општом куповном моћи. Економска и културна моћ из које сматрамо да извире однос према храни је заправо објективно и субјективно условљена. Једна димензија је наша платежна моћ и она је објективне природе, а друга наша свест тј. систем вредности и она је субјективне природе. Класна анализа је већином сконцентрисана на вертикалну димензију, на нивое, стратуме и тежи заправо пирамиди, док се у погледу хране њена димензија шири и хоризонтално. Тако да између вегетаријанаца и вегана нема хијерархије, већ хоризонталне димензије разлике која је заправо философске и идеолошке природе. Веганизам је философија и саосећајан начин живота који искључује коришћење животиња као хране, одеће или у било које друге сврхе, док је вегетаријанство у пракси заправо дијета која искључује месо али укључује рибу, морске плодове а у неким варијететима и јаја или млечне производе.

Има и сличних схватања да је људски однос према храни комплексан и вишедимензионалан. „Обухвата бар две различите димензије. Прва се протеже од биолошког до културног, од нутритивне до симболичке функције. Друга повезује појединца са колективом, психолошко са друштвеним” (Fischler 1988: 275). Храна постаје врста симболичког медијума који повезује и прожима природу, човека и друштва. Припадници одређених друштвених класа развијају класну свест кроз храну и формирају идеологију која покреће, негује и одржава ову свест. Од највећег друштвеног и културног значаја је ко једе заједно, али и ко не. У том смислу, комензалност се односи и на искључивање и на укључивање. Са друге стране сама производња и конзумација хране постаје етичко и политичко питање.

Можемо рећи да у храни пре 80-их година није постојало ништа етичко и политичко (Korthals 2007: 625). Тек после овог периода храна постаје више од извора енергије и постаје прворазредно етичко и политичко питање. Тако је данас могуће видети да се производња хране доводи у везу с идеологијом о глобалном загревању, где се забринуто констатује да преко 20% тога изазива производња хране (Lever-Tracy 2014: 451).

У многим западним земљама, на пример, конзумирање органске и занатске хране често се повезује са вишим друштвеним статусом и сматра се знаком нечије посвећености здрављу и одрживости. Слично томе, популарност биљне исхране и пораст веганства и вегетаријанства постали су знак нечијих моралних и етичких вредности. С друге стране, модерна прехранбена индустрија створила је свет превише укусне, вештачки ароматизоване хране, која је замишљена да ствара зависност и која је довела до широко распрострањене прекомерне потрошње и лошег здравља (Schatzker 2015).

Исхрана је постала фактор и ствар личне одговорности, тело је постало предмет самонадзора, а начин на који се хранимо и храна коју конзумирамо нас дефинишу. Тако се сетих приче рођака који је још пре више од деценије отишао сину у посету у Канаду и желећи, као сваки добар и брижан родитељ, да свом детету обезбеди нешто, посетио оближњи маркет и накуповао му цео фрижидер намирница. По повратку са посла син је пажљиво покупио ту храну из фрижидера, ставио у црну кесу и бацио у канту за смеће. Наиме, цео тај асортиман хране био је лошег квалитета и модификованог састава, те му је син објаснио да храну прибавља код „наших” људи који имају своје фарме и у чији квалитет хране има поверење.

Конзумација хране више не служи само да утоли глад или одржава здравље већ је постала и средство за разматање друштвеним и културним капиталом. Важна заједничка одредница неједнакости је новац, који учвршћује разлике и хијерархије, указујући на способност плаћања. Истовремено, новац омогућава промет квалитета хране на отвореним тржиштима; сертификација, брендирање и

признање познатих личности оправдавају премијум цене, репродукујући тако класне разлике. Појава класних разлика у храни наглашава важност хране као културних и симболичких објеката повезаних са осећањем традиције и наслеђа. Разумевање идеологије хране има значајне импликације за разумевање друштвене и културне динамике савременог друштва.

3. Идеологија исхране у постсовјетској Русији

Како је земља прелазила из социјалистичког у капиталистичко друштво, потрошња и производња хране су се драматично промениле. Храна је постала важан симбол животног стила и друштвеног идентитета и била је подложна хијерархијама заснованим на потрошњи које су одражавале шире структуре неједнакости и друштвене диференцијације у којима капиталистичке одреднице новца и капитала као и културног капитала почињу да имају све већи значај.

Културни капитал обухвата знање, вештине и образовање које појединци стичу путем социјализације. У контексту хране, културни капитал подразумева разумевање кулинарских техника, познавање различитих кухиња и свест о здравственим и еколошким аспектима исхране. Чланови виших класа користе овај културни капитал да би изразили свој социјални статус и културну супериорност (Bourdieu 1984). Процес социјализације игра кључну улогу у формирању укуса. Од раног детињства, појединци уче о културним нормама и вредностима везаним за исхрану кроз породицу, образовне институције и друштвене интеракције. Чланови виших класа имају већу изложеност различитим културним утицајима, укључујући путовања, кулинарске фестивале и гурманске ресторане, што им омогућава да развију разнолике и рафиниране укусе (Bourdieu 1984). Прелазак из једног друштвено-економског система заправо је праћен колективном ресоцијализацијом становништва путем пропаганде и реклама, у коме капитализам, уз потрошачко друштво, представља централну вредност.

Храна је попримила идеолошка својства, стварајући, умножавајући и генеришући различитости и класне разлике. Под утицајем ширења потрошачког друштва и идеологије конзумеризма људи су све више почели да примећују шта други једу, како се хране. Са свих страна су бомбардовани рекламама и новим западним производима који су освајали ново тржиште, попут доласка „Мекдоналдса“ (*McDonald's*) и великих трговинских ланаца.

Отварање „Мекдоналдса“ 1990. године у Москви.

Фотографија најбоље описује отварање „Мекдоналдса“ 1990. године у Москви.

Настали су редови, одлазило се са великим одушевљењем у „Мекдоналдс“ и створен је читав друштвени догађај око доласка „слободе“ упаковане у кесе жуто црвених боја.

Током 1990-их, руска култура исхране је претрпела значајне промене под утицајем Запада. Западни прехранбени производи и ланци брзе хране постали су симболи новог, модерног живота. Утицај руске прехранбене револуције који се односио на храну као симбол статуса и класни идентитет значајно се променио. „Деведесетих година, обедовање у ’Мекдоналдсу’ је носило статус и престиж, где је један оброк коштао значајан део месечног прихода. Данас, ’Мекдоналдс’ (и други ресторани брзе хране) и даље посећују млади људи, средња класа и туристи, али више немају исти статус као пре” (Wegren et al. 2020: 47).

После првог таласа продора перјаница западног капиталистичко-потрошачког друштва оличеног у многим робним

маркама, компанијама и транснационалним корпорацијама, постепено је долазило и до промовисања „западних вредности” у свеобухватном корпусу политичког, економског и културног утицаја. Тако, поменути „Мекдоналдс” је до 2022. године имао више од 800 ресторана у Русији⁵. Храна је постала моћан симбол идентитета, класе и политике у постсовјетској Русији. Од периода слепог слеђења „западних вредности” у исхрани, па све до успона и јачања Русије као једног од главних произвођача хране у свету⁶.

Преломна 2014. година је тачан маркер када долази до дефинитивног раздвајања и „дезападизације” Русије по свим питањима. То је крах идеолошког конструкта Запада. У Русији су домаћи производи и традиционална храна постали симболи националног идентитета и престижа, са друге стране постојао је и страх да ће Руси изгубити део свог идентитета преузимајући западни начин живота у смислу спремања и конзумирања хране, да ће се заборавити традиционална јела. Присутна је била и кампања чији слогани су се нашли прекопута западних конкурената, попут: „Купи домаће!”⁷, „Купујући домаће, помажеш себи!”, „Подржавамо руску производњу!” (Caldwell 2002: 313). „Наши” производи су почели да се раздвајају од „њихових”, храна је на неки начин глобално почела и да дели људе по разним основама од политичких, преко културних па све до етичких и филозофских ставова.

Успон ресторана који нуде традиционалну руску кухињу, као што су ресторани „Белуга” и „Кафе Пушкин”, и пораст популарности домаћих производа као што су органско воће и поврће, указују на промену преференција, и успон

---

5 Можемо да напоменемо и бројне друге примере попут: ресторана *KFC*, који се отворио 1993; *Subway*, 1994; *Starbucks*, 2007; *Burger King*, 2010 и тако даље.

6 Према подацима за 2024. годину, Русија је међу највећим произвођачима пшенице у свету, са производњом од око 90 милиона тона (*Nasdaq, World Population Review*). Такође, Русија производи значајне количине других житарица као што су јечам, кукуруз и сунцокрет, доприносећи глобалној понуди хране.

7 Сличан слоган и кампања присутна је и у Србији, која промовише домаће производе и домаћу производњу.

новог система вредности у исхрани, који је условљен ширим друштвено-политичким утицајима и околностима.

Фотографија која следи најбоље описује како су пропраћене промене, отварање нових прехрамбених ланаца и ресторана, њихово ребрендирање и прелазак у власништво Русије, после увођења санкција и Украјинске кризе.

Нови ресторани и прехрамбени ланци који су сада власништво Русије и одушевљење грађана.

Са сигурношћу можемо да говоримо о симболичком раскиду са културним вредностима Запада и повратак на цивилизацијске вредности Русије. Санкције и Украјински рат довели су и до брзих, тренутних и наглих акција у областима које се тичу исхране. Тако је „McDonald’s” преко ноћи постао „Ујка Вања”.

McDonald's

Ујка Вања

Потрошња и производња хране несумњиво мењају друштвени, економски и политички пејзаж земље.

*Промене у производњи и потрошњи хране
у Русији од распада Совјетској Савеза*

Овај одељак истражује промене у потрошњи и производњи хране, укључујући успон ланаца брзе хране, увоз Западне хране и оживљавање традиционалне руске кухиње. Такође се говори о утицају ових промена на доступност и приуштивост хране, као и о улози Владине политике у обликовању производње и потрошње хране.

Од распада Совјетског Савеза, потрошња и производња хране у Русији су се структурално промениле. Прелазак са социјалистичког на капиталистички систем довео је до промена у обрасцима потрошње. Државне колективне фарме замењене су приватним фармама и тржишно оријентисаном пољопривредом. Са друге стране, отварање тржишта према Западним компанијама довело је велике прехранбене ланце попут „Мекдоналдса“ и супермаркета, као и увоз робе широке потрошње и луксуза. Све је то резултирало да се појаве нове друштвене класе, које су биле оријентисане на пролиферацију гурманских продавница и ресторана у Москви и другим већим руским градовима, усмерених на

богату елиту са укусом за скупу увозну храну.

Супермаркети су увели нови начин куповине хране. Својим широким избором производа и фокусом на удобност купаца, привукли су растућу клијентелу средње класе. Као резултат тога, куповина у супермаркетима постала је симбол статуса и модерности, што разликује средњу класу од оних који се и даље ослањају на традиционалне пијаце на отвореном или скромне продавнице у суседству.

Раст угоститељске индустрије такође је допринео раслојавању. Јело у луксузним ресторанима постало је знак друштвеног статуса, јер средња и виша класа покушавају да покажу своје богатство и космополитски укус. Умножавање међународних ланаца ресторана додатно је подстакло овај тренд, нудећи укус модерне космополитске кулинарске културе и јачајући везу између ресторана и друштвеног успона. Тако, са једне стране имамо ширење брзе хране која се конзумира у ходу, док са друге стране имамо појаву ексклузивних и егзотичних ресторана који се специјализују за нову елиту.

Појава ланаца брзе хране имала је значајан утицај на навике у исхрани. Ове установе су увеле нови приступ јелима и лежернији начин исхране који је веома цењен међу млађом генерацијом и становницима градова. Ланци брзе хране повезани су са Западном потрошачком културом, а њихова популарност се може посматрати као одраз све већег утицаја глобализације на локалне прехранбене навике. Међутим, широко распрострањена потрошња брзе хране такође је критикована због доприноса друштвеним неједнакостима, јер они који себи могу да приуште да редовно једу у таквим установама често се доживљавају као припадници различите друштвене класе.

Приметан је пораст онлајн куповине, која постаје посебно популарна међу млађом популацијом која прати технолошке трендове. Може се наслутити да ће се разлике у примени технологије пренети на приступачност одређеним прехранбеним производима, који су једино доступни преко интернета или разноврсних апликација за наручивање робе. На следећем графикану можемо видети одговоре и резултате

анкете и истраживања⁸ које испитује где потрошачи у градским срединама у Русији купују храну (Wegren 2022: 140).

Као што на графикаону видимо, они најсиромашнији скоро подједнако купују у супермаркетима, малим продавницама и пијацама, што указује на стратегију сналажења. Како расту приходи, тако је популација у тој класи више оријентисана према супермаркетима. Онлајн куповина је евидентна у свим класама, мада је незнатно заступљенија у најбогатијој. Интересантно је да највиши слојеви најмање посећују специјализоване продавнице локалних фармера, које су добро организоване у Москви.

Приказана дистрибуција куповине и снабдевања храном поставља једно питање: Да ли је храна у супермаркетима по свом квалитету и здравој производњи заиста квалитетнија од локалних пијаца и малих продавница? У супермаркетима су најприсутније велике и познате робне марке, које прате политику мултинационалних корпорација. Често

8 Wegren S. (2022). *Russia's Food Revolution The Transformation of the Food System*. Routledge.

Графикон је приредио аутор, на основу оригиналних података из табле, ради лакшег приказа података.

и сами мегамаркети имају властите робне марке. Остаје питање да ли пијаце, на којима се налазе мали произвођачи, имају квалитетније пољопривредне производе из личне производње. Исто важи и за приватне локалне месаре и њихове канале снабдевања.

Поред појаве нове средње класе, постоји и веома богата виша класа која је настала грабежљивом приватизацијом и власништвом над руским природним ресурсима. Богатство и моћ олигарха често се заснивају на контроли природних ресурса као што су нафта, гас и метали, као и на власништву великих корпорација и банака. То је довело до забринутости око њиховог утицаја на политику и економију, јер су у стању да користе своје богатство да утичу на владине политике и одлуке. Олигарси и њихово богатство постали су симбол ексцеса и неједнакости постсовјетске ере, а њихов утицај и даље представља извор контроверзи и забринутости у Русији и шире.

Након што је Путин постао председник Русије 2000. године, предузео је неколико корака да заустави олигархе и њихов утицај на владу и државу. Спровео је низ мера за ограничавање моћи олигарха и донео законе за ограничавање страног власништва над кључним индустријама. Истовремено је повећао контролу владе над кључним секторима привреде и успоставио систем државних предузећа за надгледање стратешких индустрија, укључујући производњу и дистрибуцију хране.

Храна, њолиџика и идентитет

Улога хране у руској политици и идентитету је сложено питање које у великој мери зависи од тренутних политичких али и војних околности које се мењају из дана у дан. У овом одељку описаћемо како се храна у Русији користи као политичко средство за промовисање националних интереса и утицај на јавно мњење у земљи. Такође, описаћемо како је храна у руској култури повезана са осећајем за традицију и наслеђе и како је коришћена за промовисање посебног руског идентитета у условима претеће глобализације и Западног утицаја.

Традиционална руска кухиња, са својим издашним и другачијим јелима као што су боршч, строганов и блини⁹, слави се и промовише као део ширег напора да се афирмише културна јединственост и посебност Русије у условима глобализације.

С друге стране, храна је такође коришћена као политичко оруђе за промовисање националних интереса и вршење утицаја на светској сцени. Током совјетске ере, на пример, храна се често користила да би се демонстрирала супериорност совјетског система над капитализмом. У исто време, након распада СССР-а, континуирано ослањање на увезену храну изазвало је забринутост за сигурност снабдевања и испоруку хране и самодовољност, што је у тренутним условима постало прворазредно политичко питање у Русији, јер је неоспорно повезано са националном безбедношћу а не само економским просперитетом или очувањем културног наслеђа.

Поред тога, улога хране у руској политици је такође истакнута последњих година увођењем санкција на увоз хране и ембарга као реципрочног средства узвраћања према западним земљама за њихове политичке акције које се махом свODE на неограничен и бесконачан број санкција. Пре Украјинског рата била је присутна промоција руске кухиње као дела напора меке моћи да се негује и унапређује имиџ Русије у иностранству.

Недавно је Русија користила своје огромне природне ресурсе и пољопривредни сектор да потврди свој утицај у међународној трговини и дипломатским преговорима. Храна је постала политичко оруђе које се глобално користи за промовисање националних интереса и утицаја на спољну политику.

Под Путиновим руководством, Русија је реализовала неколико пројеката производње хране чији је циљ промовисање здраве и локално произведене хране. Један од ових

---

9 Боршч (рус. борщ) је чорба од говеђег или свињског меса, парадајза и цвекле, које дају карактеристичну црвену боју. Говедина строганов (рус. мясо по-строгановски) се прави од динстаних комада говедине у сосу од сенфа и киселе павлаке. Од свог порекла у царској Русији средином 19. века, постала је популарна широм света, са значајним варијацијама од оригиналног рецепта. Блини, такође познате и као блинчики, блинцы (рус. блины, блинчики, блинцы) су врста танких палачинки.

пројеката је иницијатива „Здрава храна”, покренута 2015. године ради побољшања квалитета и доступности здраве хране у руским школама, болницама и другим јавним установама. Пројекат укључује мере као што су стварање државних стандарда за школске ужине и повећана употреба локалних производа у јавним институцијама. Влада је такође увела програме за подршку малим и средњим фармама, као што је давање субвенција за производњу органске хране и успостављање пољопривредних тржишта у већим градовима. Иницијатива „Здрава храна” део је Путинове шире стратегије за побољшање прехранбене безбедности Русије и смањење зависности од увоза. Ова стратегија укључује улагање у домаћу пољопривреду и промовисање коришћења савремених технологија за повећање пољопривредне продуктивности.

Фокус на здравој храни и локалној производњи повезан је и са Путиновом визијом промоције националног идентитета и традиционалних вредности. Путин је у својим говорима истакао важност очувања руске културне баштине и традиционалног начина живота, који укључује блиску везу са земљом и локалном производњом хране. Уочљиви су јасни политички планови који имају за циљ да Русија постане највећи светски произвођач здраве, органске хране. Све у свему, иницијатива „Здрава храна” и други пројекти производње хране одражавају Путинове напоре да афирмише одрживу пољопривреду, подржи село, мале пољопривредне произвођаче и ојача национални идентитет промовишући здраву и локално произведену храну без ГМО модификације.

То је видљиво из Путинове изјаве о органској храни: „Не само да можемо да је једемо сами, већ узимајући у обзир наше земљишне и водне ресурсе – што је посебно важно – Русија би могла да постане највећи светски снабдевач здравих, еколошки прихватљивих, висококвалитетних производа, који одавно недостају на западу” (Case 2015; *Sustainable Pulse*). Израђује се уочљив политички наратив који истиче важност здраве хране али који и наглашава и супротну страну, у овом случају колективни Запад као произвођаче нездраве и модификоване хране. Овај дискурс није неутемељен када се зна да је највећа производња генетски модификоване хране (ГМО)

управо у САД. Према подацима Светске здравствене организације (СЗО), САД производе више од 70% свих ГМО усева на свету (WHO 2020). Још су алармантнији подаци из 2023. године који указују да на територији САД преко 90% појединих сортних усева су генетски модификовани нпр. соја 94%, кукуруз 92%. „Процењено је да више од 75% прерађене хране на полицама супермаркета – од газираних пића до супа, од крекера до зачина – садржи генетски модификоване састојке” (USDA ERS 2023; Center for Food Safety). Ова пандемија генетске хране укључује усеве попут кукуруза, соје и памука, који се користе како за директну конзумацију, тако и за производњу хране за животиње и друге прерађевине.

Присутан је велики увоз органске хране из неразвијених земаља, који је очигледно намењен за елиту. Овај „трансфер” хране неодољиво наликује оном када се прљава технологија и производња сировина селила у неразвијене земље уз наметнуте услове експлоатације. Сада имамо ситуацију да јефтина и некавалитетна храна треба да буде намењена сиромашнима. Глад је оправдање за развој генетске хране: „Африку је неопходно нахранити”¹⁰. Међутим, у позадини је заправо однос доминације.

Суштину тог односа најбоље описују давно спознате чињенице да САД поседују највеће базе семена и колекционе заседе у свету, да контролишу промет семенским материјалом у свету и да су дампинг ценама семена преузеле монопол над садним материјалом у свету. САД деценијама успостављају контролу над ресурсима прехране. Тако је „обрађена Земља на којој су никле” фирме попут „Монсанта”¹¹, које су сада већ опште место

---

10 Генетски модификована храна је представљена као решење за глобалну глад, али у стварности она служи интересима мултинационалних корпорација које теже да успоставе монопол над производњом хране – *Greenpeace International*.

11 Компанија „Монсанта” (данас део *Bayer AG*) има кључну улогу у глобалном агро-бизнису и контролише значајан део тржишта семена. „Монсанта” је познат по својим ГМО усевима и агресивној политици заштите интелектуалне својине, која често укључује правне мере против пољопривредника који наводно крше патентне законе. Према подацима из 2019. године, „Монсанта” контролише око 26% глобалног тржишта семена (*ETC Group 2019*).

за овакву трговину утицајем и практично семенским ратом¹². Јер, ко контролише семе усмерава и надзире производњу хране, али и диктира какве сорте или ГМО усеви се култивишу.

Западни наратив чак и у науци је испровоциран пољопривредним пројектима који се реализују у Русији, па је храна на „научни” начин постала наводни извор ауторитарности, диктатуре и свега лошег, као што се може видети из наслова попут: „Хлеб и аутократија: храна, политика и безбедност у Путиновој Русији” (Azarieva et al. 2023)¹³. Тако је храна парасоциолошки постала одређење дефиниције за аутократске и ауторитарне режиме.

Присутно је и евидентно преплитања хране са политиком, поред оног класичног утицаја на културу и економију. Храна као да одражава опште природне и друштвене процесе у свету, постаје лакмус папир, индикатор преко кога можемо уочавати и пратити све остале трендове и догађаје који се рефлектују глобално.

4. Идеологија здравог живота и њен утицај на јачање класне поделе засноване на исхрани

Идеологија здравог живота постаје присутна широм света, са значајним утицајем на класне разлике и избор начина живота. Здрав живот је прерастао у политичке програме еколошких покрета, а исхрана је постала фактор који одређује статус. Постепено врста исхране која се конзумира почиње да одређује начин живота. Здрав начин живота се често повезује са органским покретом, који наглашава

---

12 У САД постоје патентна права над живим организмима, која датирају још од 1930. године. Међутим, до кулминације парадокса је дошло 2013. године када је корпорација „Монсанто” добила случај против фармера из Индијане који је сачувао семе за следећу сезону тј. сетву (*Browman v. Monsanto Co.*, Case No 11-796), тако је оно што је уобичајено и нормално и на чему почива природан закон репродукције постало илегално и забрањено (*World Intellectual Property Organization*, 2013).

13 Azarieva, J., Brudny Y., Finkel E. *Bread and Autocracy: Food, Politics, and Security in Putin's Russia* (New York, 2023; online ed, Oxford Academic, 24. Aug. 2023), <https://doi.org/10.1093/oso/9780197684368.001.0001>.

важност конзумирања хране која не садржи синтетичке пестициде и вештачка ђубрива.

Идеологија здравог живота је стекла значајну популарност међу средњим и вишим слојевима који имају економска средства да купују органску храну. Конзумирање органске хране је начин да људи покажу своју посвећеност здравом стилу живота. Често су познате личности промотери здравог живота и исхране, постајући прави инфлуенсери. Новак Ђоковић, тениска суперзвезда је познат по својој страсти према здравој храни и строгој исхрани, сувласник је веганског ресторана у Монте Карлу под називом „Еквита”, који служи здраву, органску и храну локалног порекла. Ђоковић је такође написао књигу под називом „Сервирај за победу”, у којој описује предности своје биљне исхране и објашњава како му је она помогла да се најбоље понаша на тениском терену; Џејми Оливер, британски кувар, гласни је заговорник здраве исхране и покренуо је неколико кампања за побољшање школских оброка и смањење гојазности код деце; Бијонсе, певачица, заговара исхрану засновану на биљном пореклу и чак је покренула услугу доставе веганских оброка под називом „22 Dais Nutrition”; Гвинет Палтроу, глумица и предузетница, покренула је бренд стила живота под називом „Goop” који се фокусира на здрав живот, укључујући рецепте и планове оброка; и тако даље.

Промовисање здравог начина живота је и лична одговорност, али истовремено и структурални проблем, који чак инспирише интервенцију владе, као што смо уочили у Путиновој политичкој и стратешкој агенди. Ова комбинација микро фактора (утицаји на храну) и макро фактора (политички програми и стратегије у вези са храном) може да утиче на друштвене неједнакости. Доступност и приступачност здраве хране често је ограничена на одређене друштвене класе, што ствара и одржава класне разлике и неједнакости широм света.

Нагласак на здравим стиливима живота може да допринесе стигматизацији одређених намирница¹⁴ или навика у исхрани, посебно оних које су повезане са нижим друштвеним слојевима. Ово може створити осећај стида и срамоте

---

14 На пример: „псећа радост” је постао пејоративни назив за паштету.

код појединаца који не могу да приуште или не желе да једу органску храну, што даље продужава и диверзификује класне поделе. Тако, на пример, за исту цену може да се купи неколико килограма обичних хибридних и третираних јабука, док се органске продају на комад, упаковане у скупу амбалажу.

Потенцирање на здравој исхрани може да појача неједнакости засноване на полу и телу. Жене су често на мети као главни потрошачи здраве хране и од њих се очекује да буду у складу са одређеним стандардима лепоте, које појачавају медији и рекламна индустрија. Ово може довести до осећаја притиска да се испуне нереални и често недостижни стандарди лепоте, што појачава неједнакости на основу пола и тела. Са друге стране над мушкарцима је притисак маскулинитета, који се у савременом свету више не осликава у културним нормама или родном идентитету, већ у индексима телесне масе (BMI, *body mass index*) и процентима телесне масти (BFP, *body fat percentage*), и сл. На ове параметре највише утиче исхрана и физичка активност, која је, такође, комерцијализована преко теретана, курсева за вежбање, личних тренера, нутрициониста и сл.

Треба уложити напоре да се промовише здрава исхрана која је доступна свим члановима друштва, без обзира на друштвену класу или пол. Али свакако то не треба да се чини интензивном и агресивном рекламом и пропагандом која гура велики проценат популације у депресију због немогућности да испуне нове „стандарде” потрошачког друштва.

Исхрана је одредница друштвеног статуса и начина живота. Начин исхране има укупан утицај на здравље и добробит, као и на општи друштвени одраз. На пример, усвајање одређене дијете или прехранбеног тренда може да сигнализира припадност или жељу особе да припада одређеној друштвеној групи или идеологији. Последњих година све је већи нагласак на здравој исхрани и важности конзумирања органске и природне хране. Овај тренд су покренули еколошки покрети и забринутост због здравствених ефеката конзумирања прерађене или генетски модификоване хране.

Чињенице неоспорно указују да је највећа производња генетски модификоване хране (ГМО) на Западу, посебно у

Сједињеним Америчким Државама. Према Међународној служби за набавку агро-биотехнолошких апликација (ISAAA, 2020), Сједињене Америчке Државе су највећи светски произвођач генетски модификованих усева, чинећи око 40% глобалне производње. Производња или не ГМО, постала је важан аспект ове глобалне конкуренције. Подела између земаља на основу хране коју производе није ограничена на ГМО. Други примери укључују извоз специјалних усева као што су кафа и чоколада из земаља као што су Колумбија и Еквадор, производњу вина у Француској и Италији и извоз меса из земаља као што су Аргентина и Аустралија. Конкуренција међу земљама заснована на храни коју производе одражава све већи значај хране као стратешког ресурса у глобалној арили.

Конзумација органске хране и других здравствено свесних избора постала је нова линија разграничења између различитих социјалних класа у Америци. Према истраживању *Pew Research Center* (PRC), навике у исхрани значајно се разликују у зависности од прихода и образовања. На пример, 54% одраслих са високим примањима наводи да редовно конзумира органску храну, у поређењу са само 12% одраслих са ниским примањима (Funk & Kennedy 2016; PRC).

Истраживање спроведено на Универзитету у Калифорнији (UC-Davis) 2010. године, показало је да људи који редовно посећују ресторани са високим оценама имају виши ниво прихода и образовања. Ово сугерише да начин на који се храна конзумира – у смислу честих посета скупим ресторанима – такође служи као показатељ социјалног статуса. Посећивање престижних ресторана и учешће у гурманским догађајима представљају начине на које високе класе демонстрирају и ојачавају своје социјалне позиције (Daries et al. 2018; Kim & Geistfeld 2003).

Према студији коју је спровео *National Bureau of Economic Research* (NBER) 2018. године постоји значајна корелација између образовања и врсте хране коју појединци конзумирају, што утиче на њихово здравље, и самим тиме и на њихов начин живота и опште благостање (Cutler & Lleras-Muney 2006: 5). Људи који конзумирају здраву храну имају боље здравствене резултате и дужи животни

век. Одржавање здраве исхране може продужити живот до 14 година у поређењу са људима који се не придржавају здравих прехранбених навика. Американци имају краћи животни век у поређењу са становницима скоро свих других земаља са високим дохотком (Li et al. 2018). Ову чињеницу је доказала студија објављена у часопису *Circulation* (2018) од стране Харвардске школе за јавно здравље која је анализира податке више од 100.000 учесника током периода од 30 година. Истраживачи су открили да људи који се придржавају здраве исхране, укључујући конзумацију воћа, поврћа, интегралних житарица, орашастих плодова и здравих масти, имају значајно дужи животни век.

Студија објављена у часопису *ВМС Psychiatry* (2017) спроведена на Универзитету у Аделаиди открила је да људи који конзумирају више воћа и поврћа имају мање симптома депресије и анксиозности. Истраживање је укључивало више од 12.000 одраслих особа и показало је јасну повезаност између здраве исхране и бољег менталног здравља. „Редовна конзумација воћа и поврћа повезана је са смањењем симптома депресије и побољшањем општег благостања.” (Jacks et al. 2017) Студија објављена у часопису *American Journal of Public Health* (2016) показала је да конзумација воћа и поврћа има позитиван утицај на срећу и задовољство животом. Истраживачи су анализирали податке више од 12.000 одраслих и закључили да повећање уноса воћа и поврћа доводи до значајног побољшања у субјективној срећи. „Конзумација осам порција воћа и поврћа дневно има позитиван ефекат на срећу, упоредив са ефектом који има прелазак из незапослености у запосленост.” (Blanchflower et al. 2016)

Из свега наведеног очигледно је да врста хране која се конзумира може одражавати шире друштвене, економске али и биолошке неједнакости које се читавају у просечној дужини живота и општем квалитету живота. На пример, они који се органски хране могу имати приступ широком спектру свеже, здраве хране, док су они који се хране ГМО храном ограничени на прерађене и модификоване производе ниског квалитета. Ове хијерархије одражавају јасна класна разграничења.

5. Производња хране као геостратешки пројекат

Производња и дистрибуција хране је одувек била важна брига за било коју нацију или друштво. У постсовјетској ери појавили су се нови приступи производњи и дистрибуцији хране и порасла је свест о храни као геостратешком ресурсу. У овом одељку ћемо испитати како је производња хране у пост совјетској Русији постала геостратешки пројекат.

Једна од главних брига пост совјетске Русије била је постизање самодовољности ресурсом хране. Након распада Совјетског Савеза, Русија је искусила несташицу хране, а земља се у великој мери ослањала на увоз хране. Као одговор, руска влада је покренула неколико иницијатива за промовисање производње хране и самодовољности. У 2018. години, на пример, Русија је спровела план повећања пољопривредне производње за 30% до 2025. године. План укључује модернизацију пољопривредног сектора и развој нових технологија за повећање продуктивности.

Фокус руске владе на производњи хране није само на обезбеђивању безбедности хране и обезбеђењу квота, већ и на позиционирању Русије као главног играча на глобалном тржишту хране. Русија има огромне пољопривредне ресурсе, а политички лидери су активно промовисали потенцијал земље као извозника хране. На пример, Русија је 2019. године постала највећи светски извозник пшенице, претекавши Сједињене Државе. Поред промовисања производње хране, влада је инвестирала у инфраструктуру за побољшање дистрибуције хране, као што је изградња нових аутопутева и железница за повезивање региона који производе храну са великим градовима и лукама и улагање у хладњаче за очување и транспорт кварљиве робе.

Значај производње хране као геостратешког пројекта није ограничен само на Русију. Многе земље виде производњу хране као критичан аспект своје националне безбедности и спроводе мере за промовисање самодовољности храном. На пример, Кина је покренула програм под називом „Безбедност хране 2030”, који има за циљ да постигне самодовољност ресурса хране до 2030. године.

Поред тога, производња и дистрибуција хране су историјски коришћени као средство политичког утицаја. Видимо да политички важни актери дају велики значај стратегији хране. Набројаћемо илустративно само неке од изјава везане за тему производње хране као геостратешког пројекта:

– „Безбедност хране је питање националне безбедности”; „Пре само 10 година куповали смо половину хране из иностранства, критично смо зависили од увоза. Сада је Русија међу извозницима, захваљујући пољопривредницима”; „Русија би могла постати највећи добављач „здраве, еколошки чисте, висококвалитетне хране” (TASS, 2015)¹⁵ – Владимир Путин, председник Русије

– „Ако Американци воле да једу производе са ГМО, нека их једу. Нама то није потребно, имамо довољно простора и могућности да производимо органску храну. Русија је изабрала другачији пут. Нећемо користити те технологије” (*Sustainable Business*, 2015)¹⁶ – Дмитриј Медведев, заменик премијера Русије

– „Пољопривреда и безбедност хране су питања од виталног значаја за кинески народ. Морамо ојачати нашу способност да сами себе хранимо кроз сопствене напоре и учинити пољопривреду снажном, рурална подручја лепим а фармере просперитетним”; „Морамо ојачати темеље за безбедност хране на свим фронтима ... храна је важан темељ националне безбедности” (S&P Global, 2022)¹⁷ – Си Ђинпинг, председник Кине

– „Колико је користан алат хуманитарна помоћ у храни у мењању понашања. Храна је моћ. Да, то је мито. Не

15 TASS. (2015, March 3). *Russia capable of becoming world's biggest supplier of healthy food – Putin*.

Dostupno na: <https://tass.com/economy/841332>; <https://tass.com/politics/1721325>.

16 Sustainable Business (2015, December). *Russia: World's biggest supplier of organic food*. Dostupno na: <https://www.sustainablebusiness.com/2015/12/russia-worlds-biggest-supplier-of-organic-food-53083/>

17 S&P Global Commodity Insights. (2022, November 17). *China food security under Xi Jinping*. Dostupno na: <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/blogs/agriculture/111722-china-food-security-xi-jinping>

извињавамо се због тога.” (*LibertyTree*)¹⁸ – Кетрин Бертани, бивша извршна директорка Светског програма за храну УН-а

– „Ко контролише снабдевање храном, контролише људе; ко контролише енергију може да контролише читаве континенте; ко контролише новац може да контролише свет.” (*The Thinking Conservative*, 2024)¹⁹ – Хенри Кисинџер, бивши државни секретар САД-а

Може се тврдити да се класне поделе међу појединцима могу пресликати и на државе или блокове држава. У глобалном контексту постоје различити нивои развоја међу земљама и неке земље имају више моћи и утицаја од других. Ова динамика моћи, утицаја, технолошког развоја и богатства може се посматрати као облик „класе држава”, при чему моћније земље или блокови земаља имају виши статус и више утичу на друге. Та класност се већ манифестује, групирањем држава према развоју, попут рецимо групе држава Г7 или БРИКС-а. Ове суштинске разлике се могу манифестовати на различите начине, као што су на пример трговински односи, војни савези или културна размена.

Укратко, производња хране у постсовјетској Русији постала је један од главних економских, привредних и политичких пројеката, јер земља настоји да осигура сигурност хране, повећа продуктивност и позиционира се као главни играч на глобалном тржишту хране. Иницијативе руске владе за промовисање производње и дистрибуције хране имају потенцијал да утичу не само на Русију, већ и на глобално тржиште хране. Русија је много инвестирала у производњу хране од увођења Западних санкција 2014. године. Санкције су утицале на енергетски и финансијски сектор Русије. Као одговор, руска Влада је покренула програм супституције увоза хране како би смањила зависност земље од увоза хране из иностранства.

---

18 Bertini, C. (n.d.). [citat]. Liberty Tree. Dostupno na: <http://libertytree.ca/quotes/Catherine.Bertini.Quote>. C6CD

19 The Thinking Conservative. (2024). *Henry Kissinger: Control food, energy, and money*. Dostupno na: <https://www.thethinkingconservative.com/henry-kissinger-control-food-energy-and-money/>

Циљ програма је био да се Русија учини по питању хране самодовољном земљом, и донекле је у томе и успео. У 2020. години, пољопривредни сектор Русије је забележио раст од 3,7%, а извоз хране из земље повећан је за 20%. Руски програм производње хране има за циљ не само економску самодовољност, већ и позиционирање државе као глобалне прехранбене суперсиле. Последњих година Русија активно промовише своје пољопривредне производе у иностранству и успешно развија нова тржишта у Азији, Африци и на Блиском истоку. Тако се супротставља економском и политичком утицају Запада и осигура властити положај у свету.

Производња хране није само од економског, већ и од стратешког значаја. Земље које могу произвести довољно хране за своје становништво, па чак и да је извозе, могу се успоставити као главни играчи у глобалној економији.

Последњих година, Русија је спровела неколико програма производње хране као део своје геостратешке визије да се позиционира као главни играч на глобалном тржишту хране. Један од ових програма је „Доктрина безбедности хране Руске Федерације”, уведена 2010. године. Овај програм има за циљ да повећа домаћу производњу хране, смањи зависност од увоза и обезбеди да становништво има приступ приступачној и квалитетној храни. Друга иницијатива је „Пројекат развоја пољопривредног извоза” који има за циљ повећање извоза пољопривреде земље на страна тржишта.

Руски програми производње хране имају не само економске, већ и политичке последице. Способност земље да производи и извози храну има значајне импликације на њену позицију у свету и њене односе са другим земљама. На пример, руска забрана увоза хране из одређених Западних земаља као одговор на санкције утицала је на глобалну трговину храном и допринела тензијама између Русије и Запада.

Укратко, производња хране је постала кључни аспект геостратешке визије Русије и игра важну улогу у политичким и економским односима земље са светом. Са друге стране аутономна и аутаркична производња хране у тренутним условима је питање самог опстанка Русије.

6. Мисаони експеримент о класној подели у будућности

Предлог о класној подели који износимо у овом раду може да се сматра, с једне стране, моделом идеалног типа ако се позовемо на Вебера, док га с друге стране, можемо да сматрамо неком врстом мисаоно-теоријског концепта са становишта Милсових идеја.

Претпостављамо да је савремено друштво у свету подељено на најмање три основне класе дефинисане исхраном: „органску” класу, класу „хибрида” и „генетски модификовану” класу. Свака класа има своје прехранбене преференције и обрасце потрошње.

Класе које предлажемо да размотримо не представљају хомогену популациону јединицу у смислу апсолутне реалности и чистих врста анализе. Припадници ових класа могу да се препознају пре свега као конзументи одређених намирница и навика у исхрани који су уско повезани са начином живота и, пре свега, аутентичним погледом на свет. Овај поглед на свет прати снажна и продорна идеологија здравог начина живота с једне стране и развој еколошке свести с друге.

Међутим, иако се тумачење света са становишта здравог живота и екологије несумњиво појављује и развија, дилема је, да ли је развој још једне етапе потрошачког друштва тај који уводи нове облике конзумеризма, прилагођене као посебне потрошачке нише са драстично већим ценама које оправдавају префикс „органско”, или да ли је то заиста почетак аутентичне потрошачке економије и тржишта које добија философску концепцију другачијег погледа на свет.

Органска класа може да се дефинише као најприроднија и еколошки најчистија. Ову класу чине људи који купују органску храну и који брину да је храна произведена на органски начин, односно без употребе пестицида или вештачког третмана. Чланови ове класе разликују се по својој строгости у погледу начина на који се храна узгаја и припрема. Неки захтевају да се храна узгаја не само у природним условима већ да је природно селектована и у потпуно загађеној средини, да се припрема у посебним посудама, да се пече у посебним условима и тако даље. Ова класа може да се састоји,

на пример, од вегана и вегетаријанаца или следбеника макробиотике. Хипотетички можемо рећи да су вегани и вегетаријанци позиционирани као највиши слој органске класе.

Хибридна класа је и даље у оквирима природних и традиционалних околности. Припадници ове класе прихватили су хибридизацију хране и оплемењивање хране биљног порекла и селекционисање расног материјала животињског порекла произвођача хране као наставак природне хибридизације, укрштања сортног материјала и класичног пољопривредног концепта тражења што квалитетније јестивије хране побољшаних органолептичких својстава. Реч је о класи потрошача који се снабдевају храном на пијацама, приватним пиљарницама, касапницама и самопослугама у којима преферирају домаћу узгојену храну и храну малих произвођача. Припадници ове класе представљају већину становништва. Купују храну која је, да тако кажемо, селекцијом задржала природна својства, умерено третирана традиционалним и бенигним заштитним средствима која повећавају приносе и гарантују профит. Ова врста исхране иначе довела је и до квалитативног развоја саме индустријализације.

Генетски модификована класа је најудаљенија од природног стања и подразумева класу која се храни генетским модификацијама као последњом фазом усвојене индустријске производње хране која врши највише технолошких манипулација на храни. Биљна и животињска храна нема репродуктивна својства. Чак разузданим генетским експериментима синтетишу се животињски гени са биљним ради дужег трајања, величине и естетског изгледа хране каја се највише конзумира²⁰. Генетски модификована храна је најјефтинија и конзумирају је најсиромашније класе.

---

20 Гени идентификовани у винским мушицама могу да се користе у трансгеним биљкама за побољшање одређених особина. На пример, генетички елементи као што су промотори или регулаторне секвенце пронађене у мушицама могу се применити у биљкама како би се побољшао израз одређених гена.

Молекуларни маркери и технике развијене и усавршене у истраживањима винских мушица, као што су CRISPR-Cas9 за уређивање гена, могу се применити у биљној производњи за стварање биљака са побољшаним карактеристикама.

Класна анализа и стратификација у друштву слабе у односу на традиционалне социолошке одреднице, посебно оне које су делиле друштвене групе на основу њиховог положаја у процесу рада, власништва над капиталом или нивоа образовања. Историјски гледано, ове детерминанте су биле кључне за разумевање друштвене динамике. На пример, Маркова разлика између буржоазије и пролетаријата била је основа за анализу класних односа на основу власништва над средствима за производњу (Маркс и Енгелс 1848). Међутим, савремена социолошка истраживања указују на промену ових парадигми.

У дискурсу између утопије друштва једнакости, које не постоји, и постизања идеала претежно средњокласног друштва, старе поделе између елите и маса имају тенденцију да буду маскиране. Ове поделе су сада прикривене разним животним стиловима у оквиру идеологије општер конзумеризма, где се намећу идеје да је свако творац своје среће и благостања. На пример, успон културе инфлуенсера на платформама као што је Инстаграм промовише идеју да је индивидуални успех достижан кроз лични бренд и образце потрошње. Тако од утицаја, важности и кредибилитета инфлуенсера зависи и њихова способност да подстичу потрошњу других на мрежама (Vilkaite-Vaitone 2023: 11).

Пут до ове „среће” је поплочан бројним потрошњама и куповином разних производа. Подаци Светске банке указују на пораст глобалних трошкова потрошње, који су достигли приближно 63 трилиона долара у 2021. години, што одражава растући нагласак на конзумеризму (Светска банка 2021). Међутим, поделе су и даље присутне, ако не и драстичније него што су икада биле, ако погледамо статистику расподеле глобалног богатства између најбогатијих и најсиромашнијих. Светски извештај о неједнакости за 2022. годину наводи да најбогатијих 1% светске популације сада поседује 38% глобалног богатства, док доња половина поседује само 2% (Chancel et al. 2022; World Inequality Lab).

Оно што је очигледно, а још више латентно, јесу савремене поделе створене с једне стране модерним идеолошким конструкцијама, а са друге стране напредном технологијом.

Међу њима су посебно значајне поделе које резултирају физиолошком диференцијацијом људског бића. Једна последица ове фундаменталне и одређујуће различитости произлази из саме исхране. Данас се људи могу делити и по својој органској композицији, према саставу и проценту телесне масти, мишића, садржају воде, квалитету сна и трајању РЕМ фаза, физичкој активности и калоријама потрошеним током дана, месеца или године (Lupton 2016).

Подаци о овој физиолошкој диференцијацији савременог човека су евидентни у класификацијама које детектују и одређују паметни уређаји око нас, почевши од телефона и дигиталних вага до фитнес „тракера” који пажљиво складиште наше физиолошке параметре у дигиталним профилима, стварајући алгоритме наших живота. Студија Статисте из 2023. године показала је да преко 400 милиона људи широм света користи носиве фитнес уређаје, што наглашава распрострањеност овог тренда (Statista 2023).

Суштина ових подела је да оне носе карактеристике класних разлика. Начин живота и стил живота, оправдани и засновани на одређеним идеологијама здравог живота и еколошке свести, обликују ставове, подстичући људе да себе заиста виде и доживљавају као другачије од других. На пример, тржиште органске хране, процењено на преко 220 милијарди долара у 2022. години, углавном задовољава групе са вишим приходима које могу приуштити те производе, додатно учвршћујући социо-економске поделе (Удружење за органску трговину 2022).

У закључку, иако су традиционалне класне поделе засноване на раду и власништву над капиталом можда мање видљиве, нови облици стратификације се појављују. Њих покрећу конзумеризам, технолошки напредак и избори начина живота, одражавајући дубље и суптилније друштвене поделе. Ова трансформација у друштвеној стратификацији захтева поновну процену начина на који разумемо и решавамо неједнакост у модерном свету.

У друштву је исхрана постала важан маркер друштвеног статуса и класе. Појавиле су се три основне класе које су дефинисане исхраном: органска класа, класа хибрида и

генетски модификована класа. Органска класа је стекла популарност и друштвени статус јер је здрава исхрана постала знак богатства и културног капитала. Генетски модификована класа је, с друге стране, стигматизирана као нездрава и инфериорна, појачавајући постојеће друштвене неједнакости. Хибридна класа, ухваћена између две крајности, често доживљава двосмисленост и конфузију у погледу избора хране и друштвеног идентитета.

Ефекти ових хијерархија заснованих на потрошњи шире се изван домена хране и одражавају шире структуре неједнакости и друштвене диференцијације која постаје свепрожимајућа и глобална. Они који себи могу приуштити да дају приоритет здравој исхрани и конзумирају органску храну обично су богатији и образованији, док они који себи не могу приуштити да дају приоритет здрављу често имају ниже приходе и мање образовање. Ово наглашава потребу за политикама које могу да се изборе са основним узроцима ових неједнакости и промовишу приступ здравој храни за све чланове друштва.

7. Уместо закључка

Овај рад је анализирао улогу хране, са посебним освртом на њен значај у постсовјетској Русији, фокусирајући се на њену везу са идентитетом, класом и политиком. Прагила се потрошња и производња хране у Русији од распада Совјетског Савеза и како је постала симбол друштвеног идентитета и статуса, са хијерархијама заснованим на потрошњи које одражавају шире структуре неједнакости и друштвене диференцијације. Такође је представљено како је храна фактор који одређује друштвени статус и како врста хране која се конзумира може дефинисати животне навике, начин живота али и сам живот.

Утврдили смо да све већи нагласак на здравој исхрани има потенцијал да повећа природне и друштвене неједнакости. Рад је анализирао могућност постојања три основне класе дефинисане исхраном: органску класу, хибридную класу

и генетски модификовану класу, као и последице по здравље али и по друштвени статус које производе ови различити начини „класне” исхране.

Поопштавањем три облика производње хране и три доминантна облика прехране генерализовали смо три основне класе. Међутим, у будућности се већ назире и наслућује четврта. Реч је о синтетичкој, *in vitro*, класи из епрувете – становништво које ће да се храни храном произведеном од матичних ћелија. Данас је један такав оброк ексклузиван и стаје око 300.000 евра.²¹ Претпостављеним линеарним трендом аналогним бионичком развоју човечанства, цена ове хране у будућности ће да се срoза на најјефтинију и далеко повољнију од генетски модификоване хране којом се већ обилато и често хранимо не знајући шта једемо. Ексклузивна класа изабраних данас, већ сутра може да буде најнижа класа конзумента хране.

Оставили смо простора да класна анализа хране нема само вертикалну димензију и покретљивост, већ смо указали на њене могућности хоризонталног простирања које је условљено симболичким ширењем на мноштво поткласа попут макробиотичара, вегетаријанаца и вегана. Коначно, посматрана је производњи хране као геостратешки пројекат, са посебним освртом на програме производње хране у Русији и њихов утицај на позицију земље у свету. Уопштено гледано, овај рад је показао да храна није само питање исхране, већ и важан аспект културе, политике и друштвеног живота који обликује идентитете, јача индивидуалне неједнакости али и позиционира читаве земље у глобалној арени.

Видели смо да је распадом Совјетског Савеза, ентузијазам за Запад је процветао. Давно очекивана слобода отвореног тржишног економског система и благостање избора, крунисано потрошачким друштвом, коначно је стигло. „Левис” фармерке, „Кока-кола”, „Мекдоналдс” и холивудски филмови ушли су на тржиште. Како је модел централно планиране економије и социјалистичка контрола једнакости

---

21 Science Alert. (2015, April 2). *Cost of lab-grown burger patty drops from \$325,000 to \$11.36*. Dostupno na: <https://www.sciencealert.com/lab-grown-burger-patty-cost-drops-from-325-000-to-12>

слабила, јачала је слободна конкуренција и тржишно такмичење. Сви су тражили свој амерички сан у постсовјетском простору. Приватизација је постала синоним за успех, појединци су постајали богати, природни ресурси су постајали приватно власништво, појавили су се олигарси и мега-тајкуну чија претерана и бесмислена потрошња, засенчујући простоту, још увек представља један од симбола и споменика људске глупости и таштине у облику златних тоалета и санитариа заједно са мегајахтама у којима су инсталирани.

Систем је почео да се своди на оно што је на Западу познато вековима, наиме да неколико процената људи поседује више од свих осталих. Појединци поседују стотине милијарди долара, стратификација која у историјској перспективи чини да су Џингис-кан или Александар Велики били скромни. Циклична природа уништавања система и његовог осиромашења довела је до повратка државне контроле и појаве ауторитета, као што су давно дефинисали антички филозофи попут Платона и Аристотела. Криза је произвела доминантног политичког актера – Пугина, који политичким ауторитетом разбија картел олигарха и враћа природне и социоекономске ресурсе држави, а истовремено снажи патриотску идеологију и повратак традиционалним вредностима.

У свом вечитом маршу ка истоку, Запад прелази из културне доминације у ширење свог војног савеза, од меке моћи до мање меке моћи ка путу свеопштег рата. Санкције и међусобна нетрпељивост постају реалност. Као толико пута у историји човечанства, рат све више постаје реч која доминира светом. Обновљено захлађење односа између Запада и Истока, кулминира Украјинским ратом, културне везе се прекидају и Шпенглерова морфологија историје излази на видело. Историја почиње да показује свој циклични ред појединачних изолованих саморепродукујућих животних система у којима су појединачне културе потпуно различите. Актуелно разумевање људске историје као једноставног линеарног развоја, као прогресивног и континуираног процеса у којем човечанство увек напредује, такође је другачије. Уместо континуитета, Шпенглер види само живот

независних великих организама одвојених једних од других и, нажалост, често супротстављених – ти организми су културе. Историја човечанства није ништа друго до историја ових култура. Појављује се нова култура – Руски свет, који тежи ка аутаркији и самодовољности. Готово паралелно се исто дешава са Кином, која такође тежи ка самодовољности и самоодржању са својом геополитичком агендом чак и у храни, али парадоксално и упркос традицији, Кина тражи нове стратешке партнере. Покренути су велики геостратешки пројекти – путеви и појасеви. И храна је део тога јер је свима јасно да је, поред монопола над оружјем и комуникацијама, важан и монопол над храном.

Две књиге и два највећа Западна мислиоца изгледају парадоксално пророчки у предвиђању данашњих догађаја у којима храна игра само споредну улогу. „Сукоб цивилизација”²² и „Пропаст Запада”²³ постају реалност Хантингтонове и Шпенглерове визије човечанства.

Иако је наша тема била храна, тешко можемо остати равнодушни према ономе што нас тренутно обузима све и води нас готово хипнотички у међусобну мржњу и неразумевања из којих, као и обично, невини страдају, ухваћени у замку још једног историјског циклуса људске неспособности за мирни суживот у коме се заједно живи и гради хумани свет и у којем би храна била веза, заједничко задовољство, благостање и мултикултурално међусобно уживање у којем би учествовала сва чула.

Тако смо на самом крају дошли до тога да нам је исхрана и пут да постанемо припадници надкласног друштва будућности, под претпоставком да преживимо следећи рат, да се трансхуманистички уздигнемо на нов ниво егзистенције и постанемо класа бесмртника. Зато морамо да водимо рачуна већ данас, шта и како једемо, да нам не зафали оних 14 година до завршетка развоја технолошког процеса нашег „пребацивања” у дигитални простор и тако осигурамо „прелазак” багажа и аксесоара наших сећања у бесмртност. Они којима

22 Хантингтон, С. (2000). *Сукоб цивилизација и преобликовање свейској њорейка*. Подгорица: ЦИД.

23 Шпенглер, О. (1936). *Проиасиј Зайада*. Београд: Геца Кон.

је стало до душе и одласка у неке друге трансценденталне просторе, могу слободно да наставе да једу шта желе.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, С. (2022). *Досадна социологија*. Београд: Филозофски факултет, <http://skr.rs/zkrE>.
- Abe, S., Stickley, A., Roberts, B., Richardson, E., Abbott, P., Rotman, D., Mckee, M. (2013). *Changing patterns of fruit and vegetable intake in countries of the former Soviet Union*. Public health nutrition. 16. 1–9.
- Beagan, B., Power, E., & Chapman, G. (2015). "Eating isn't just swallowing food": Food practices in the context of social class trajectory. *Canadian Food Studies*, 2(1), 75–98. Доступно на: <https://canadianfoodstudies.uwaterloo.ca/index.php/cfs/article/download/50/65/>.
- Bertini, C. (n.d.). [цитат]. Liberty Tree. Доступно на: <http://libertytree.ca/quotes/Catherine.Bertini>.
- Blanchflower, D. G., Oswald, A. J., & Stewart-Brown, S. (2016). Is psychological well-being linked to the consumption of fruit and vegetables? *Social Indicators Research*, 126(1), 89–110.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.
- Breen, R., & Jonsson, J. O. (2005). Inequality of opportunity in comparative perspective: Recent research on educational attainment and social mobility. *Annual Review of Sociology*, 31, 223–243.
- Britannica, T. Editors of Encyclopedia (2024, May 6). Social Class. Encyclopedia Britannica. Доступно на: <https://www.britannica.com/topic/social-class>.
- Broom, L., & Selznick, P. (1977). *Sociology: A Text with Adapted Readings*. Harper & Row.
- Caldwell, M. (2002). *The Taste of Nationalism: Food Politics in Post-socialist Moscow*. Ethnos. 67.
- Case, P. (2015, December 4). *Putin wants Russia to become world leader in organic food*. Farmers Weekly. Доступно на: <https://www.fwi.co.uk/international-agriculture/putin-wants-russia-become-world-leader-organic-food>.
- Center for Food Safety. (2023). *About genetically engineered foods*. Доступно на: <https://www.centerforfoodsafety.org/issues/311/ge-foods/about-ge-foods>.

- Centers, R. (1949). *The psychology of social classes: A study of class consciousness*. Princeton University Press.
- Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., & Zucman, G. (2022). *World Inequality Report 2022*. World Inequality Lab. Доступно на: <https://wir2022.wid.world/>.
- Clark, T. N., & Lipset, S. M. (2001). *The Breakdown of Class Politics: A Debate on Post-Industrial Stratification*. Woodrow Wilson Center Press with Johns Hopkins University Press.
- Cutler, D. M., & Lleras-Muney, A. (2006). *Education and Health: Evaluating Theories and Evidence*. National Bureau of Economic Research.
- Daries, N., Cristobal-Fransi, E., Ferrer-Rosell, B., & Marine-Roig, E. (2018). Behaviour of culinary tourists: A segmentation study of diners at top-level restaurants. *Intangible Capital*, 14(2), 332.
- Drewnowski, A., & Specter, S. E. (2004). Poverty and obesity: the role of energy density and energy costs. *American Journal of Clinical Nutrition*, 79(1), 6–16.
- Elliott, R. (2013). *The taste for green: The possibilities and dynamics of status differentiation through “green” consumption*. *Poetics*, 41: 294–322.
- Fischler, C. (1988). *Food, Self and Identity*. *Social Science Information/ sur les sciences sociales*. 27. 275–292.
- Funk, C., Kennedy, B. (2016). *Americans’ views about and consumption of organic foods*. Pew Research Center. Доступно на: <https://www.pewresearch.org/internet/2016/12/01/americans-views-about-and-consumption-of-organic-foods/>.
- Gille, Z. (2016). *Paprika, Foie Gras, and Red Mud: The Politics of Materiality in the European Union*. Indiana University Press.
- Gurova, O. (2008). *Fashion and the Consumer Revolution in Contemporary Russia*. Routledge.
- Хантингтон, С. (2000). *Сукоб цивилизација и њихово обликовање светској поретку*. Подгорица: ЦИД.
- Hootsuite. (2024). *35 Instagram Statistics That Matter to Marketers in 2024*. Доступно на: <https://blog.hootsuite.com/instagram-statistics/>.
- International Crisis Group. (2020). *Central Asia: Food Security in the Context of Socioeconomic Disparities*. Доступно на: <https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000114546/download/>.
- International Service for the Acquisition of Agri-biotech Applications (ISAAA). (2020). *Global status of commercialized biotech/GM crops: 2019* (ISAAA Brief No. 55-2019). ISAAA. Доступно на: <https://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/55/default.asp/>.

- Jacka, F. N., Sacks, G., & Berk, M. (2017). The association between diet and mental health in children and adolescents: A systematic review. *BMC Psychiatry*, 17(1), 29.
- Katermina, V. V., & Buyanova, L. Y. (2020). *Modern Russian Advertising Discourse: Semiotics, Mentality, Manipulation*. In A. Pavlova (Ed.), *Philological Readings*, vol 83. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (pp. 438–446). European Publisher.
- Kim, E. J., & Geistfeld, L. V. (2003). *Consumers' Restaurant Choice Behavior and the Impact of Socio-Economic and Demographic Factors*. *Journal of Foodservice Business Research*, 6(1), 3–24.
- Korthals, M. (2007). Ethics of Food Production and Consumption, in Frewer, L, Trijp, H. (ed.), *Understanding consumers of food products*. Cambridge: Woodhead Publishing.
- Lever-Tracy, C. (2014). Climate Change, Ethics, and Food Production, in Kaplan D, Thompson P. (ed.). *Encyclopedia of Food and Agricultural Ethics*. Springer.
- Li Y., Pan A., Wang DD., Liu X., Dhana K., Franco OH., Kaptoge S., Di Angelantonio E., Stampfer M., Willett WC., Hu FB. *Impact of Healthy Lifestyle Factors on Life Expectancies in the US Population*. *Circulation*. 2018 Jul 24;138(4): 345–355.
- Lupton, D. (2016). *The quantified self: A sociology of self-tracking*. Polity Press.
- Perrotta, L. (1996) *Consumption and urban space in post-Soviet Moscow*. PhD thesis, London School of Economics and Political Science.
- S&P Global Commodity Insights. (2022, November 17). China food security under Xi Jinping. Доступно на: <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/blogs/agriculture/111722-china-food-security-xi-jinping/>.
- Sakwa, R. (2017). *Russia Against the Rest: The Post-Cold War Crisis of World Order*. Cambridge University Press.
- Saylor Foundation. (2020). *Socialist Economies in Transition*. Saylor Academy.
- Schatzker, M. (2015). *The Dorito effect: The surprising new truth about food and flavor*. Simon & Schuster.
- Science Alert. (2015, April 2). *Cost of lab-grown burger patty drops from \$325,000 to \$11.36*. Доступно на: <https://www.sciencealert.com/lab-grown-burger-patty-cost-drops-from-325-000-to-12/>.
- Smithers, R. (2015). Food and class: Does what we eat reflect Britain's social divide? *The Guardian*. Доступно на: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2011/mar/13/food-class-social-divide-diet/>.

- Sustainable Business. (2015, December). *Russia: World's biggest supplier of organic food*. Доступно на: <https://www.sustainablebusiness.com/2015/12/russia-world39s-biggest-supplier-of-organic-food-53083/>.
- Sustainable Pulse. (2015, December 8). *Putin: Russia will be world's largest supplier of healthy organic food*. Sustainable Pulse. Доступно на: <https://sustainablepulse.com/2015/12/03/putin-russia-will-be-worlds-largest-supplier-of-healthy-organic-food/>.
- TASS. (2015, March 3). *Russia capable of becoming world's biggest supplier of healthy food - Putin*. Dostupno на: <https://tass.com/economy/841332>; <https://tass.com/politics/1721325/>.
- The Thinking Conservative. (2024). *Henry Kissinger: Control food, energy, and money*. Доступно на: <https://www.thinkingconservative.com/henry-kissinger-control-food-energy-and-money/>.
- USDA ERS. (2023). *Recent trends in GE adoption*. Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. Доступно на: <https://www.ers.usda.gov/data-products/adoption-of-genetically-engineered-crops-in-the-u-s/recent-trends-in-ge-adoption/>.
- Vilkaite-Vaitone, N. (2024). *From Likes to Sustainability: How Social Media Influencers Are Changing the Way We Consume*. Sustainability, 16(4), 1393.
- Wegren S. (2022). *Russia's Food Revolution The Transformation of the Food System*. Routledge.
- Wegren, S., Nikulin, A., Trotsuk, I. (2020). *Russia's Food Revolution: The Transformation of the Food System*. Routledge.
- World Intellectual Property Organization. (2013). *Patenting life: New developments in the field of patenting living organisms*. WIPO Magazine, (3). Доступно на: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2013/03/article_0007.html/.
- Шпенглер, О. (1936). *Пројаси Зайага*. Београд: Геца Кон.

Ivan Zečević

FOOD AS THE BASIS FOR A NEW CLASS DIFFERENCE
(WITH SPECIAL REFERENCE TO THE POST-SOVIET AREA)

Summary

After the fall of the Berlin Wall, an era began in Eastern Europe in which one ideology disappeared and another emerged. The ideology of socialism (communism) was replaced by the ideology of the consumer society. Due to integration into the global (capitalist) economy, these countries have also changed their eating habits. The paper explores the theoretical possibilities of life in an age when even food takes on ideological characteristics, creates, multiplies and generates differences and class divisions. Members of certain social classes build an authentic class consciousness through food and form an ideology that stimulates, nurtures and maintains this consciousness. The ideology of a healthy life is formed: a healthy life becomes the political program of many social movements. Diet becomes a status-determining factor. The way of eating and the type of food determine the social position, represent the way of life and the quality of life. There are at least three basic classes defined by nutrition: the "organic" class, the "hybrid" class, and the "genetically modified" class. In Western society, we can see that food is becoming a class-conscious determinant, as shown in the article "Food and class: Does what we eat reflect Britain's social divide?" (Smithers, 2015). Countries also attach importance to this issue, implementing food production programs as geostrategic projects for positioning in the world, such as Russia.

Key words: class position, diet, class identity, ideology, lifestyle.

ПРИКАЗИ

КОНАЧНИ РАЗЛАЗ ИЛИ О ОТРЕЖЊЕЊУ РУСИЈЕ
(Слободан Антонић, *Украјински райи – буђење царсџива*,
Београд: Catena Mundi, 2023, 237 стр)

На најлепшим страницама своје касне прозе, спознавши домовину као крајње упориште, Момо Капор је писао:

„Не путујем, дакле, никуда изван граница којих је све више. Док сам живео по свету, чезнуо сам за Србијом – сада је имам у огромним количинама. Испријам је лагано, на сламку, као давно заборављено пиће – малину са содом. Ко пожели да ме види, зна где ће ме наћи.

И, уопште, шта ћу ја у свету: шта је он мени, а шта ја њему?”

Шта је Европа Русији? Шта је Русија Европи? Како ће и куда Русија даље, након коначног разлаза за Западом?

Питања попут ових анализира др Слободан Антонић са Филозофског факултета у Београду у најновијој књизи *Украјински райи – буђење царсџива*. Аутор се бави коначним разлазом Русије и Запада и промишљањем њене будућности, у светлу грађанског а онда и класичног рата из 2014, односно 2022. године.

Од почетка, књига је проткана ставовима руских интелектуалаца и званичника о ономе са чиме се суочавају. Шта значе речи некадашњег саветника Руске Федерације Владислава Суркова да се са Мајданом, пут Русије на Запад завршио или да се, према политикологу Дмитрију Трењину, затвара поглавље историје које је отворио Петар Велики?

---

* Мастер економије, старији сарадник НБС, ivanradanovic@hotmail.com

Шта Сергеј Караганов мисли када каже да је време да се тристогодишње путовање у Европу оконча?

Управо то да, како је овај идеолог написао, треба зацртати сопствени курс. Да је *ојџочела њојраја за новом и јасном руском идејом*. Са њом, према филозофу Александру Дугину, руска власт не сме да одуговлачи. „У супротном можда те власти више неће бити, јер ће нестати и руска држава”, упозорава он.

Какав је то курс?

Сваки рат је, пише аутор, катализатор политичких и социјалних идеја. Оне се разликују те нам, у прва четири поглавља, Антонић приближава њихове главне правце. Први је идеја *Русије као империје* – вишенародне и мултикултуралне, која чува своју сувереност и народе од акултурације. Њој у прилог говори председнички указ из 2018. којим се уводи појам „русијска нација”, као многонационални народ Руске Федерације. То наглашава постојећу разлику између придева „руски”, као одреднице етничких Руса и *русијски*, који се односи на више од 150 нација ове земље. Како је историчар Иван Солоњевич писао – империја бива тим јача што се у њој удобније осећају сви њени народи.

Али, зашто империја? Како рат у Украјини одмиче, *Зайагом се шири идеја да љрава њобеда значи само њој-џуни њораз и џериџоријална демониџа Русије*. На то указује низ међународних скупова и изјава датих током 2022. и 2023. године са предлозима да се подели на више независних држава, сведе на 50 милиона становника, деколонизује или деимперијализује. На страну иронија што се руска „доминација над староседелачким народима” расправља у америчком Конгресу, *јасна је њерџеиџија Русије као империје*. Има је и у Русији јер, након рата, по мишљењу чеченског писца Германа Садулајева, Русија ће бити „или империја или историја – трећег нема”. Сличну, нешто религиознију идеју *Русије као каџехона* – историјског субјекта чија је сврха да спречи коначну победу Антихриста – заступају Дугин и патријарх Кирил.

Са тим се не слажу они за које је, тако подигнута, лествица сукоба превисока. Томе Русија не може да доскочи

и требало би, како пише новинар Дмитри Ољшански, борити се за реалне циљеве и визију *Русије као нације-државе*. По овом гледишту, реално је објединити подељени руски народ у јединствену националну државу, у шта се тренутни рат добро уклапа. „Запад се не може победити” – упозорава Ољшански – „то није успело ни знатно моћнијем СССР-у”. Уосталом, идеја хришћанске империје није блиска држављанима Русије који нису хришћани.

Шта јесте блиско? Зашто се у Украјини боре онолики Башкири, Бурјати и Чечени? На то одговарају они којима је правда најбоље друштвено везиво, јер је шире од православља. Као таква, добра је основа за политику *Русије као њредводнице антиколонијализма* и заштитнице малих народа. Теолог и доктор математике Николај Сомин подвучао је борбу за правду као типичну националну појаву. Тиме се надовезује на Достојевског, који је писао да је тежња ка правди најсјајнија црта руског народа.

Ову идеју Антонић дубље елаборира у другом поглављу. Правда је, према неким виђењима, темељ православног социјализма.

Православног социјализма?

Он се заснива на идеји о капитализму као погубном систему где је среброљубље, као лични антихришћански грех, постао друштвена норма (мамон). Иако се спој социјализма и православља чини немогућим, за многе је решење. За Сомина, руска удаљеност од бога била је мања у социјализму него у капитализму. Полазећи од флуидне етике цркве за време Романова, која у обожавању новца није видела грех, Сомин пише да је „Господ дао шансу” револуционарима – комунистима, којима је социјална правда била темељно начело. „*Морални темељи совјетској сисџема били су ближи Христју него лукави морал од цркве освећеној кайијализма*”, објашњава он. Уистину, мамон је докрајчио и Совјетски Савез, али пред Русијом је поново избор. Према академику и економисти Сергеју Глазјеву, ради се о органској идеологији и није чудо што се, након социјализма, Руси враћају православљу. Оба су примали снажно, јер је реч о преклапајућим доктринама. „*Социјалистичка идеја има корене*

у *хришћанству*, проповеди милосрђа, једнакости, правде, неприхватања материјалног богатства и експлоатације”, пише Генадиј Зјуганов, филозоф и лидер Комунистичке партије Русије.

Иако се у књизи описане идеје разликују, *сјаја их одбацавање зајадној либерализма*. За економисту Сергеја Батчикова, ради се о одбацавању утилитаризма и идеолошке неутралности државе. *Разлаз са неолиберализмом озвучен је 9. новембра 2022.* председничким указом „О усвајању Основа државне политике за очување и јачање традиционалних руских духовних и моралних вредности”. Тиме је отпочела ера *йосизајадне* Русије.

Наслов књиге упућује на седмо поглавље о Украјини. И поред свих политичких тетурања ове земље, може ли се оправдати агресија – или специјална војна операција, свеједно – на суверену земљу и чланицу Уједињених нација? Може ли се спојити са правдом?

Формалистички гледано – не, али је баш зато ово поглавље кључно. Враћа нас на контекст, без ког нема разумевања. Шта је у њему заборављено?

Како би одговорио, Антонић мапира сукобе Запада са Србијом и Русијом: „Ми погрешно раздељујемо збивања из деведесетих на ‘рат у Словенији (1991)’, ‘рат у Хрватској (1991–1995)’, ‘рат у БиХ (1992–1995)’, ‘сукобе на Косову (1998–1999)’ и ‘НАТО бомбардовање (1999)’ јер је реч о једном историјском догађају”. Он га назива „српским ратом Империје”, у коме нас је требало просторно свести, идејно преумити и економски подвести иностраном капиталу.

Аналогно, догађаји од Првог чеченског рата (1994–1995), Другог чеченског рата (1999–2000), рата у Грузији (2008), Сирији (2011), Мајдана и Крима (2014) па све до рата у Украјини, локални су знаци „руског рата Империје” тј. геополитичког опкољавања Русије. Када се ствари поставе овако, одговор се обрће: Русија је морала да реагује и зато, према Антонићу, *инштервенција у Украјини йредсјавља йшиичну йревениивну самоодбрану* усмерену на једну одметничку државу.

Како типичну? Како самоодбрану?

Аутор указује на преседан, јер су *доктрину одметничке државе и њивеној најада на њу*, као легитимне самоодбране и без сагласности УН, *развиле САД*. Њена примена почиње одмах по паду Берлинског зида. Инвазијом на Панаму и нападом на Ирак, СР Југославију и Авганистан, редефинисан је међународни поредак. Он се најбоље може представити ставом да ће Америка „деловати мултилатерално кад је могуће, али једнострано кад је нужно” (Клинтон 1993). Тако је измаштано право на једнострано деловање и превентивну самоодбрану од претњи „и пре него што се оне појаве” (Буш 2002). Било би добро да је ово изоловани став Вашингтона, али није: Ову доктрину подржале су Велика Британија и Аустралија.

За разлику од САД, које су у одметничким земљама виде идеолошко-економску, *Русија је у Украјини видела еџисџениџалну ѡреџњу*. Мало је вероватно да Panama може да угрози Вашингтон, да су Ирачане или Авганистанџе америчког порекла Багдад и Кабул обесправљали или да је Србија неџирала амерички идентитет.

Украјина је, истини за вољу, све то чинила. Најаве да ће се земља нуклеарно наоружати, непоштовање мировних споразума „Минск 1” и „Минск 2”, као и припреме за фронтални напад на Доњеџку и Луганску област са веџинским руским становништвом – послужиле су Москви као повод за признавање ових области као независних, војну интервенџију а потом и њихово припајање Руској Федерацији. Сличан повод већ је искоришћен 1999, када је бомбардована СР Југославија.

Како ће се рат завршити? Шта ће бити са Русијом, а шта са Србијом? Аутор књиге не пледира на коначну истину, али истиче неспорно. Извесно је, најпре, да Русија ратује са читавим политичким Западом, тј. либералном цивилизацијом. То тражи промену парадигме, смену *зайадној модела развоја евроазијским цивилизацијским идентитетом*. Извесно је и то да Москва у овом рату мора да победи јер, како је генерал Леонид Шебаршин писао: „Запад од Русије жели само једно – да је нема”. Са њим не сме чак ни да преговара, јер се историја договарања са Западом показала као историја кршења

договора. Разлог је отворено представио британски дипломата Роберт Купер: „САД и ЕУ имају право да у односима са *ипредмодерним* (истакао И. Р) државама користе двоструке стандарде”.

Најизвесније је то да је руски улог у овом рату велики. Независно од исхода, након њега Русија неће бити иста. Неће ни свет.

Доминатна црта књиге *Украјински рај̄ – буђење царс̄ива*” јесте тема истраживања. Премда наслов на то не упућује, њен значај је што савремене руске увиде, традиционално слабо доступне, представља домаћем читалаштву. Друга снага је у контексту, детаљно осликаном кроз факте и широки скуп идеја који овај текст нипошто не исцрпљује. Евентуалну ће замерку читаоци, ненавикнути на ауторов стил, наћи у преко хиљаду фуснота.

Премда није кадар да процењује политичку дебату, аутор ових редова је убеђен да је мора пратити економска. Свака алтернатива, која се окане тржишног фундаментализма и економског раста као циља по себи, може бити одржива. То подразумева искорењивање олигархије. Подразумева крај убитачних капиталистичких пракси и игнорисања неједнакости. Земља која је преживела повлачење западног капитала, а којом се ионако влада указима и декретима, има историјску шансу. Шансу да политиком усмереном ка човеку, његовој околини и читавој заједници, постане катехон. Постане брана. Антихристу или капитализму – сада је свеједно.

Барем она, за теко нешто, има ресурсе.

Душан М. Пејић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

УДК 811.163.41(048.83)DOI:
10.7251/LIK2415183P

КЊИГА БРАНКА СТОЈАНОВИЋА О (СТИЛИСТИЧКИМ)
КЊИГАМА МИЛОША КОВАЧЕВИЋА
(Бранко Стојановић, *Ни дана без научној рејџка – Рецензије
о књиџама Милоша Ковачевића*, Београд: ЈАСЕН, 2023)

У едицији Издавачке куће „Јасен”, а у оквиру њене Библиотеке „Знакови”, у Београду је 2023. године изашла пред очи јавности књиџа под упечатљивим насловом *Ни дана без научној рејџка* познатог есејисте, новинара и (књижевног) критичара Бранка Стојановића. Ријеч је о вишеструко награђиваном културном посленику, чији је опус, између осталог (новински чланци, критике, есеји, научни радови и сл), сачињен из сијасета књиџа – њих петнаестак. Уз неколицину књиџа које тематизују књижевност за дјецу, савремену књижевну продукцију те рат у БиХ, у Стојановићевој библиографији се издвајају, а и шире су познате, по неколике књиџе о великанима савремене српске књижевности – Мому Капору и Рајку Петровом Ногу.

Најновију књиџу Стојановић није написао о неком српском књижевнику, него о, што је помало изненађујуће, једном научнику, и то, ни мање ни више, о једном од водећих српских лингвиста – Милошу Ковачевићу. С једне стране, критеријум је Стојановићевих интересовања, бар на основу побројаних имена (треба додати и Вука Крђевића), арални – пише о Херцеговцима, са сарајевским периодом као битним дијелом живота, који су се, проселивши се кроз Сарајево, прије или касније настањивали у Београду. С друге стране, уочава се и квалитативни критеријум према коме се Стојановић, будући да је раније писао и о Новици Петковићу, осим за књижевнике, интересује и за српске стилистичаре.

---

* dusan.pejic@ffuis.edu.ba

Као потоњи, а, рекли бисмо, и најбитнији, издваја се аксиолошки критеријум – Стојановић пише о људима чија дјела су од непроцјењиве вриједности за српску културу и који су на пољима свога дјеловања досегли врхове. Са спознајом ов(акв)их Стојановићевих критеријума, књига о проф. др Милошу Ковачевићу у његовој библиографији неће нам представљати ни изненађење ни изузетак.

Осим „Уводног слова” и биљешке „О аутору”, Стојановићеву књигу *Ни дана без научној рејка* сачињава сљедећих пет одјељака: „Рецензије”, „Стилистика одувек”, „Ка синтези”, „Унуцима наука” те „Завршница”. Текстови који су сабрани у овој књизи, како аутор у уводу напомиње, настајали су у претходне двадесет и четири године и једним су дијелом већ објављени у његовим ранијим књигама – *Сарајевско јатио* (2007) и *Неовлашћени шумач* (2012). Већи пак дио текстова о проф. др Милошу Ковачевићу Стојановић је написао након изласка ових двију књига, тако да се сада указала потреба за њиховим обједињењем, а и згодна прилика – професоров седамдесети рођендан. Уз један научни рад, сви остали текстови су „у суштини рецензије”, а „у књизи они, покаткад, превазилазе голу приказивачку намену, желећи да се кадикад приближе есеју (интерпретација, поређења, коментари)”.

У првој цјелини „Рецензије” Стојановић је сабрао осврте на сљедеће књиге проф. др Милоша Ковачевића: *У одбрану језика српскоја* (1997), *Стилске фијуре и књижевни шексї* (1998), *Српски језик и српски језици* (2003), *Прошїв неисїина о српском језику* (2005) те *Стилска значења и зрачења* (2011). Осим што представља садржај поменутих књига, о којем и сами наслови рјечито говоре, Стојановић у овим прилозима често истиче као суштаствене Ковачевићеве особине: марљивост, изванредан таленат, обавијештеност, елоквенцију, аргументованост, а посебно „виолентан научни темперамент” и спремност за сучељавање са најделикатнијим и најкомплекснијим темама које се уопште тичу српског језика – особито његовог статуса у савременом друштву, а онда његове стилистике и граматике. У овдје приказаним стилистичким књигама Ковачевићевог опуса Стојановић препознаје практичну примјену и провјеру на конкретним књижевноумјетничким

дјелима оних стилистичких начела која је Ковачевић раније разрадио у већ класичној *Стилистици и йрамајици стилиских фигура*. Према Стојановићу, прије Ковачевића готово су се сви српски (лингво)стилистичари бавили и задовољавали набрајањем стилских фигура у појединим књижевним остварењима те описом њихове стилематичности – Ковачевић, напротив, пажљиво разликујући стилематично од стилогеног, приступа анализирању и објашњавању стилогености. У том смислу, Стојановић Ковачевића ставља раме уз раме са великанима српске стилистике Новицом Петковићем и Богданом Поповићем, а унеколико им га и претпоставља. С друге стране, Стојановић наглашава важност и снагу Ковачевићеве неуморне борбе за одбрану српскога језика и српске ћирилице – како од унутрашњих тако и од вањских напасника. Треба споменути и то да се Стојановић више пута обрушава на колеге професора Ковачевића, такође универзитетске професоре, због њихове зависти и суревњивости према овом великом лингвисти. У томе Стојановић не заобилази ни наше академије наука, чији члан Ковачевић, према Стојановићевом мишљењу, никад није постао и никад неће постати само из разлога што често пише „уз длаку” и што „нема длаке на језику”.

Друго поглавље књиге *Ни дана без научној рејика*, насловљено „Стилистика одувек”, окупља три нешто опсежнија приказа (нај)новијих Ковачевићевих књига из домена стилистике. Први текст је осврт на монографију *Српски стилистичари* (2021), други тематизује књигу *Стилистиком кроз делејрисџику* (2022), а трећи запис је настао поводом *Поезије у стилистичком кључу* (2020). За Стојановића, књига *Српски стилистичари*, у којој је Ковачевић представио десет „изострених портрета” најзначајнијих српских проучавалаца стила, „засада замењује ненаписану историју српске стилистике”, а убијеђен је и да та ненаписана *Историја* „чека Милоша Ковачевића да је напише”. Стојановић овдје уз подумијевајући строги научни апарат, терминологију и методологију препознаје и стваралачки жар, као и такво лирско и устрептало говорење да „помало и понекад певају чињенице и формулације”, што је за њега нарочита љепота ове књиге. У вези са књигом *Стилистиком кроз делејрисџику*

Стојановић нас обавјештава да се у њој аутор бави језичко-стилском анализом дјела из сва три књижевна рода, а за расправе о прози које у њу улазе Стојановић не зна „која је од које боља”. С друге стране, у Ковачевићевим радовима о поезији из ове књиге (нарочито Ивана Лалића) Стојановић препознаје тзв. тоталну стилистику као метод, док за рад о драмама Душана Ковачевића истиче да није сигуран „да ли ће Душан Ковачевић, за живота, добити аналитичкији текст од овога који је написао Милош Ковачевић”. У потоњем тексту овога циклуса Стојановић благо полемише са неким ауторитетима науке о књижевности и науке о језику, а у вези са њиховим писањем о дјелима, с једне стране, српских књижевника, а, с друге, о дјелима Милоша Ковачевића. Након тога Стојановић прелази и на приказ горепоменуте *Поезије у стилскијичком кључу*, гдје констатује да Ковачевић „за сваког песника чије дело тумачи лако проналази стваралачку доминанту и ону тачку с које се то дело види и у деловима и у целини”, а све примјењујући метод интегралне стилистике – у овој књизи је, према Стојановићу, одговор на питање чему служи интегрална стилистика. Као посебно важне сегменте ове књиге Стојановић истиче текстове о Бори Ђорђевићу, Милосаву Тешићу и Мирољубу Тодоровићу, којима је књижевна критика, увјерен је, остала дужна.

У трећем дијелу своје књиге Стојановић даје осврт не више на књиге Милоша Ковачевића већ на монографију о његовом научном стваралаштву коју је недавно објавила проф. др Милка Николић. Стојановић наглашава да „пред нама је једна изванредно писана књига и Милка Николић нам спасава образ – написала је оно што је одавно требало да се каже”. Као нарочито вриједне сегменте ове књиге Стојановић истиче професионално урађене библиографије како дјела Милоша Ковачевића тако и рецепцијских текстова о њему и његовом раду. Приказивач потцртава вјештину цитирања у монографији, као и језик и стил којим је писана. Иако пише да се у понечему не слаже с ауторкиним ставовима, Стојановић се није упуштао у детаљније образлагање.

У четвртном фрагменту Стојановић говори о Ковачевићевој књизи *Стилска ѿкања у књижевности*

одрасћања (2023), која је необична по томе што се у њој „вишеаспектно, а махом лингвостилистички” истраживачка пажња Ковачевићева усмјерила према писцима за дјецу или, прецизније, према појединим дјелима из свијета „књижевности одрастања”. И у овој књизи, према Стојановићу, Ковачевић показује „ванредну аналитичку осетљивост” и наставља да „надмашује себе”.

„Завршницу” књиге, заправо, представља Стојановићев научни рад / есеј „Лингвиста од знања, угледа и савести”, објављен у *Радовима* Филозофског факултета у Палама 2013. године. Стојановић овдје, понајприје, даје скицу за портрет Милоша Ковачевића – човјека, научника и професора, а потом доста пажње поклања Ковачевићевим познатим полемикама с краја прошлога вијека, које су вођене са најутицајнијим српским лингвистима и академицима (рецимо, Павлом Ивићем) те институцијама попут Матице српске. Те полемике тичале су се „српских заблуда у вођењу језичне политике, као једног врло важног сегмента националне културе и културне историје”, а резултирале су, потцртава Стојановић, „обновом србистике”. Трећи дио овога текста посвећен је анализи Ковачевићевих стилистичких доприноса (нарочито књижевности и књижевној науци), а примарно кроз осврт на књигу *Лингвостилистичка књижевној џексиа* (2012). У овој је књизи, примјећује Стојановић, Ковачевић „учио, издвојио а потом детаљно и поуздано описао уметничке поступке и језичко-стилске (стилско-језичке) или пак уметничке доминанте у делима српских писаца”. Као посебну вриједност књиге, Стојановић истиче да се у закључцима радова у њу уврштених „оно што је најсложеније, излаже једноставно, запамтљиво”.

За крај нам остаје да примијетимо да је ова невелика књига графички и дизајнерски доста лијепо опремљена, са упечатљивим Ковачевићевим портретом на корицама, кроз који се и са којим се прожимају наслови његових многобројних књига. Иако књига *Ни дана без научној рејика* садржи нека нужна понављања (с обзиром на то да су у њој сабрани текстови објављивани на разним странама и у дужем временском одсјечку) и иако у њој аутор зна повремено бити,

за наш укус, одвише личан и мјестимично одвећ говорити о себи умјесто о Ковачевићу као „предмету проучавања”, ипак морамо закључити да је ријеч о вриједној публикацији, писаној вјештом руком, рафинираним стилем и богатим и једрим језиком. Књига *Ни дана без научној рејџка* Бранка Стојановића даје нам врло информативан преглед Ковачевићевог (интегрално)стилистичког опуса, и не само њега, а доста рјечито говори и о српским књижевним, стилистичким, лингвистичким, па и политичким струјањима на размеђу вијекова и миленијума. Добро ће доћи свим оним не баш малобројним проучаваоцима стила српских писаца, будући да ће им олакшати сналажење у разноврсној и пребогатој Ковачевићевој библиографији, од које ће засигурно морати да полазе и с којом ће неминовно морати да се консултују у својим истраживањима. Да не говоримо о томе колико ће књига бити значајна за све оне који се буду бавили ликом и дјелом Милоша Ковачевића, а таквих већ има и, сигурни смо, тек ће их бити. У име Српства и србиста, велика хвала Бранку Стојановићу што нам је, како он сличном приликом рече за Милку Николић, „спасио образ” и одужио дуг према огромним заслугама проф. др Милоша Ковачевића, и што је показао како треба да изгледа повезивање научне лингвистике са књижевном критиком.

Марија С. Недељковић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

УДК 811.163.41`367(048.83)
DOI: 10.7251/LIK2415189N

СВЕ ШТО ТРЕБА ЗНАТИ О ДВОСТРУКОЈ НЕГАЦИЈИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

(Јелена Петковић, *Двострука негација у српском језику*,
Андрићград: Андрићев институт, 2023, 319 стр)

Монографија *Двострука негација у српском језику* је синтаксичка књига која осветљава сва теоријска питања о двострукој негацији потврђена на разноврсном корпусу, који припада свим функционалним стиливима у српском језику. Она представља ревидирану верзију докторске дисертације *Синџакса и семантика двоструке негације у српском језику* ауторке Јелене Петковић. Дисертација је одбрањена на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу 2015. године пред комисијом коју су чинили проф. др Милош Ковачевић (ментор), проф. др Јелена Јовановић Симић и проф. др Миланка Бабић.

Књига *Двострука негација у српском језику* се састоји од десет поглавља: „Уводна разматрања” ([11]–29), „Негација као логичка и филозофска категорија” ([31]–45), „Негација као језичка категорија” ([47]–59), „Преглед досадашње лингвистичке литературе о негацији” ([61]–112), „Конгруенција негација” ([113]–138), „Множење негација” ([139]–254), „Закључна разматрања” ([255]–283), „Корпус” ([285]–292), као и додаци: „Литература” ([293]–311), „Summary” (313–314), „Индекс имена” ([315]–318) и „Подаци о аутору” ([319]). Свако од наведених поглавља подељено је на потпоглавља

---

* marija.rakovic@filum.kg.ac.rs

1 Приказ је настао у оквиру истраживања које је финансирано кроз Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198.

што доприноси прегледности и доброј структурираности ове публикације.

Монографија веома информативним и дидактички добро структурираним садржајем упознаје лингвистичку, али и нелингвистичку јавност са присуством двоструке негације у српском језику у разноликом корпусу кога чине текстови из свих 5 функционалних стилова: књижевноуметничког, публицистичког, административног, научног и разговорног. Ова публикација представља значајан допринос проучавању синтаксе српског језика и допуњава недовољно истражено поље негације у србистичкој и сербокroatистичкој литератури. Оно што се, на структурном плану, мора истаћи на самом почетку јесте то да аутор, током читаве публикације, настоји да отклони све дилеме читалаца, па тако даје велики број фуснота у којима детаљно описује оне лингвистичке појаве или ауторе који су, на директан или индиректан начин, у тесној вези са двоструком негацијом и припадају претходним истраживањима двоструке негације, а који би, услед велике информативности, оптеретили интегрални текст публикације.

Прво поглавље („Уводна разматрања”) отпочиње истацањем предмета и циља рада, а тичу се утврђивања проблема негације у савременом српском језику, као и њене повезаности са логичком, филозофском и математичком теоријом. Акцент ће бити на испитивању функционисања негације на синтаксичком и семантичком нивоу, с тим да ће бити осврта и на функционисање негације на морфолошком и лексичком нивоу. Ауторка у овом поглављу наводи да ће се током монографије држати одређења двоструке негације Р. Симеона, као и одређења М. Ковачевића, да двоструком негацијом сматрамо „сваку употребу два или више негатора у склопу једне клаузе” (Ковачевић 2002: 14) до које долази уколико се у једној реченици најмање двапут употребе реченични негатори *не* и *ни*, уз нужни услов да један од њих обавезно негира предикат (субпредикат) ([13]–14). У монографији ће се двострука негација односити и на двоструку негацију у полипредикатским, а не само монопредикатским реченицама. Испитује се и појава „конгруенције негација или сабирања негација, за коју се користи и термин негација негације” (14).

С обзиром на то да је последњих година 20. и првих година 21. века истраживање негације постала једна од централних тема у формалној лингвистици, аутор истиче да је негација тако заузела место базичне теме у формалној лингвистици (16). Предмет рада – „попис синтаксичких модела конструкције са двоструком негацијом, тј. конструкција у којима су реченични негатори *не* и *ни* најмање два пута употребљени, и то једном нужно у оквиру предиката (субпредиката), у стандардном српском језику, те опис њихове синтаксичке структуре и семантичке вредности на богатом и функционалностилски разнообразном корпусу” (18) и циљ рада – „да [се] детаљно и систематично представе резултати ове анализе, односно да покаже након такве анализе где је место двоструко негираних исказа у синтаксичком систему српског језика, као и какве све стилске ефекте може да изазове употреба двоструко негираних исказа уместо њихових очекиваних афирмативних еквивалената” (21), јасно показују колико је разматрана тема значајна за синтаксичка истраживања, али и за лингвистику уопште с обзиром на то да се ова синтаксичка појава не може испитивати одвојено од логике и математике. Управо ова чињеница указује на интердисциплинарни карактер истраживања који је заснован на квалитативној, али и квантитативно-статистичкој анализи корпуса.

Након описа корпуса и навођења појединачних жанрова који су били погодни за анализу (у књижевноуметничком – прозна, поетска и драмска дела друге половине XX и прве половине XXI века; у публицистичком – текстови дневних и недељних новина, као и издања намењена женској читалачкој публици, као и *Корџус савременој српској језика* Математичког факултета Универзитета у Београду; у научном – текстови строго научног подстила, затим научно-уџбеничком, те научно-популарном подстилу), отпочело је II поглавље које носи наслов – „Негација као филозофска и логичка категорија”. У овом поглављу дат је историјат проучавања негације, а тиче се Платонових и Аристотелових истраживања. Затим се детаљно, уз навођење потврда, описује однос између математичке, логичке и језичке негације наводећи да је „поље где се ове три науке (логика, математика и лингвистика) најближе

додирују, када је о негацији реч, управо [су] питања множења негације или двоструке негације” (43).

Тема III поглавља јесте негација као језичка категорија. Након уводних напомена чија је главна теза да је „негација [...] у језику веома важна, она се јавља као једна од веома важних категорија и може се сматрати језичком универзалијом, будући да је присутна у свим језицима на различитим језичким нивоима: морфолошком, лексичком, синтаксичком, семантичком, изражена различитим средствима и формама” (50), следе ставови о језичкој негацији у иностраној литератури. Ту се наводи да „упркос разликама у приступу, методологији и закључцима приликом проучавања негације између различитих аутора, неспорно је ипак да се логички може негирати један одређени појам или се може негирати веза између два појма” (52), као и да „англосаксонска литература говори о три типа негације, а то су реченична негација (*sentential negation*), конституентска негација (*constituent negation*) и мета негација (*meta negation*) (52). Крај овог поглавља чини истицање везе између негације и квантификације где се наводи да је „за анализу двоструке негације важно [је] тумачење универзалних квантификатора афирмативног или негативног типа као речи које ’нису носиоци афирмативног или негативног значења реченице него само појачавају њено основно значење’ (Пипер 1981: 97)” (56). На овом месту је важно још напоменути да ауторка на крају овог поглавља истиче да је „о улози *не* и *ни* негатора којима се остварује реченична негација исцрпно [је] писао М. Ковачевић (2002) истичући да је ’негатор *ни* творбено увијек и при реченичној негацији лексичко-реченични негатор, јер он у свим случајевима (изузев кад има улогу негативног интензификатора, типа: Неће доћи *ни* он) у српском језику долази у улози префикса, тако да своју негаторску моћ проширује с лексичког на реченични план’ (Ковачевић 2002: 13)”.

IV поглавље се бави прегледом досадашње лингвистичке литературе о негацији. Ово поглавље је подељено на четири потпоглавља, што, као и у претходним поглављима, доприноси доброј структурираности садржаја. По самим насловима се види да је у питању веома богат преглед претходних

истраживања, а тиче се: (1) проблема негације у досадашњим сербокroatистичким граматикама и синтаксичким уџбеницима; (2) проблема негације у синтаксичким радовима и (3) проблема негације у страниј литератури. Видимо да је ауторка истакла истраживања негације и у примарним, али и у секундарним публикацијама, збирним, али и појединачним, како у „домаћим” тако и у страним публикацијама. Дат је прегледан, хронолошки, приказ делова који се односе на негацију, у следећим граматикама и уџбеницима: (1) *Српска грамаџика* (С. Новаковић), (2) *Грамаџика и сџилисџика хрвајскоја или српскоја књижевној језика* (Т. Маретића), (3) *Синџакса* (М. Лалевића), (4) *Прејлед грамаџике хрвајско-српској језика* (С. Тежак и С. Бабић), (5) *Синџакса хрвајскоја књижевној језика* (Р. Катичић), (6) *Српска синџакса I и II* (Р. Симић и Ј. Јовановић), (7) *Синџаксичка нејација у српскоме језику* (М. Ковачевић), (8) *Ојледи о синџаксичкој нејацији* (М. Ковачевић), (9) *Хрвајска грамаџика* (Барић и др), (10) *Синџакса савременој српској језика* (Пипер и др), (11) *Грамаџика српској језика* (Ж. Станојчић, Љ. Поповић) и (12) *Грамаџика српској језика за сџиранце* (П. Мразовић и З. Вукадиновић). Најдеталјније је описана књиџа *Синџаксичка нејација у српскоме језику* М. Ковачевића (2002) с обзиром на то да је у питању прва моноџрафија посвећена негацији у србистичкој литератури. Зато је ауторка настојала да истакне најважнија запажања у вези са: (1) двоструком негацијом у српском језику, (2) дистрибуцијом и правилима употребе партикула *и* и *ни* и закључака које је аутор сажео у осам правила употребе ових партикула, (3) колебањима употребе двоструке негације у синтагмама са процесуалним придевом као надређеним чланом, (4) питањима која се тичу партиџалне негације, (5) односом између антонимије, негације и градације и (6) разматрањима која припадају периферији, а не центру категоријалног поља негације, а тичу се: улоге псеудонегације у градационим конструкцијама и концесивности као последице негације каузалне везе (уп. 73–76). Поред ове, ауторка наводи и значај друге моноџрафије, а уједно и последње која се бави овом темом, истог аутора, а која носи наслов *Ојледи у синџаксичкој нејацији* (2004). У својом

монографији М. Ковачевић доноси систематизацију типова негације у језику, издвајајући типове конструкција са множењем негација, са експлетивном негацијом, те конструкције са премештањем негације (76). Када је множење негације у питању, донет је закључак да се: „множење негације у оквиру предиката [...] остварује у свим синтаксичким типовима предиката”, а наведено је и у којим се случајевима јавља множење негације, као и о негацији негације у полипредикатским реченицама, „до којих долази у неколико типова зависносложених реченица и то тако што се множење негације остварује између негације предиката надређене и негације предиката зависне клаузе” (80). Не смемо изоставити ни ауторкино запажање да су П. Мразовић и З. Вукадиновић прве увеле термин конгруенција негације као замену за термин двострука негације (уп. 87).

Када је о појединачним радовима реч, ауторка истиче истраживања И. Грицкат („О неким проблемима негације у српскохрватском језику”), М. Павловића („Негационе вредности у реченици”), В. Петровића („О негацији уз неке перцептивне српскохрватске глаголе”), С. Ристић („Још нека запажања о негацији и о негираним именицама”), након чега следи поглавље које се тиче проблема негације у страниј литератури. Међу проучаваоцима питања и проблема негације, на ауторкином списку, нашли су се следећи аутори и дела: (1) В. Гинекен – *Principles of Psychological Linguistics: Synthesis Essay*, (2) О. Јесперсен – *Negation in English and other Languages*, (3) Е. Клим – *Negation in English*, (3) О. Дал – *Typology of Sentence Negation*). Ово поглавље ауторка закључује истицањем да се „у литератури на енглеском језику често користи и термин егзистенцијална негација (*existential negation*), будући да већина истраживача сматра да су у већини језика егзистенцијалне реченице негиране стратегијама другачијим од оних у реченицама у којима је предикат пунозначни глагол (нпр. енг. *There are no wild cats*). У употреби су и термини локацијска негација (*locative negation*), као и посесивна негација или негација посесије (*negation of possession / possessive negation*)” (104).

Након овог детаљног представљања претходних истраживања негације следи централни део монографије који се

тиче двоструке негације. На самом почетку поглавља ауторка веома јасно истиче да ће у раду користити термин двострука негација „у оном значењу које му придаје Р. Симеон [...], а детаљно образлаже М. Ковачевић [...]” ([107]), разматрајући синтаксичку, али и лексичку негацију, као и парцијалну и тоталну негацију. Затим, следи поглавље које се тиче конгруенције негације за чија различита термилолошка решења, већ на самом почетку, указује ауторка, па тако се у литератури срећу термини: *конјруенција неџација* (Мразовић, Вукадиновић), *слајање неџација*, *двојна неџација* (Белић), често и термин *дво-сџрука неџације*, који су илустровани разноврсним примерима из корпуса. У овом поглављу део је посвећен теорији Х. Кришкове о развоју конструкција са слагањем негација у словенским језицима где одлучујућу улогу има позиција негираног универзалног квантификатора (уп. 118). На ову теорију се надовезује истраживање М. Дочекала „о томе да ли старословенски језик припада типу језика са доследним слагањем негација, а затим, поредећи старословенско стање са савременим чешким, покушава да објасни промену језичког типа (од језика са недоследним слагањем негација, какав је старословенски, до језика са доследним слагањем негација, какав је савремени стандардни чешки) применом метода савремене семантике и синтаксичке теорије слагања негација (119–120)”. Ове Дочекалове закључке допуњују и закључци до којих је дошла ауторка у својим ранијим истраживањима (Петковић, Поломац 2013), а тичу се тога „да су конструкције са одсуством негације предиката наслеђе старословенске синтаксе, у којој су се јављале само под утицајем грчког језика, док је испитани старосрпски корпус показао доследну употребу вишеструке негације у реченицама са негираним предикатом или субпредикатом и неким негираним универзалним квантификатором, што упућује на закључак да старосрпски језик, као и савремени стандардни српски језик, припада типу језика са доследним слагањем негација” (121–122).

У потпоглављу *Конјруенција неџација у савременом српском језику* ауторка наводи следеће: „стање у савременом српском стандардном језику, које је понудио наш корпус, показује да се конструкције са конгруенцијом негација срећу

са великом учесталошћу у свих пет функционалних стилова, посебно у књижевноуметничком, публицистичком и разговорном функционалном стилу. У свим својим употребама ове конструкције служе да појачају, истакну и потврде негацију исказану уз предикат реченице, чиме доприносе, поготово када је о трострукој и четворострукој негацији реч, не само повећању информативности самог исказа већ и остварењу његове стилогене функције” (126). Затим, ауторка указује на синтаксичке конституенте између којих се јавља конгруенција негација, наводећи појединачно све групе, поткрепљујући их адекватним, разноликим, примерима. То су следеће групе: (1) конгруенција негација између субјекта и предиката, (2) конгруенција негација између објекта и предиката, (3) конгруенција негација између адвербијалних одредаба и предиката, (4) конгруенција негација у глаголским синтаagmaма, (5) трострука негација и (6) четворострука негација. За последње две групе, ауторка наводи да: „све конструкције са троструком негацијом су доминантно емпатички маркиране и говорник им прибегава у ситуацијама у којима жели да његов негирани исказ добије негирано значење у свим равнима, и временској, и месној и начинској или када жели да предикатску негацију посебно истакне и маркира”, а да се „четворострука негација [се] у нашем корпусу јавља само спорадично и то у највећем броју случајева у примерима ексцерпираним из књижевноуметничких или публицистичких текстова где је она остваривала и своју стилску функцију појачавања значења одрицања” (136). Ово поглавље има и мали закључак, што публикацију додатно чини структурно прегледном, и читљивом, материјом.

VII поглавље заузима знатан део публикације, а тиче се разматрања множења негације. Наиме, већ у уводним напоменама ауторка наводи класификацију множења негације тј. све оне категорије у којима се јавља, а потврђене су анализом корпуса. Тако смо у оквиру монопредикатских реченица у којима се остварује множење негација у оквиру једног реченичног члана добили следеће конструкције: (1) множење негација у оквиру генитивне предлошко-падежне конструкције са предлогом *без* и (2) множење негација у оквиру

предиката. „Применивши функционални, а онда и структурни критеријум класификације јединица са множењем негација које се остварује између различитих реченичних чланова, при чему је нужно да један од та два реченична члана буде предикат реченице, добили смо следеће типове конструкција: (1) множење негација између негираног предиката и негираног субјекта, (2) множење негација између негираног предиката и адвербијалне одредбе исказане негираним начинским прилогом, (3) множење негације између негираног предиката и генитивне предлошко-падежне конструкције са предлогом *без*, (4) множење негација између негираног предиката и негираног предикатског апозитива и (5) множење негација између негираног предиката и негираног објекта” (143). Након пописа свих конструкција у којима се јавља множење негација, следи истицање: (1) ставова из литературе (Р. Ђиора, Е. Албу, Л. Хорн и Х. Марчанд) и (2) заступљеност у корпусу (највећа фреквенција је у књижев-ноуметничком и публицистичком функционалном стилу).

На претходно речено, које је имало готово улогу доброт увода и прегледног увида у разматрања множења негације, надовезује се део који се односи на множење негација у моно-предикатским реченицама. Свака од наведених конструкција у којима се множење негације јавља сада је детаљније описана и дати су примери из корпуса који је и потврђују. Они се тичу: (1) множење негација у оквиру генитивне предлошко-падежне конструкције са предлогом *без* [*не* + *без* + N_(Gen)] чији је производ инструментална предлошко-падежна конструкција са предлогом *са/с* (уп. 152), (2) множење негација у оквиру генитивне предлошко-падежне конструкције са предлогом *без* и девербативном именицом – ово множење негација као резултат даје инструменталну предлошко-падежну конструкцију са предлогом *са* и девербативном именицом која је површински експонент дубинске предикатске структуре са предикацијом у финитном облику која је пропратна околност за реализовање корелативне предикације (уп. 153–154), (3) множење негација у оквиру генитивне предлошко-падежне конструкције са предлогом *без* и именицама осталих типова [*не* + *без* + N_(Gen)] → [*са* + N_(Instr)],

(4) множење негација у оквиру предиката – именског/прилошког (у овом делу је пажња посвећена и проблемима антонимије), именског/прилошког предиката у којем је у предикативу негативно префигирана лексема, именског/прилошког предиката у којем је у предикативу квалитативни антоним са префиксом *не-*, множење негација у оквиру неглаголског предиката у којем је у предикативу комплементарни антоним са префиксом *не-*, множење негација у оквиру неглаголског предиката у којем је у предикативу лексема префигирана префиксима *без-*, *а(н)-*, *дис-*, *и-*, *ад-*, *анти-*, множење негација у оквиру неглаголског предиката у којем је у предикативу лексема *ни-* лексема, множење негација у оквиру неглаголског предиката у којем је у предикативу генитивна предлошко-падежна конструкција са предлогом *без* и *и*рошив. У оквиру овог поглавља проналазимо и ограничења множења негација у оквиру неглаголског предиката „која се не односе само на употребу *ни-* лексема у функцији предикатива, већ су другачије природе” (179). Ово поглавље допуњује и опис множења негација у оквиру сложеног глаголског предиката. Анализирани „корпус је показао далеко највећу бројност примера са двоструко негираним сложеним глаголским предикатом у којима је као модални глагол употребљен негирани глагол 'моћи', при чему се множење негације остварује између (i) негације модалног глагола (у највећем броју случајева глагола *моћи*) и (ii) негације пунозначног глагола, а производ оваквог множења негације јесте потврдни глагол *морати* (или потврдни облик неког другог модалног глагола употребљеног у двоструко негираном исказу) и афирмативна вредност глагола пуног значења употребљеног као допунски део предиката (187–188). Затим, следи разматрање следећих множења негација у оквиру: (1) усложњеног предиката – производ овакве негације јесте усложњени предикат са афирмативним модалним глаголом и предикативом у коме се налази антонимска лексема у односу на ону употребљену у полазном предикативу (уп. 192), (2) декомпонованог предиката – производ оваквог множења негација јесте афирмативна семантичка вредност двоструко негираног декомпонованог предиката, (3) простог глаголског

предиката, (4) различитих реченичних чланова, (5) негираног субјекта и негираног предиката, (6) негираног предиката и одредбе/допуне за начин исказане негираним начинским прилогом, (7) негираног предиката и генитивне предлошко-падежне конструкције са предлогом *без* – резултат овог множења је потврдна реченица са глаголом *имаји* уз који ће се остваривати граматички субјекат, при чему се неконгруентни атрибут изражен генитивном предлошко-падежном конструкцијом са предлогом *без* из негираног модела замењује еквивалентним објекатским беспредлошким генитивом или акузативом (уп. 201–202), (8) негираног предиката и негираног предикатског апозитива и (9) негираног предиката и негираног објекта. Сваку од датих категорија у којима се одвија множење негације прати богат попис примера из корпуса којима се оне додатно афирмишу.

Поглавље о множењу негације завршава се разматрањем множења негација у оквиру полипредикатских реченица, и то: (1) изричних, (2) релативних – које показују највећу разноликост када је множење негације у питању, (3) временских, (4) условних и (5) пропратнооколноских. Када је о изричним реченицама реч, ауторка наводи да је „М. Ковачевић [је] утврдио да постоје нужни услови да би у овом типу зависносложених реченица дошло до множења негације, а то су да зависна клауза мора бити глагол и оглагољени израз који је препозиционални негатор у чијој функцији једино могу бити глаголи и оглагољени изрази који допуштају транспоновање негације” (211–212). Множењу негација најподложније су, ипак, релативне реченице са атрибутском и то искључиво рестриктивном клаузом. Ауторка даје детаљан попис примера којима се уводе релативне реченице у полипредикатске, а у којима се остварује множење негација што је поткрепљено навођењем примера из корпуса. „[...] корпус је показао и још један подтип релативних реченица са релативизатором ’што’ и детерминатором ’оно’ у антецеденту у којима се остварује логичко-математички принцип множења негације [...]” (уп. 224). За временске реченице ауторка истиче следеће: „[...] без обзира на све остале синтаксичко-семантичке услове, као ни на нијансе значења, сложене реченице са негираном

временском *док* клаузом и негацијом и у надређеној реченици увек ће обележавати хронолошку антериорност реализације радње зависне у односу на радњу надређене клаузе, тј. радња зависне клаузе врши се увек пре радње главне клаузе, као што и наш корпус недвосмислено показује” (230). Условне реченице разматране су са циљем да покажу „како употреба негације у овом типу зависних реченица утичу на њихову условну интерпретацију, као и да утврдимо који су то синтаксички и семантички критеријуми под којима долази до множења негација између главне и зависне клаузе, које целој зависносложеној реченици, без обзира на формално присуство негираних предиката и у главној и у зависној клаузи, дају афирмативну семантичку вредност” (238). И као последња разматрана група дата су множења негација у пропратнооколносним реченицама без обзира на то што ова врста реченица није много ни испитивана у србистичкој литератури, а „о прерастању пропратнооколносних конструкција у адекватне независно или зависносложене реченице у досадашњој србистичкој литератури говорили су малобројни аутори” (251), као што су: М. Радовановић, Љ. Суботић, М. Ковачевић, Љ. Поповић, па се стиче утисак да је монографија *Двосйрука неџација у срйском језику* допринела малом, али веома значајном, разматрању пропратнооколносних реченица.

Не сме се заборавити, на самом крају публикације и њених делова изван техничких поглавља, указати на квалитет закључних разматрања који чине VIII поглавље ове монографије. Веома доброј структурној организацији текста допринела је чињеница да је ауторка настојала да све оно што је претходно речено још једном, само краће, понови у самом закључку, али не тако да закључак сведе на минимум, већ је он такав да би се само његовим читањем могао стећи комплетан увид у садржај публикације. Тако у њему имамо сегменте који се тичу систематизације следећих тема: (1) негација као филозофска и логичка категорија, (2) негација као језичка категорија, (3) конгруенција негација и (4) множење негација (у монопредикатским и полипредикатским реченицама). Ни у овом делу текста није изостало навођење примера из корпуса, па је тако поново истакнута чињеница да се

разноликим примерима из свих пет функционалних стилова потврђује све оно што се о негацији у монографији наводи. Тако у „Закључним разматрањима” имамо један мали сиже свега претходно реченог, проширен још понеким примером из анализираног корпуса.

Поглавље IX чини попис корпуса, разврстан по функционалним стиловима – почев од књижевноуметничког (као стила у којем се налази највише потврда испитиване језичке појаве), затим публицистичког, па административног и научног, да би се попис завршио разматрањем разговорног функционалног стила, с тим и да је извршена и жанровска подела корпуса, па су тако издвојене публикације које чине прозни и поетски подстил, па затим дневне новине, недељне новине и штампа намењена жељеној читалачкој публици. Након корпуса дат је попис коришћене литературе који је, поред тога што је обиман, значајан и по томе што је у разматрану језичку појаву укључио публикације како „домаћих”, тако и страних аутора што још једном показује колико је ову лингвистичку тему било важно додатно испитати и на разноликом корпусу показати сву њену дистрибуцију и тако употпунити то синтаксичко поље. Након списка литературе следе: „Summary”, „Индекс имена” и „Подаци о аутору”. Управо се овим поглављима, како то и технички подаци саме публикације налажу, завршава монографија *Двострука негација у српском језику*, ауторке Јелене Петковић.

Не можемо бити скромни када је лингвистички допринос ове монографије у питању: допунила је недовољно истражено, а важно, поље синтаксе српског језика, као и лингвистике уопште, али и допунила едицију *Знамен српистике* (Одјељење за језик) Андрићевог института на најбољи могући начин. Остаје само да је читамо као својеврстан синтаксички уџбеник с обзиром на то да пружа значајне научне податке о двострукој негацији у српском језику засноване на функционалностилски и жанровски разноликом корпусу кога чине текстови из свих пет функционалних стилова српског језика. Ова монографија је одличан почетак проучавања двоструке негације у српском језику и прави пример како се треба бавити маргинализованим синтаксичким питањима.

Жељана Голијанин*
Филозофски факултет
Универзитет у Источном Сарајеву

УДК 811.163.41`367.625(048.83)
DOI: 10.7251/LIK2415203G

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА МОДАЛНИХ ГЛАГОЛА
У ЊЕМАЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(Младен Папаз, *Модални глаголи у контрасти*,
Источно Сарајево: Dis Company, 2023, 203 стр)

Књига *Модални глаголи у контрасти* представља монографију аутора Младена Папаза, која је настала на основу његовог вишегодишњег истраживања категорије епистемичке и неепистемичке модалности и значења и употребе модалних глагола у њемачком и српском језику. Циљ истраживања, које монографија систематизује, одређен је анализом сличности и разлика између њемачког и српског система модалних глагола и њихових еквивалентних облика, чија је употреба условљена текстуалним обрасцем.

Обим монографије је 203 стране у оквиру којих су распоређене сљедеће цјелине: уводно поглавље, које упознаје читаоца са самом тематиком књиге као и њеном структуром (стр. 11–13) и са предметом и циљем истраживања (стр. 13–18), а потом слиједи методолошки оквир и инструменти истраживања као и представљање корпуса (стр. 18–23); обрада тема у пет главних поглавља, од којих свако садржи по неколико потпоглавља (стр. 23–185), при чему су на крају сваког поглавља дати закључци у којима се прегледно резимира садржај анализираних претходних страница; општи закључак (стр. 190–195) са изворима и литературом (стр. 195–199), која употпуњује оквир монографије. Литература је обимна и информативна и за читаоце који се са њом сусрећу први пут.

Наслов поглавља које слиједи након „Увода” јесте „Појам модалности у савременој литератури” у оквиру кога

---

* zeljana.vujadinovic@gmail.com

постоје четири потпоглавља („Јединствене теорије модалности”, „Бинарни-тринарни модел модалности”, „Епистемичка модалност” и „Подврсте неепистемичке модалности”) у којима аутор обрађује најважнија питања као што су *дефиниције појмова, различита схватања и иприсијуи катеорији модалности*.

Аутор најприје истиче да не постоји универзална теорија модалности, а затим наводи различита теоријска упоришта до којих су дошли различити аутори, као што су: Звекић-Душановић (2011), Трбојевић-Милошевић (2004), Краузе (Krause 2007), Пипер и др (2005), Лајонс (Lyons 1978), Палмер (Palmer 1986, 1990), те Дивалд (Diewald 1999) и Олшлегер (Ölschläger 1989). Ипак, из мноштва најрелевантније и најсавременије литературе аутор зналачки запажа да сви поменути лингвисти своје радове темеље на истраживањима Лајонса и Палмера, те да, иако је модалност универзална језичка категорија, сваки научни рад доводи у питање типове модалности. У наставку аутор говори о унифицирању теорије модалности, односно ограничавању модалности на епистемичку модалност наспрам бинарног (епистемичка и неепистемичка модалност) односно тринарног (епистемичка, деонтичка и динамичка модалност) модела. На крају овог дијела аутор закључује да бројни аутори издвајају два основна типа модалности, али да чињеница да је и Палмер мијењао своје ставове (у издањима из 1986, 1990, 2001. године) указује на комплексност ове области, те да потрага за најбољом подјелом модалног система у језику и даље траје.

Наслов наредног дијела рада је „Синтаксичке и семантичке одлике модалних глагола у њемачком и српском језику” са три главна потпоглавља и низом поднаслова у сваком. Ту аутор говори о *да + љрезентий* конструкцији у српском језику, затим о депенденцијалној структури модалних глагола и у српском и у њемачком језику. Наиме, редослед елемената унутар вербалног комплекса може лако да се објасни помоћу депенденцијалне структуре тј. депенденцијалног стабла. Модални глаголи и у њемачком и у српском језику регирају пунозначне глаголе у инфинитиву (односно и *да-конструкцију* у српском), али је носилац значења увијек

управо пунозначни глагол, док модални глаголи модификују, детерминишу или ближе одређују његово значење. Уколико се у глаголском комплексу налазе и помоћни и модални глагол поред пунозначног, утолико ће помоћни глагол регирати модални, а пунозначни глагол ће зависити од модалног.

У наставку аутор указује на разлике између модалних и модалитетних глагола у оба језика и на њихово значење и употребу. Указујући на то да модални глаголи у српском и њемачком језику имају много заједничких особина, аутор сугерише да су досадашња истраживања модалних глагола у српском језику и урађена по узору на њемачка, те да у оба језика варира број глагола који припада овој групи. Значењска употреба се у литератури ових двају језика већински назива деонтичком и епистемичком, а аутор преузима термине Дивалдове – недеиктичка (чије су подврсте деонтичка, волитивна и диспозиционална) и деиктичка (епистемичка) употреба. Модални глаголи и у српском и у њемачком језику могу поред модалне функције имати и функцију пунозначних глагола, али је основна (синтаксичка) разлика међу њима што модални глаголи у њемачком, када долазе несамостално, захтијевају још и пунозначни глагол у инфинитиву, док у српском језику на мјесту инфинитива може да се појави и *da+ÿрезениÿ* конструкција.

Поглавље које слиједи назива се „Појединачни модални глаголи и њихова могућа семантичка значења у недеиктичкој употреби”. У овом поглављу аутор даје детаљан преглед појединачних глагола и њихових могућих семантичких значења у недеиктичкој тј. неепистемичкој употреби у њемачком и српском језику. Наводећи бројну лингвистичку литературу и примјере реченица у оба језика аутор показује да глагол *dürfen/cmjetiti* описује дозволу (или забрану ако је у одричном облику), те да у српском језику може да изрази сопствену смјелост или право да се нешто учини.

Како аутор у наставку истиче, глаголом *sollen/ÿребаÿти* исказује се нужност на основу захтјева друге особе, те представља вид замјене за императив, изражавајући и индиректни захтјев. У случајевима, када се индиректни захтјев означава конјунктивом модалног глагола *sollen* и

инфинитивом пунозначног глагола, директни еквивалент у српском језику не постоји, већ се преводи помоћу *да* или *нека* + *йунозначни глагол* конструкцијом. Осим горенаведеног, *sollen* означава и будуће радње односно планове намјере и најаве. Аутор наводи и глагол *имайи* (према Мразовић, Вукадиновић 2009) као глагол са семантичким значењем *йредайти/морайи* као у примјеру: *Ујуйро имаи рано да усйанеи и да наложиш вайру / Morgen musst du früh aufstehen und das Feuer antmachen.*

Глагол *können/моћи* се наводи као модални глагол са семантичким значењем могућности субјекта на основу објективних околности или способност субјекта да нешто учини. Овај глагол, наводи аутор, може да има и значење забране ако се налази у одричном облику. У српском језику осим глагола *моћи* као преводни еквиваленти користе се и глаголи *знайти* и *умјейи*.

За глагол *müssen/морайи* аутор наводи да су сви научници сагласни да се овај модални глагол јавља најчешће са значењем нужности на основу објективних спољашних утицаја, околности, док одрични облик овог глагола може да има значење могућности. Осим поменутих, неки аутори наводе и значење савјета или препоруке. У српском језику *морайи* у неепистемичкој употреби има значење неопходности, нужности, која може да потиче и од туђе воље. За неличну употребу аутор наводи конструкцију *мора се* која има пасивно значење: *Мора се све йо йройису обавиити / Alles muss nach den Vorschriften beendet werden.*

Као најфреквентније значење глагола *mögen/жељейи-х-ййейи* аутор према наведеној литератури наводи значење жеље односно воље. Облик овог глагола у конјунктиву II *möchte*- употребљава се као облик за презент за учтиво исказивање жеља. Као еквивалент у српском језику наводе се и *нека* или *да+йрезенити* конструкције, које аутор назива љубазним описом императива. Глагол *mögen* може и да означава концесивне реченице: *Möge er auch böse sein, ich gehe weg / Макар се он и љуитио, оглазим.*

Wollen је модални глагол за ког аутор уз стручну литературу наводи седам различитих значења, указујући на оно

основно, исказивање *жеље, воље и намјере*. Осим тога, овај модални глагол може да има и значење *сврхе* итд. У српском језику се најчешће користи у значењу *хѡјјетѡи, жељетѡи, осјећаѡи ѡѡѡребу за нечим* уз допунски глагол у инфинитиву или уз конструкцију *да+ѡрезенѡи*. Глагол *хѡјјетѡи* у српском језику, објашњава аутор даље, може да служи и као помоћни глагол за грађење фyuтyра I. Као и глагол *mögen, wollen* може да уведе зависну реченицу и то кондиционалну: *Wollte man alle seine Bemerkungen ernst nehmen, so wäre keine Aussöhnung abzusehen./ Уколико се сви његови ѡримјери схваѡе озбиљно, неће доћи до ѡмирења*.

Даље аутор слиједи систематику претходног излагања те износи даља истраживања о модалним глаголима, овај пут о деиктичкој/епистемичкој употреби. Ослањајући се највише на Дивалдову (Diewald 1999), аутор указује на фактор фактивности, и на њену подјелу *еѡисѡемичке* и *нееѡисѡемичке* употребе и међукатегорију *објекѡивне еѡисѡемичке* употребе, која не изражава говорников став, него успоставља односе између вањских услова. Аутор у овом дијелу наводи модалне глаголе који у епистемичкој употреби, како се може закључити, означавају увијек исто или слично: *ѡреѡѡсѡавку, наѡаћање или сумњу ѡговорника*. Као преводни еквиваленти за епистемичку употребу модалних глагола њемачког језика у српском језику наводе се, поред модалних глагола, модалне партикуле: *можда, сиѡурно, ваљда, вјеровѡѡно*. Јасно је да је аутор аргументе за своје ставове налазио у схватањима различитих аутора. Он упућује на мноштво дефиниција, али износи и конкретне примјере за своје ставове: *Er muss/dürfte/mag krank sein/Он је вјеровѡѡно болестѡан*.

Кроз анализу корпуса аутор истиче разне специфичности модалних глагола. Корпусом је обухваћен обиман језички материјал у оба језика, а тај материјал чине следеће текстне врсте: *нараѡивни ѡексѡи, новински извјешѡај, рецеѡѡи за кување, новински инѡтервју и ѡѡѡсѡѡво за лијекове*. Након анализе корпуса аутор указује на сличности и разлике у кориштењу модалних глагола и њиховог значења у српском и њемачком језику. Анализом корпуса је показао и потврдио да се у истим врстама текста јављају различити

модални глаголи у српском и њемачком језику са идентичним функцијама и семантичким значењима. Деиктичка употреба јавља се у наративним и новинским текстовима, док се недеиктичка употреба модалних глагола може уочити у свим наведеним врстама текста.

У новинским чланцима се најчешће користи глагол *sollen/ћиредаћии* у кватативној употреби са деиктичким/епистемичким значењем. Аутор закључује да, користећи овај модални глагол, говорник преноси непровјерену информацију и наглашава да није извор информације. Насупрот томе, ако користи глагол *können/моћи* говорник деиктичком употребом овог глагола износи лични став према нереализованим, потенцијалним радњама. Деиктичком употребом модалних глагола *müssen/мораћии* говорник износи лични став према потенцијалним или прошлим радњама. Модални глаголи *wollen/хћијећии*, *dürfen/смјећии*, *möchten/жељећии*, наводи аутор, немају деиктичку/епистемичку употребу у српском језику, односно њихови се кореспонденти јављају само у текстовима на њемачком језику.

Када говори о недеиктичкој/неепистемичкој употреби модалних глагола, аутор на основу прикупљених података закључује да се најочљивије разлике јављају код модалног глагола *sollen/ћиредаћии*. Аутор запажа да се у њемачком језику јављају два значења глагола *sollen/ћиредаћии* која нису уочена у српском језику – прво, модални глагол *sollen* у наративном тексту може да указује на будућност из перспективе прошлости, гдје говорник предвиђа будућу радњу; и друго јавља се са значењем неуведене кондиционалне реченице у упутствима за употребу лијекова, гдје модални глагол преузима улогу кондиционалних везника. У српском језику модални глагол *ћиредаћии* има и пунозначну употребу, док је у њемачком језику искључиво могућа модална варијанта. Аутор још указује на деиктичку употребу глагола *mögen* и његовог облика у конјунктиву II *möchten* који изражава говорникову жељу с тим да је модална варијанта много фреквентнија. За разлику од српског језика, код модалног глагола *mögen/möchten* може се уочити и разлика у значењу између модалне и пунозначне варијанте – глагол *mögen* у

инфинитиву значи *имати радо/вољети* и јавља се најчешће као пунозначни глагол. Облик у претериту конјунктива II најфреквентнији је облик који означава модалну варијанту са значењем жеље. Преостали модални глаголи, закључује аутор, јављају се већином са идентичним значењима.

Јасно конципираним и прегледним садржајем текста аутор је омогућио адекватан преглед саме књиге. Изузетно су корисни подаци које је аутор навео упоређујући модалне глаголе ова два језика. Фусноте испод текста су такође незаобилазан дио монографије и садрже додатну литературу и коментаре аутора. Монографија је написана веома приступачним језиком (не само за стручњаке), сваки термин је прецизно објашњен, те је као таква погодна и као уџбеничка литература. Она је ризница (са)знања о систему модалних глагола и представља систематизацију њихових значења у различитим врстама текста.

Књига *Модални глаголи у контрасти* аутора Младена Папаза корисно је штиво за студенте германистике, којима су модални глаголи често камен спотицања, али је нарочито сматрамо пожељном у научним и стручним круговима, у контрастивним истраживањима, будући да резултатима својим представља значајан допринос изучавању модалности, која привлачи пажњу лингвиста широм свијета и неисцрпан је извор за језичке анализе.

БИБЛИОГРАФИЈА

СЕЛЕКТИВНА БИБЛИОГРАФИЈА
САШЕ РАДОЈЧИЋА
ЗА ПЕРИОД 2013–2023.

Библиографска студија

Додела „Велике награде Иво Андрић” био је повод за израду Селективне библиографије Саше Радојчића за период 2013–2023. године. Библиографија је урађена на основу узајамне базе COBISS.RS и *de visu*. У библиографију су укључене монографске публикације и чланци из монографских публикација. Библиографске јединице су обрађене према међународном стандарду за опис монографских публикација ISBD(M) и међународном стандарду за опис саставних делова публикација ISBD(CR).

Библиографија садржи 65 библиографских јединица. Јединице су описане језиком и писмом публикације. Разврстане су према наслову по алфаветском односно абecedном реду и унутар тога хронолошки.

Ова селективна библиографија представља прилог за персоналну библиографију Саше Радојчића.

Библиографске јединице

1. Аница Савић Ребац: Мистицизам љубави / Саша Радојчић // Аница Савић Ребац / приредио Саша Радојчић. – Нови Сад : Издавачки центар Матице српске, 2019 (Нови Сад : Сајнос). – ISBN 978-86-80730-25-7. – Стр. 7–16.
2. Аутопоетички елементи у *Даноноћнику* Мира Вуксановића / Саша Радојчић // Легат Вељка Петровића ; Књижевни портрет Мира Вуксановића : зборник саопштења / [Десети] Вељкови

---

* gordana.nedeljkov06@gmail.com

- дани, 2016; [уредник Владимир Јерковић]. – Сомбор : Вељкови дани : Градска библиотека „Карло Бијелички”, 2017 (Будисава : Кримел). – ISBN 978-86-80878-10-2 (ГБКБ.). – Стр. 141–150.
3. Баковићев *Рукопис* / Саша Радојчић // *Рукопис : изабране и нове песме* / Благоје Баковић. – Београд : Српска књижевна задруга ; Подгорица : Књижевна задруга Српског народног вијећа Црне Горе, 2020 (Нови Сад : Сајнос). – ISBN 978-86-379-1444-0 (СКЗ). – Стр. 275–279.
  4. Деестетизована уметност и естетизовано свакодневље / Саша Радојчић // *Савремени човек и савремени свет : [зборник радова]*. 5 / [уређивачки одбор Трибине Драган Станић, Селимир Радуловић, Ђорђе Ђурић, Ненад Остојић, Мирослав Алексић ; уредници Драган Станић, Селимир Радуловић]. – Нови Сад : Матица српска : Библиотека Матице српске, 2019 (Нови Сад : Сајнос). – ISBN 978-86-80061-66-5. – Стр. 159–168.
  5. Дечак са Фанара : роман / Саша Радојчић. – 1. изд. – Зрењанин ; Нови Сад : Агора, 2022 (Нови Сад : Сајнос). – 153 стр. ; 22 cm. – (Библиотека „Календар” ; књ. 120). – ISBN 978-86-6053-362-5.
  6. Дуге и кратке песме / Саша Радојчић ; [поговор Ален Бешић]. – 1. изд. – Чачак : Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”, 2015 ([Чачак] : Атеље Јуреш). – 96 стр. ; 21 cm. – (Библиотека Књига госта ; 40) (Дисово пролеће ; 52). – ISBN 978-86-83375-75-2.
  7. Енди Ворхол и крај (историје) уметности / Саша Радојчић // *Српски језик, књижевност, уметност : зборник радова са X међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (23–25. X 2015)*. Књ. 2, *Rock'n'Roll* / [уредници Драган Бошковић, Часлав Николић]. – Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2016 (Чачак : Универзал). – ISBN 978-86-85991-95-0. – Стр. 49–56.
  8. Живе речи и сећање / Саша Радојчић // *Скривености* / Никола Вујчић. – Нови Сад : Културни центар Новог Сада, 2017 (Нови Сад : Сајнос). – ISBN 978-86-7931-610-3. – Стр. 51–55.
  9. За ватру надлежна је душа : изабране песме / Саша Радојчић. – Београд : Задужбина „Десанка Максимовић” : Народна библиотека Србије, 2022 ([Београд] : Службени гласник). – 175 стр. ; 21 cm. – (Награда Десанка Максимовић ; књ. 27). – ISBN 978-86-82377-72-6 (ЗДМ), ISBN 978-86-7035-481-4 (НБС).
  10. За светлом из очеве колибе : критичарски појмовник / Саша Радојчић. – Нови Сад : Градска библиотека ; Зрењанин : Град-

- ска народна библиотека „Жарко Зрењанин”, 2018 (Зрењанин : Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин”). – 133 стр. : илустр. ; 14 x 14 cm. – (Библиотека Писмо). – ISBN 978-86-89791-46-4 (ГБ).
11. За светлом из очеве колибе / Саша Радојчић // Исповест тумача царевог сна : изабране и нове песме / Селимир Радуловић. – Београд : Лагуна ; Нови Сад : Културни центар Војводине „Милош Црњански”, 2019 (Београд : Службени гласник). – ISBN 978-86-521-3544-8 (Лагуна), ISBN 978-86-80384-55-9 (КЦВМЦ). – Стр. 303–334.
  12. За светлом из очеве колибе / Саша Радојчић // Седам малих дрхтаја : изабране и нове песме / Селимир Радуловић. – Нови Сад : Архив Војводине ; Шид : Културно-образовни центар, 2021 (Београд : Службени гласник). – ISBN 978-86-901842-3-1. – Стр. 321–352.
  13. Игре идентитетима : (новија споменичка скулптура на отвореном јавном простору у Србији) / Саша Радојчић, Игор Гардиновички // Српски културни простор: устројство, проблеми, вредности : зборник радова [са скупа одржаног у Матици српској 17–18. маја 2019]. 1 / организациони одбор Драган Станић ... [и др.]. – Нови Сад : Матица српска, 2020 (Нови Сад : Сајнос). – ISBN 978-86-7946-313-5. – Стр. 474–488.
  14. Искуство света као свечаност / Саша Радојчић // О тајни ризничара свих суза / Селимир Радуловић. – 1. изд. – Београд : Српска књижевна задруга ; Нови Сад : Православна реч, 2013 (Нови Сад : Сајнос). – ISBN 978-86-379-1252-1. – Стр. 95–109.
  15. Историја душе / Саша Радојчић // Силазим у тишину тега бачене коцке : поеме и песме, старе и нове / Ненад Шапоња. – Нови Сад : Културни центар Новог Сада, 2019 (Нови Сад : „Сајнос”). – ISBN 978-86-7931-707-0. – Стр. 225–231.
  16. Историјско и аисторијско : трансформација искуства историје у песмама Ђорђа Нешића / Саша Радојчић // Ђорђе Нешић, песник : зборник / уредник Драган Хамовић ; [регистар имена сачинила Ивана Борисављевић ; превод резимеа на енглески Марја Хамовић]. – Краљево : Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, 2016 (Краљево : Анаграф). – ISBN 978-86-81355-94-7. – Стр. 59–73.
  17. Како пронаћи своју меру? / Саша Радојчић // Запис на стубу, јерусалимском / Селимир Радуловић. – Београд : Лагуна, 2023 (Нови Сад : Артпринт медиa). – ISBN 978-86-521-4968-1. – Стр. 139–146.

18. Медијско искуство и хибридни говор / Саша Радојчић // Поезија Владимира Копицла : зборник радова / Десанкини мајски разговори, Београд, 22. мај 2013 ; приредила Мирјана Станишић ; [превод резимеа на руски Виолета Јовичинац Петровић, на енглески Јелена Митровић]. – Београд : Задужбина „Десанка Максимовић”, 2014 (Београд : Драслар партнер). – ISBN 978-86-82377-45-0. – Стр. 69–76.
19. *Мисли* Божидача Кнежевића / Саша Радојчић // Божиदार Кнежевић / приредио Саша Радојчић. – Нови Сад : Издавачки центар Матице српске, 2018 (Нови Сад : Сајнос). – ISBN 978-86-80730-15-8. – Стр. 7–16.
20. Мишљење, озбиљно и широко / Саша Радојчић // Трен без сенке / Мићо Савановић. – 1. изд. – Нови Сад : Прометеј, 2021 (Нови Сад : Прометеј). – ISBN 978-86-515-1764-1. – Стр. 397–398.
21. Настанак и деловање *Мисли* Божидача Кнежевића / Саша Радојчић // Српска књижевност почетком 20. века: модерност и стари задаци : зборник радова / уредници Драган Хамовић, Јана Алексић. – Београд : Институт за књижевност и уметност, 2020 (Београд : Бирограф). – ISBN 978-86-7095-263-8. – Стр. 115–126.
22. Нешто светли : изабране и нове песме / Ана Ристовић ; [поговор Саша Радојчић]. – 1. изд. – Чачак : Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”, 2014 (Београд : Чигоја штампа). – 121 стр. ; 21 см. – (Дисово пролеће ; 51) (Библиотека Књига госта ; књ. 39). – ISBN 978-86-83375-68-4.
23. О Миљковићевом схватању песничке неодређености / Саша Радојчић // Критика поезије : избор из критика о делу Бранка Миљковића / приредио Александар Костадиновић. – Ниш : Нишки културни центар, 2019 (Београд : Службени гласник). – ISBN 978-86-6101-188-7. – Стр. 129–142.
24. О песништву Војислава Карановића / Саша Радојчић // Поезија настаје : изабране песме / Војислав Карановић ; изабрао и превео на енглески Драган Пурешић = Poetry Originating : selected poems / Vojislav Karanović ; selected and translated from the Serbian by Dragan Purešić. – Београд : Народна библиотека Србије = Belgrade : National library of Serbia, 2014 (Београд : Retro print). – ISBN 978-86-7035-333-6.- Стр. 15–24.
25. О последњим песмама Симона Симоновића / Саша Радојчић // После свега : песме / Симон Симоновић. – Београд : Танеси, 2022 (Београд : Скрипта). – 92 str. ; 20 cm. – (Библиотека Српска књижевност / [Tanesi, Београд]). – ISBN 978-86-

- 81464-85-4.
26. О *Случају Даноноћник* / Саша Радојчић // *Случај Даноноћник* : један намјерни (у)пад у записе Мира Вуксановића / Александар Ђуковић. – 1. изд. – Зрењанин ; Нови Сад : Агора, 2022 (Београд : Skripta internacional). – ISBN 978-86-6053-350-2. – Стр. 109–110.
  27. О стваралаштву и његовим димензијама / Саша Радојчић // *Оправдање стваралаштва* / Никола Кајтез. – Београд : Службени гласник, 2021 (Београд : Гласник). – ISBN 978-86-519-2746-4. – Стр. 211–215.
  28. Огледало на пијаци Бајлони : огледи о српском неоверизму / Саша Радојчић. – Вршац : Књижевна општина Вршац, 2019 (Ниш : Nais-print). – 194 стр. ; 19 см. – (Библиотека Несаница). – ISBN 978-86-7497-284-7.
  29. Од лома језика до нове синтезе / Саша Радојчић // *Изложба облака : изабране и нове песме* / Иван Негришорац. – Нови Сад : Фондација Група север, 2017 (Нови Сад : Артпринт). – ISBN 978-86-80980-03-4. – Стр. 5–19.
  30. Одлука жирија за доделу награде „Вељкова голубица” / Тихомир Петровић, Саша Радојчић, Владимир Јерковић // *Легат Вељка Петровића ; Књижевни портрет Мира Вуксановића : зборник саопштења* / [Десети] Вељкови дани, 2016 ; [уредник Владимир Јерковић]. – Сомбор : Вељкови дани : Градска библиотека „Карло Бијелицки”, 2017 (Будисава : Кримел). – ISBN 978-86-80878-10-2 (ГБКБ.). – Стр. 171–172.
  31. Оно између речи / Саша Радојчић // *Бити* / Дејан Алексић. – Нови Сад : Културни центар Новог Сада, 2013 (Нови Сад : Артпринт медиа). – ISBN 978-86-7931-348-5. – Стр. 73–77.
  32. Орфеј у главном граду / Саша Радојчић // *На грани времена : најлепше песме о Србији* / [приредио] Драган Јовановић Данилов. – Београд : Vukotić media, 2015 (Београд : Службени гласник). – ISBN 978-86-89613-33-9. – Стр. 177–181.
  33. Певања будног срца / Саша Радојчић // *О пастиру и камену са седам очију* / Селимир Радуловић. – Нови Сад : Прометеј, 2015 (Нови Сад : Art print). – ISBN 978-86-515-0998-1. – Стр. I–XIII.
  34. Песник културе / Саша Радојчић // *Траварев наследник : изабране и нове песме* / Мирослав Алексић. – Шид : Књижевна заједница Шид ; Нови Сад : Архив Војводине, 2021 (Београд : Службени гласник). – ISBN 978-86-901842-2-4 (КЗШ). – Стр. 277–279.
  35. Песник Мирко Магарашевић : зборник критичких радова / приредили Саша Радојчић и Марко Паовица ; [селективна

- библиографија Бранислава Марковић ; индекс имена Богдан Марковић]. – 1. изд. – Београд : Чигоја штампа, 2019 (Београд : Чигоја штампа). – 547 стр. : илустр. ; 24 см. – ISBN 978-86-531-0493-1.
36. Песнички станује човек – или О доследности / Саша Радојчић / Оскудно време : изабране и нове песме / Алексић Мирослав. – 1. изд. – Нови Сад : Прометеј, 2016 (Челарево : Графоофсет). – ISBN 978-86-515-1176-2. – Стр. 102–107.
  37. Пет реченица о поезији Кајоко Јамасаки / Саша Радојчић // Светлосна обала : изабране песме / Кајоко Јамасаки. – Нови Сад : Завод за културу Војводине, 2016 (Београд : Службени гласник). – ISBN 978-86-80384-10-8. – Стр. 5.
  38. Повратак у жилиште / Саша Радојчић // Чуваркућа / Благоје Баковић ; [предговор Желидраг Никчевић ; уместо поговора Саша Радојчић ; библиографија Гордана Ђилас]. – Нови Сад : Православна реч : Архив Војводине, 2020 (Нови Сад : Артпринт медиа). – ISBN 978-86-80017-87-7 (АВ). – Стр. 143–149.
  39. Прастара завада: између инспирације и прескрипције / Саша Радојчић // Компаративна књижевност : теорија, тумачења, перспективе / приредиле Адријана Марчетић, Зорица Бечановић Николић, Весна Елез = Encompassing comparative literature : theory, interpretation, perspectives / edited by Adrijana Marčetić, Zorica Večanović Nikolić, Vesna Elez. – Београд : Филолошки факултет, 2016 (Београд : Ћигоја штампа). – ISBN 978-86-6153-309-9. – Стр. 393–402.
  40. Предговор / Саша Радојчић // Сенке и њихови предмети : антологија новијег српског песништва : 1991–2020 / приредио Саша Радојчић. – Краљево : Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 2021 (Београд : Службени гласник). – ISBN 978-86-80522-98-2. – Стр. 7–20.
  41. Прилог типологији новијег српског песништва / Саша Радојчић // Српска поезија у доба транзиције : зборник радова / уреднице Јана Алексић, Милица Ђуковић. – Београд : Институт за књижевност и уметност, 2023 (Београд : Службени гласник). – ISBN 978-86-7095-319-2. – Стр. 29–38.
  42. Реч после / Саша Радојчић. – Краљево : Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 2015 (Краљево : АДМ графика). – 196 стр. ; 20 см. – (Едиција Повеља. Библиотека Посед поетике ; књ. 9). – ISBN 978-86-81355-84-8.
  43. Сенка пролазности и одсјај вечности : успомени на Сашу Хаџи Танчића / Саша Радојчић // Књижевни портрет Саше

- Хаџи Танчића ; Књижевни портрет Михајла Панџића : зборник саопштења / [Осми и девети] Вељкови дани 2014. и 2015. ; [уредник Владимир Јерковић]. – Сомбор : Вељкови дани : Градска библиотека „Карло Бијелицки”, 2016 (Будисава : Кримел). – 184 стр. ; 20 см. – (Библиотека Вељкови дани / [Градска библиотека „Карло Бијелицки”, Сомбор] ; књ. 8). – ISBN 978-86-81749-94-4. – Стр. 47–50.
44. Слика света и слика храма / Саша Радојчић // Сенка осмог еона / Селимир Радуловић. – Нови Сад : Културни центар Новог Сада, 2016 (Нови Сад : Артпринт медија). – ISBN 978-86-7931-521-2. – Стр. 137–141.
45. Слика света и слика храма / Саша Радојчић // Сенка осмог еона / Селимир Радуловић. – Београд : Лагуна, 2018 (Нови Сад : Артпринт медија). – ISBN 978-86-521-2951-5. – Стр. 155–160.
46. Сlike и реченице / Саша Радојчић. – Краљево : Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, 2017 (Краљево : Анаграф). – 104 стр. ; 17 см. – (Едиција Повеља. Библиотека Поезија настаје ; књ. 4). – ISBN 978-86-80522-17-3.
47. Сусрет с невидљивим / Саша Радојчић // У царству ветрова арамејских / Селимир Радуловић. – Београд : Лагуна, 2022 (Нови Сад : Артпринт медија). – ISBN 978-86-521-4516-4. – Стр. 139–143.
48. То мора да сам такође ја / Саша Радојчић. – Београд : Архипелаг, 2020 (Београд : 3D+). – 51 стр. ; 20 см. – (Библиотека Елемент / Архипелаг). – ISBN 978-86-523-0313-7.
49. Трагика чернозема / Саша Радојчић // Повратак у логос / Игор Мировић. – 1. изд. – Нови Сад : Прометеј, 2020 (Нови Сад : Прометеј). – ISBN 978-86-515-1612-5. – Стр. 9–11.
50. Трауме времена и божје ведрине / Саша Радојчић // Умити се, сузама : изабране и нове песме / Душко Бабић. – Београд : Српска књижевна задруга, 2015 (Бачки Петровац : ХЛ принт). – ISBN 978-86-379-1294-1. – Стр. 169–176.
51. Унутра расту речи / Саша Радојчић // Саливање страве / Благоје Баковић ; [уместо поговора Мирослав Алексић, Вида Огњеновић, Саша Радојчић]. – Нови Сад : Православна реч : Архив Војводине, 2020 (Нови Сад : Артпринт медија). – ISBN 978-86-80017-88-4 (АВ). – Стр. 243–254.
52. Унутрашња снага преображаја / Саша Радојчић // Поглед с трема : песме и посвете / Петар Цветковић. – Београд : Танеси, 2015 (Београд : Скрипта). – 66 стр. ; 20 см. – (Мала библиотека поезије / Танеси, Београд ; књ. 3). – ISBN 978-86-81567-97-5.

53. Филозофија и поезија: случај Бранка Миљковића / Саша Радојчић // Критика поезије : избор из критика о делу Бранка Миљковића / приредио Александар Костадиновић. – Ниш : Нишки културни центар, 2019 (Београд : Службени гласник). – ISBN 978-86-6101-188-7. – Стр. 276–287.
54. Филозофски аспекти Христићеве есејистике / Саша Радојчић // Јован Христић / приредила Бојана Стојановић Пантовић. – Нови Сад : Издавачки центар Магице српске, 2016 (Бачки Петровац : HL print). – ISBN 978-86-87079-90-8. – Стр. 213–219.
55. Филозофски подтекст у есејистици и критици Бранка Миљковића / Саша Радојчић // Зборник радова / Научни скуп Бранко Миљковић, ново читање, Ниш, [14–15. јун 2014] ; приредила Данијела Поповић. – Ниш : Филозофски факултет, 2015 ([Ниш] : Scero print). – 312 стр. : илустр. ; 24 см. – (Библиотека Научни скупови / Филозофски факултет, Ниш). – ISBN 978-86-7379-397-9. – Стр. 15–25.
56. Читање традиције у огледалима Рајка Петрова Нога / Саша Радојчић // Поетика Рајка Петрова Нога : зборник радова / [уредник Јован Делић ; преводи резимеа на енглески Тијана Тропин ; именски регистар Марко Аврамовић, Марко М. Радуловић]. – Београд : Институт за књижевност и уметност ; Требиње : Дучићеве вечери поезије, 2015 (Београд : Чигоја штампа). – ISBN 978-86-7095-216-4 (ИКУ). – Стр. 119–135.
57. Штићеник столара Цимера и његов биограф / Саша Радојчић // Живот, песништво и лудило Фридриха Хелдерлина / Вилхелм Вајблингер ; превод, предговор, напомене и хронологије Саша Радојчић. – Вршац : Књижевна општина Вршац, 2020 (Ниш : Nais-print). – ISBN 978-86-7497-295-3. – Стр. 9–19.

***

58. Cyber zen / Саша Радојчић. – Краљево : Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 2013 (Краљево : АДМ графика). – 49 стр. ; 20 см. – (Едиција Повеља. Библиотека Поезија, данас ; књ. 90). – ISBN 978-86-81355-44-2.
59. Fridrih Niče u svojim delima / Lu Andreas-Salome ; preveo sa nemačkog Saša Radojčić. – Čačak : Gradac K, 2016 (Beograd : Zuhra). – 158 str. : slike F. Ničea ; 23 cm. – (Biblioteka Alef / [Gradac K, Čačak] ; knj. 92). – ISBN 978-86-89901-17-7.

60. Južnoameričke meditacije / Herman Kajzerling ; preveo sa nemačkog Saša Radojčić. – Beograd : Službeni glasnik, 2015 (Beograd : Glasnik). – 237 str. ; 23 cm. – (Biblioteka Umetnost i kultura. Edicija Peščana knjiga). – ISBN 978-86-519-1632-1.
61. Kostićev metafizički princip lepote / Saša Radojčić // Osnovno načelo : kritički uvod u opštu filozofiju / Laza Kostić. – Sombor : Gradska biblioteka „Karlo Bijelicki” : Srpska čitaonica „Laza Kostić”, 2015 (Budisava : KrimeL). – ISBN 978-86-81749-68-5. – Str. 133–146.
62. Kostić's metaphysical principle of beauty / Saša Radojčić // The basic principle : a critical introduction to general philosophy / Laza Kostić ; translated by Predrag Čičovački and Heidi Nada Grek. – Sombor : Town Library „Karlo Bijelicki” : Serbian Reading-room „Laza Kostić”, 2016 (Budisava : KrimeL). – ISBN 978-86-81749-82-1 (TLKB.). – Str. 147–161.
63. Uvod u filozofiju umetnosti / Saša Radojčić. – 1. izd. – Zrenjanin ; Novi Sad : Agora, 2014 (Novi Sad : Sajnos). – 136 crp. ; 24 cm. – (Biblioteka Link ; knj. 7). – ISBN 978-86-6053-138-6.
64. Vatra slobode : spasavanje filozofije u mračnim vremenima : 1933–1943 : [Hana Arent, Simon de Bovoar, Ayn Rand, Simon Vejl] / Volfram Ajlenberger ; prevod sa nemačkog Saša Radojčić. – 1. izd. – Zrenjanin ; Novi Sad : Agora, 2021 (Novi Sad : Sajnos). – 262 str. ; 24 cm. – (Biblioteka „Pogled preko svega” / Agora, Zrenjanin ; knj. 21). – ISBN 978-86-6053-343-4.
65. Vreme čarobnjaka : velika decenija filozofije : 1919–1929 : [Vitgenštajn, Hajdeger, Kasirer, Benjamin] / Volfram Ajlenberger ; prevod sa nemačkog Saša Radojčić. – 1. izd. – Zrenjanin ; Novi Sad : Agora, 2020 (Novi Sad : Sajnos). – 293 str. ; 23 cm. – (Biblioteka Pogled preko svega / Agora, Zrenjanin ; knj. 16). – ISBN 978-86-6053-301-4.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Пожељан обим рада је до једног ауторског табака (до 16 страница формата А4, односно 32.000 знакова с размацима), уз коришћење програма Microsoft Word (Times New Roman фонт, величине слова 12 pt и прореда 1.5);

Фонтове који не одговарају стандарду Office Word приложити уз рад.

За додатне напомене користе се фусноте (фонт *Times New Roman* величине 10pt). Оне могу садржати мање значајне податке, додатна објашњења, напомене о коришћеним изворима, али се не употребљавају за библиографске податке.

Фусноте се у телу текста означавају експонираним арапским бројевима иза знакова интерпункције.

За радове на српском језику користи се ћирилично писмо и примењује се *Правопис српског језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2016);

За наглашавање се користи *италик*, не **болд**;

Уредништво задржава право техничке коректуре текста.

Структура рада:

1) име и презиме аутора и институцију у којој је запослен изнад наслова уз леву маргину, и ауторову и-мејл адресу у првој фусноти

2) наслов рада: верзалом (центриран);

3) сажетак на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

4) до 10 кључних речи на језику основног текста;

5) текст рада;

6) Поравнање: обострано (*justified*);

7) Одељке и мање целине у раду, ако постоје, треба нумерисати (1., 1. 1., 1. 2., итд.)

8) Наведена литература налази се два реда после текста рада под насловом: Извори и литература (центрирано);

9) резиме садржи: име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Резиме (центрирано), текст резимеа; за радове на српском језику резиме може бити на енглеском, немачком, руском, француском; уколико је рад на страном језику, резиме се пише на српском језику; ако аутор није у могућности да достави резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод.

Модел цитирања:

Користи се парентетички модел цитирања који се заснива на правилима МЛА стила библиографског цитирања (MLA – Modern Language Association).

Сваки цитат се односи на дело наведено у литератури.

Краћи цитати, до четрдесет речи, наводе се у тексту у континуитету у радовима на српском под двоструким знацима навода: „...“ (у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом). Цитати унутар цитата под једноструким знацима навода (полунаводницима) ’...’

Дужи цитати се наводе у одвојеном пасусу, увученом са леве стране (1,25 цм), без знакова навода, фонтом *Times New Roman* величине 11 pt, са извором датим на крају.

Изостављање дела текста у цитату означава се са три тачке између угластих заграда: [...]

Библиографске референце у тексту у парентетичком облику садрже следеће податке: презиме аутора, годину издања и ако је у питању директан цитат или парафраза, број странице.

Примери:

Цитат или парафраза (Pavlović-Samurović 1993: 196)

Општа напомена (Pavlović-Samurović 1993)

Два или три аутора (Пешикан, Јерковић и Пижурица 2013)

Више од три аутора (Филиповић и др. 2015)

Два или више дела (Pavlović-Samurović 2002; Stojanović 2005)

Ако се неки подаци, међутим, помињу у тексту (аутор и/или година издања), у парентези ће се налазити само подаци који нису већ дати:

Пример:

Павловић-Самуровић наводи први помен појма „модернизам“ (1993: 196).

Када се цитирају извори са интернета где се не наводи датум публикавања, уместо године издања ће стајати „s.a.“ (sine anno) или „n.d.“ (no date).

Пример: (Milić s.a.)

Литература:

Наведена литература налази се два реда после текста. Референце се наводе на доследан начин, азбучним, односно абecedним редоследом. Први ред сваке референце равна се са левом маргином, а сви наредни редови су увучени 1 цм.

Више публикација истог аутора наводе се хронолошким редоследом. Ако је један аутор исте године објавио више радова, они ће се диференцирати додавањем малих слова а, б, в или а, b, c, после године издања. На пример: 2011a, 2011b.

Литература би требало да садржи сва дела наведена у тексту рада и у цитатима. Библиографске референце се формирају на следећи начин:

Књига:

- један аутор

Pavlović-Samurović, Ljiljana. *Leksikon hispanoameričke književnosti*. Београд: Savremena administracija, 1993.

- два или три аутора

Солдатић, Далибор, и Жељко Донић. *Свет хиспанистике: увод у студије*. Београд: Завод за уџбенике, 2011.

- више од три аутора

Филиповић, Јелена, и др. *Збирка тестова са пријемних испита из шпанског језика*. Београд: Филолошки факултет, 2015.

или

Филиповић, Јелена, Јелена Рајић, Луис Монсо и Уго Маркос Бланко. *Збирка тестова са пријемних испита из шпанског језика*. Београд: Филолошки факултет, 2015.

- колективно ауторство

Институт за књижевност и уметност (Београд). *Библиографија издања : (1962–1992)*. Београд : Институт за књижевност и уметност, 1992.

- секундарно ауторство: тематски зборници, зборници радова са научних скупова и сл.

Nedeljković, Dragan i Miodrag Radović (prir.). *Umetnost tumačenja poezije*. Београд: Nolit, 1979.

- електронска књига

Pantić, Miroslav. *Književnost na tlu Crne Gore i Boka Kotorske od XVI do XVIII veka*. Београд: Srpska književna zadruga, 1990. *Projekat Rastko*. 2002. Веб. 20. 03. 2014.

Поглавље у књизи или чланак:

- поглавље у књизи

Видаковић-Петров, Кринка. „Јеврејски песник Јехуда Халеви и интертекстуалност у средњовековној поезији“. Гојко Тешић (ур.). *Теорија – естетика – поетика: зборник у част проф. др. Милослава Шутића*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2008. 443-452.

- чланак у серијским публикацијама

Дицков, Весна. „Марио Варгас Љоса у српској преводној књижевности“. *Наслеђе* 18 (2011): 147–163.

- чланак у серијским публикацијама доступан онлајн

Новаковић, Јелена. „Бергсонов динамички принцип у

огледалу Винаверове поетике“. *Филолошки преглед*, XLI. 1 (2014): 29–41. Веб. 10. 11. 2015.

- чланак из електронске базе података

Палавестра, Предраг. „Андрић у Берлину“. *Свеске Задужбине Иве Андрића* 9–10.7 (1991): 211–215. *Дигитална библиотека Филолошког факултета Универзитета у Београду*. Веб. 13. 07. 2009.

- чланак објављен у зборнику радова са научне конференције

Бошковић, Драган. „Андрићеви понори: проклетство и светлост“. *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са VII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*, (26–27. X 2012). Књ. 2, *Немогуће: завет човека и књижевности*. Драган Бошковић (ур.). Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2013. 81–86.

ЛИК
Часопис за књижевност, језик и културу
Излази једном годишње

За издавача
Емир Кустурица, Андрићев институт, Република Српска

Главни и одговорни уредник
Проф. др Милош Ковачевић

* * *

Контакт подаци уредништва
АНДРИЋЕВ ИНСТИТУТ
Трг Николе Тесле, Андрићград
00387 58 620912; info@andricevinstitut.org

Издавач
АНДРИЋЕВ ИНСТИТУТ

Лектура и коректура
Др Гордана Станчић

Припрема за штампу
Жељка Башић Станков

Штампа
Белпак, Београд

Тираж
50 примерака

ISSN 2303-8640

